بسم الله الرحمن الرحيم

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا

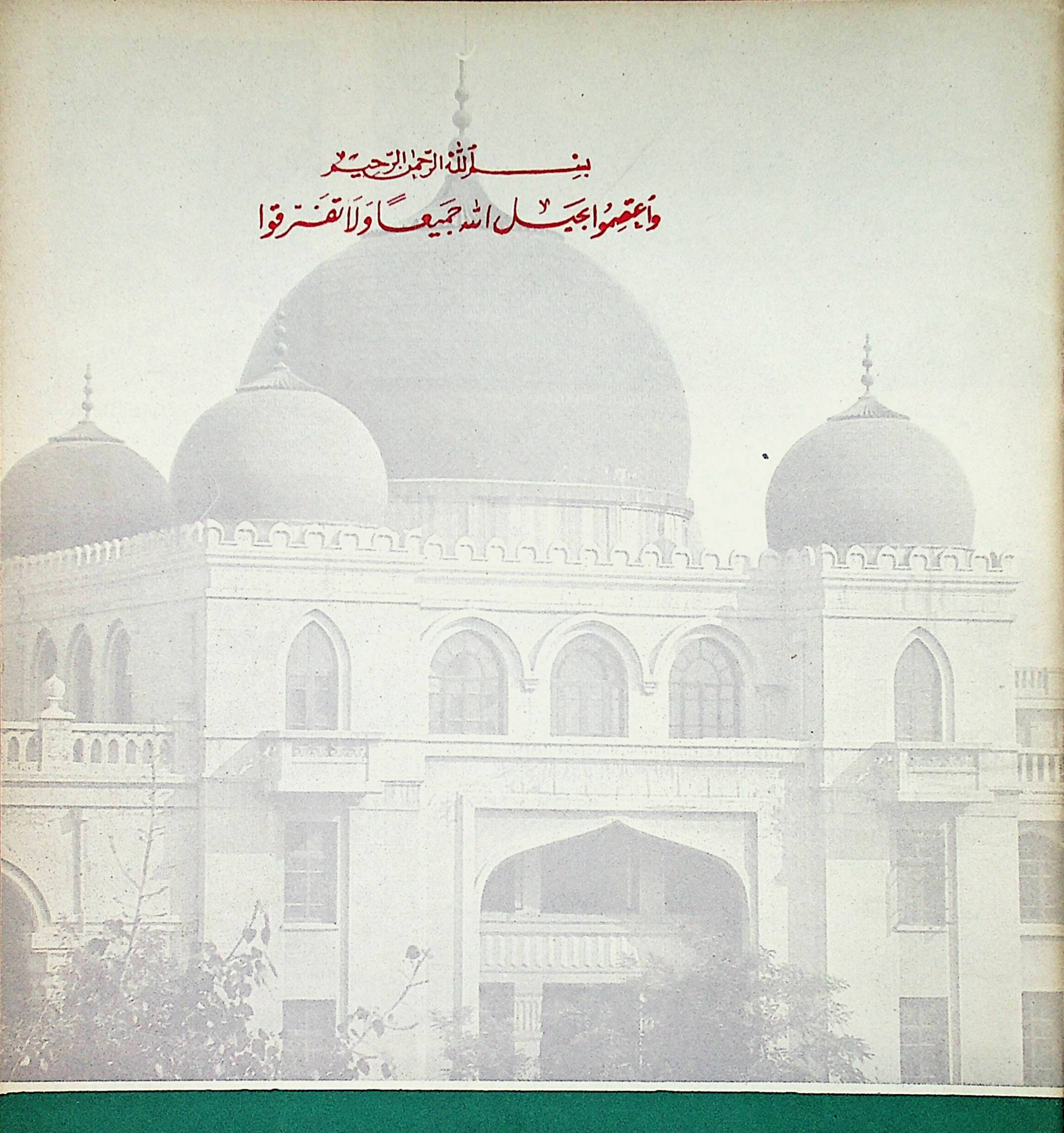

جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى

المسلم الصيني

2
1983

مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمى كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى شى جۇڭشۇن جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 30 يىللىغىنى تەبرىكلەش يىغىنىدا سوز قىلماقتا.

(سۇرەتنى يۇي كەيفېڭ تارتقان)

شى جۇڭشۇن، بۇرھان شەھىدى، ياڭ جىڭرېن ۋە ما سۇڭتىكلار تەبرىكلەش يىغىنىدا.

(سۇرەتنى يۇي كەيفېڭ تارتقان)

جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 30 يىللىغىنى تەبرىكلەش يىغىنىنىڭ يىغىن مەيدانى.

(سۇرەتنى چېن جىنخۇي تارتقان)

مەركىزىي كومىتېت بىرلىك سەپ بولۇمى ۋە دولەت مىللى ئىشلار كومىتېتى جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 30 يىللىغىنى ھەم ئۇنىڭ 4 ـ نوۋەتلىك كومىتېتى 3 ـ سانلىق دائىمى ھەيئەتلەر يىغىنىنىڭ ئوتكۇزۇلگەنلىگىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن چاي بەردى.

(سۇرەتنى لى ۋېنسەي تارتقان)

جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى
(پەسىللىك ژورنال)

2
1983 ـ يىل
(ئومۇمى 13 ـ سان)

مۇندەرىجە

مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمى كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى شى جۇڭشۇننىڭ جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 30 يىللىغىنى تەبرىكلەش يىغىندا سۆزلىگەن سۆزى .....(2)

جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ پەخرى مۇدىرى بۇرھان شەھىدىنىڭ جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 30 يىللىغىنى تەبرىكلەش يىغىندا سۆزلىگەن سۆزى.....(6)

جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى بىرلىك سەپ بولۇمىنىڭ باشلىغى ياڭ جىڭرېننىڭ جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 30 يىللىغىنى تەبرىكلەش يىغىندا سۆزلىگەن سۆزى.....(9)

گۇۋۇيۇەن دىنىي ئىشلار ئىدارىسىنىڭ باشلىغى يولداش چياۋ لىيەنشېڭنىڭ جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 30 يىللىغىنى تەبرىكلەش يىغىندا سۆزلىگەن سۆزى.....(11)

جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى 4 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 3 ـ سانلىق دائىمى ھەيئەتلەر يىغىندا قىلىنغان خىزمەت دوكلادى (قىسقارتىلمىسى).....شېن شياشى(15)

"سۈرە بەقەرە"نىڭ ئالدىنقى 5 ئايىتىنىڭ ئېغىزچە تەرجىمىسى ۋە قىسقىچە شەرھى.....ما سۇڭتىڭ(19)

"ئەسىر سۈرىسى"نى ئۇگىنىشتىن ئالغان تەسىراتىم.....لىيۇ گۇجېڭ(29)

ئىسلام دىنى توي ـ توكۇن ئىشلىرىنى تېجەشلىك ئوتكۇزۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ.....ئەن شۇپي(31)

ئىسلام دىنىدىكى بەش پەرزنى قىسقىچە چۈشەندۈرۈش.....ما جېنشيەن(35)

جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ تارىخىي توھپىسى.....بەي شۇيى(40)

ئىسلام ئەللىرىدىكى مەسچىتلەر ھەققىدە ئومۇمى بايان.....سەي شېڭفا(51)

شىنجاڭدىكى ئاخۇن ـ موللىلارنىڭ ئىلغارلىق ئىش ئىزلىرىدىن.....(59)

دىنىي سىياسەت نىڭشىيادا يېڭىۋاشتىن نۇر چاچماقتا.....مۇ يىلەن(64)

«شىنجاڭنىڭ 50 يىلى» نەشرىدىن چىقىش ئالدىدا تۇرماقتا.....(مۇقاۋىنىڭ ئاخىرقى بېتى)

* 10 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى نەشرىدىن چىقتى *

مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمى كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى يولداش شى جۇڭشۇننىڭ جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇلغانلىغىغا 30 يىللىغىنى تەبرىكلەش يىغىندا سۆزلىگەن سۆزى

(1983 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى)

دوستلار، يولداشلار:

بۈگۈن ــ جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇلغانلىغىغا 30 يىل توشقان كۈن، بۇ خاسىيەتلىك كۈندە، مەن ئىسلام دىنى ساھەسىدىكى دوستلارنى ۋە ھەر مىللەت مۇسۇلمانلىرىنى قىزغىن تەبرىكلەيمەن ھەمدە ئېچىلىش ئالدىدا تۇرغان جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى 4 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 3 ـ سانلىق دائىمى ھەيئەتلەر (كېڭەيتىلگەن) يىغىنىغا تولۇق مۇۋەپپەقىيەت تىلەيمەن.

جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىغى ــ مەملىكىتىمىزدىكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان خۇيزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، تاتار، ئۆزبەك، تاجىك، دۇڭشياڭ، سالا، باۋئەن قاتارلىق 10 قېرىندىش مىللەت مۇسۇلمانلىرىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە سوتسىيالىزىم بايرىغى ئاستىدىكى بۈيۈك ئىتتىپاقلىغىنىڭ بەلگىسى. 30 يىلدىن بېرى، جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى پارتىيە ۋە خەلق ھوكۇمىتىنىڭ رەھبەرلىگىدە، كەڭ ئىسلام دىنى زاتلىرى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ قوللاپ قۇۋۋەتلىشى بىلەن نۇرغۇنلىغان خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، كوزگە كورۈنەرلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. بۇ نەتىجىلەر ئاساسەن مۇنۇلاردىن ئىبارەت: ھوكۇمەتكە ياردەملىشىپ، مىللەتلەر باراۋەرلىگى ۋە دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسەتلىرى ئىزچىللاشتۇرۇلدى، مىللەتلەر ۋە مەزھەپلەر ئارىسىدىكى تارىختىن قېپقالغان نىزالارغا خاتىمە بېرىلىپ، مىللەتلەر ئارىسىدىكى ۋە مىللەتنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ئىتتىپاقلىق كۈچەيتىلدى؛ 1958 ـ يىلى دىنىي تۈزۈم ئۈستىدە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ئارقىسىدا، ئىسلام دىنىدىكى فېئودالىلىق ئىمتىياز ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش، ئېزىش تۈزۈمى بىكار قىلىنىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونلىرىدىكى دېموكراتىك ئىنقىلاپ ۋەزىپىسى ئۈزۈل ـ كېسىل ئورۇنلاندى، قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ سوتسىيالىستىك سىياسى، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي ـ مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى؛ كەڭ ئىسلام دىنى زاتلىرى ۋە مۇسۇلمانلار ئىتتىپاقلاشتۇرۇلۇپ، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا ئاكتىپ قاتناشتۇرۇلدى، بۇلاردىن بىرمۇنچە ئىلغار نەمۇنىچىلەر مەيدانغا كەلدى؛ دۇنيادىكى ھەرقايسى ئەل مۇسۇلمانلىرى بىلەن بولغان دوستانە بېرىش ـ كېلىش ئىشلىرى قانات يايدۇرۇلۇپ، ئۇزئارا چۈشىنىش ۋە دوستلۇق ئىلگىرى سۈرۈلدى، ھەر قايسى ئەللەردىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ھەققانى كۈرىشىگە پائال مەدەت بېرىلدى.

جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ 30 يىلدىن بۇيان مېڭىپ ئوتكەن يولىنى ئەسلىگەندە، بۇ يولنىڭ تامامەن توغرا بولغانلىغىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇش كېرەك. ھەر مىللەت ئىسلام دىنى زاتلىرى ۋە

مۇسۇلمانلىرىنىڭ مۇتلەق كوپ قىسمى ۋەتەننى سويۇپ، قانۇنغا رىايە قىلىدى، پارتىيە رەھبەر-لىگىنى ھىمايە قىلدى، سوتسىيالىزىم يولىغا ماڭدى. بىز ئىسلام دىنى ساھەسىدىكى دوستلارنىڭ مۇشۇ توغرا يول بىلەن داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلىشىنى ئۈمىت قىلىمىز. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تارىخىي تەجرىبە-ساۋاقلارنى ئەستايىدىل يەكۈنلەپ، نەتىجىلەرنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، كەمچىلىكلەرنى تۈگىتىپ، ئىسلام دىنى خىزمىتىنى يەنمۇ ياخشى ئىشلىشىمىز لازىم. توۋەندە ئۇزەمنىڭ بىرنەچچە پىكرىمنى ئوتتۇرىغا قويماقچىمەن:

1. مىللەتلەرنىڭ بۇيۇك ئىتتىپاقلىغىنى كۈچەيتىپ، سوتسىيالىستىك قۇدرەتلىك دولەت قۇرۇش ئۈچۈن بىرلىكتە تىرىشىش كېرەك. مەملىكىتىمىز بىرلىككە كەلگەن كوپ مىللەتلىك سوتسىيالىستىك مەملىكەت، 10 قېرىنداش مىللەت ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدۇ. شۇڭا، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغىنى ياخشىلاش ئىنتايىن مۇھىم بىر ئىش. ھەرقايسى مىللەتلەر بىر بىرىگە ھورمەت قىلىشى، بىر بىرىگە ياردەم بېرىشى، بىرلىكتە ئالغا بېسىشى لازىم. پارتىيىنىڭ 12-قۇرۇلتىيىدا يېڭى تارىخىي دەۋردىكى باش ۋەزىپە، پۈتۈن مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، ئۇز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كورۇپ، جاپا-مۇشەققەتكە چىداپ كۈرەش قىلىپ، سانائەت، يېزا ئىگىلىگى، دولەت مۇداپىەسى ۋە پەن-تېخنىكىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى پەيدىن-پەي ئىشقا ئاشۇرۇپ، مەملىكىتىمىزنى يۇكسەك مەدەنىيەت، يۇكسەك دېموكراتىيەگە ئىگە سوتسىيالىستىك مەملىكەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىشتىن ئىبارەت، دەپ ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇ-پۈتۈن مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق ۋەزىپىسى. كەڭ ئىسلام دىنى زاتلىرى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ بىر بىرى بىلەن بولغان ئالاقە ۋە ئىتتىپاقلىغىنى يەنمۇ كۈچەيتىپ، ئۇزلىرىنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، ۋەتىنىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئۈچۈن بىرلىكتە يېڭى ۋە تېخىمۇ زور توھپىلەرنى قوشۇشنى ئۈمىت قىلىمەن.

2. داۋاملىق تۇرده ھوكۇمەتكە ياردەملىشىپ، دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتىنى ئەتراپلىق ئىزچىللاشتۇرۇش كېرەك. بۇلتۇر 3-ئايدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى تەرىپىدىن تۇزۇلگەن «دولىتىمىزنىڭ سوتسىيالىزىم دەۋرىدىكى دىنىي مەسىلىگە دائىر ئاساسىي قاراش ۋە ئاساسىي سىياسەت» دىگەن ھوججەتتە: دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگىنى ھورمەتلەش ۋە قوغداش-پارتىيىنىڭ دىنىي مەسىلىدىكى ئاساسىي سىياسىتى؛ بۇ-ئۇزاق مۇددەتلىك سىياسەت، تاكى دىن ئوزلۇگىدىن يوقالغىچە ئىزچىل ئىجرا قىلىنىدىغان سىياسەت، دەپ ئېنىق كورسىتىلگەن. 5-نوۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 5-يىغىندا ماقۇللانغان ۋە ئېلان قىلىنىپ، ئىجرا قىلىنىۋاتقان «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» دولەتنىڭ تۇپ چوڭ قانۇنى، پۈتۈن مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىشى كېرەك. ئاساسىي قانۇننىڭ 36-ماددىسىدا دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى توغرىسىدا ئەتراپلىق ۋە ئېنىق بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان. پۇقرالاردا دىنغا ئېتىقات قىلىش ياكى دىنغا ئېتىقات قىلماسلىق ئەركىنلىگى بولىدۇ؛ بۇ خىل دىنغا ئېتىقات قىلىش ياكى ئۇ خىل دىنغا ئېتىقات قىلىش ئەركىنلىگى بولىدۇ. باشقىلارنى دىنغا ئېتىقات قىلىشقا زورلاشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ، باشقىلارنى دىنغا ئېتىقات قىلماسلىققا زورلاشقىمۇ رۇخسەت قىلىنمايدۇ؛ باشقىلارنى دىنغا ئېتىقات قىلىشقا زورلاشمۇ ياكى دىنغا ئېتىقات قىلماسلىققا زورلاشمۇ قانۇنغا خىلاپ، دولەت دىنغا ئېتىقات قىلىدىغان ئاممىنىڭ بارلىق نورمال دىنىي پائالىيەتلىرىنى قوغدايدۇ. ئەلۋەتتە، دىنىي پائالىيەت-

لەرمۇ دولەتنىڭ سىياسەت، قانۇن ـ پەرمانلىرىغا ئۇيغۇن كېلىشى، مەمۇرىيەتكە، مائارىپقا ۋە نىكا ئىشلىرىغا ئارىلاشماسلىغى لازىم. ئىلگىرى جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتى ـ لىرى ھوكۇمەتكە ياردەملىشىپ، دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش جەھەتتە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. مەسىلەن، مەسچىتلەرنى ئەسلىگە كەلتۇرۇش ۋە ئېچىپ بېرىش، مەسچىتلەرنى دېموكراتىك باشقۇرۇش تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۇرۇش ئارقىسىدا، مۇسۇلمانلار نورمال دىنىي پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان بولدى؛ مەملىكەتلىك ۋە يەرلىك ئىسلام شۇبىيۇەنـ لىرىنى ئەسلىگە كەلتۇردى ۋە ئاچتى، قۇرئان ۋە باشقا دىنىي كىتابلارنى باستۇردى؛ «جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى» ژورنىلىنى ۋە رەسمىلەر توپلىمىنى نەشر قىلىپ تارقاتتى؛ ئىسلام دىنىغا دائىر مەدىنى يادىكارلىقلارنى ۋە تارىخىي ماتېرىياللارنى يېغىپ رەتلىدى، ئىسلام دىنىغا دائىر ئىلمىي تەتقىقات ۋە ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى. ھەج ـ تاۋاپ ئومىگى ئۇيۇشتۇردى؛ ئىسلام دىنىي زاتلىرىنى ۋە مۇسۇلمانلارنى پارتىيىنىڭ سىياسەتلىرىنى ئۇگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە سوتسىيالىستىك ئېڭىنى ئوستۇردى ۋە باشقا ئىشلارنى قىلدى. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئىسلام جەمىيىتىنىڭ داۋاملىق تىرىشىپ، يېڭى نەتىجىلەرنى يارىتىشىنى ئۈمىت قىلىمەن. شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، 10 يىللىق مالىمانچىلىق داۋامىدا، پارتىيە ۋە دولەتنىڭ دىنىي سىياسىتى ئېغىر توسالغۇغا ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان ئىدى. "4 كىشىلىك گۇرۇھ" تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، ھەر دەرىجىلىك پارتكوملار ۋە ھوكۇمەت ئورۇنلىرى دىنىي سىياسەتنى ئىزچىلـ لاشتۇرۇش ۋە ئەملىيلەشتۇرۇش خىزمىتىنى تۈتۈپ، ياخشى ئۇنۇم ھاسىل قىلدى. لېكىن يەنە بەزى مەسىلەر ساقلانماقتا. بۇنىڭدىن كېيىن، داۋاملىق تۇرده "سول"چىل ئىدىيىنى تۈگىتىپ، ئەملىي تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، بۇ جەھەتتىكى خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلەش كېرەك. ئىسلام جەمىيىتى ئۇزنىڭ ئاكتىپ رولىنى جارى قىلدۇرۇشى كېرەك، قانداق پىكىر ۋە قىيىنچىلىقلار بولسا، ھوكۇمەتكە قانداق ۋاقىتتا ئىنكاس قىلسا بولىۋېرىدۇ. ئاساسلىق باشقۇرغۇچى تارماقلار بۇ پىكىر ۋە قىيىنچىلىقلارنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىپ، ھەل قىلىپ بېرىشى لازىم. ئەتە جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتى 4 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 3 ـ سانلىق دائىمى ھەيئەتلەر (كېڭەيتىلگەن) يىغىنى ئېچىلماقچى. بۇ قېتىمقى يىغىن ئارقىلىق، يېڭى ۋەزىيەت يارىتىشنىڭ يېڭى پىلانىنى تۈزۈپ چىقىشقىلارنى ئۈمىت قىلىمەن.

3. ئىسلام شۇبىيۇەنىنى داۋاملىق ياخشى باشقۇرۇپ، ياش دىنىي كەسىپىي خادىملارنى پىلانلىق تۇرده يېتىشتۇرۇش ۋە تەربىيىلەش كېرەك؛ بىلىم ئاشۇرۇش كۇرسلىرىنى ئوبدان يولغا قويۇپ، ھازىر بار ئاخۇن ۋە موللىلارنى تەربىيىلەپ، ئۇزلۇكسىز تۇرده ئۇلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە سوتسىيالىستىك ئېڭىنى ئوستۇرۇپ، مەدەنىيەت سەۋىيىسى ۋە دىنىي بىلىمىنى ئوستۇرۇش، پارتىيە ۋە دولەتنىڭ دىنىي سىياسىتىنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلىش لازىم. بۇ خىزمەتنى ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن، ئىسلام دىنى ساھەسىدىكى دوستلار تەكلىپ ـ پىكىرلىرىنى پائال ئوتتۇرىغا قويۇپ، مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ پايدىلىنىشىغا سۇنسا بولىدۇ، ھوكۇمەت بۇنى زور كۈچ بىلەن قوللىشى كېرەك.

4. خەلقارالىق دوستانە بېرىش ـ كېلىش ئىشلىرىنى يەنمۇ قانات يايدۇرۇپ، ھەرقايسى ئەللەر مۇسۇلمان خەلقلىرىنىڭ ھەققانى كۇرىشىنى قەتئى قوللاش كېرەك. ئىسلام دىنى خەلقارا خاراكـ

تىرلىق دىن بولۇپ، ئاسىيا، ئافرىقىدىكى بىرقانچە ئون دولەتتە كەڭ ئىجتىمائى تەسىرگە ئىگە. مەملىكىتىمىزنىڭ ئىسلام دىنى ساھەسىدىكىلەر ھەرقايسى ئەللەرنىڭ ئىسلام دىنى زاتلىرى بىلەن بولغان ئوزئارا زىيارەت ۋە دوستانە بېرىش-كېلىشنى كۈچەيتىشى، دىنىي ئىلىم ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى قانات يايدۇرۇشى لازىم. بۈنداق قىلىش دولىتىمىزنىڭ 3-دۇنيا ئەللىرى بىلەن بولغان دوستانە ھەمكارلىغىنى راۋاجلاندۇرۇش، ئوزئارا چۈشىنىش ۋە دوستلۇقنى ئىلگىرى سۈرۈش، زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇپ، دۇنيا تىنچلىغىنى قوغداش جەھەتلىرىدە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. خەلقارا مۇناسىۋەتتە چوقۇم مۇستەقىل-ئوزىگە ئوزى خوجا بولۇش، دىنىي ئىشلارنى ئوزى باشقۇرۇش پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇش كېرەك، ھەرقانداق چەتئەل دىنىي تەشكىلاتىنىڭ ۋە شەخسنىڭ مەملىكىتىمىزدىكى دىنلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا قول سېلىشىغا مۇتلەق يول قويۇلمايدۇ؛ چەتئەلدىكى دۇشمەن كۈچلەرنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ بىرلىگىنى پارچىلاش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغىنى بۇزۇش ھەرىكەتلىرىگە قارشى قەتئى كۈرەش قىلىش كېرەك. ھەر مىللەت ئىسلام دىنى زاتلىرى ۋە مۇسۇلمانلىرى پۈتۈن مەملىكەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە، ئەرەپ ۋە پەلەستىن خەلقىنىڭ ئىسرائىلىيىنىڭ كېڭەيمىچىلىگى ۋە تاجاۋۇزچىلىغىغا قارشى تۇرۇش، مىللى ھوقۇقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش يولىدىكى ھەققانى كۈرىشىنى قەتئى قوللىشى، ئافغانىستان ۋە ھەرقايسى ئەل مۇسۇلمان خەلقلىرىنىڭ زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇش، مىللى مۇستەقىللىقنى، دولىتىنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى ۋە دۇنيا تىنچلىغىنى قوغداش يولىدىكى ھەققانى كۈرەشلىرىنى قەتئى قوللىشى لازىم.

دوستلار، يولداشلار:

ھازىر مەملىكىتىمىزنىڭ سىياسى، ئىقتىسادىي ۋەزىيىتى ناھايىتى ياخشى. پۈتۈن مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدا يېڭى ۋەزىيەت يارىتىش ئۈچۈن تىرىشىۋاتىدۇ. يېقىندا 5-نوۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمى كومىتېتىنىڭ 27-سانلىق يىغىنى 6-ئاينىڭ 6-كۈنى 6-نوۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى كومىتېتىنىڭ 1-يىغىنىنى ئېچىشنى قارار قىلدى. سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى مەملىكەتلىك كومىتېتىنىڭ ھەيئەت رىياستى 6-ئاينىڭ 3-كۈنى سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى 6-نوۋەتلىك مەملىكەتلىك كومىتېتىنىڭ 1-يىغىنىنى چاقىرىشنى قارار قىلدى. ئىسلام دىنى ساھەسىدىكى نۇرغۇن دوستلار 6-نوۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ سايلاندى ياكى سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 6-نوۋەتلىك مەملىكەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىغا كورستىلدى. بۇ-خەلقنىڭ سىلەرگە بولغان ئىشەنچى. سىلەرنىڭ خەلقىنىڭ مۇھىم تاپشۇرۇغىنى يەردە قويماي، خەلق سىلەرگە تاپشۇرغان مۇقەددەس ۋەزىپىنى سادىقلىق بىلەن ئىجرا قىلىپ، دولەتنىڭ چوڭ ئىشلىرى ئۈستىدىكى مۇھاكىمىگە ئاكتىپ قاتنىشىپ، بۇ ئىككى يىغىنىنى ياخشى ئېچىش ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن. يېڭى تارىخىي دەۋردە، بىز چوقۇم پارتىيە ۋە دولەتنىڭ مىللى سىياسىتى ۋە دىنىي سىياسىتىنى قەتئى تۇردە ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، مىللەتلەرنىڭ بۇيۇك ئىتتىپاقلىغىنى كۈچەيتىپ، كەڭ ئىسلام دىنى زاتلىرى ۋە مۇسۇلمانلار بىلەن بولغان ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىپ، دىنىي ساھەدىكىلەر بىلەن بولغان ۋەتەنپەرۋەرلىك بىرلىك سېپىنى مۇستەھكەملەپ ۋە كېڭەيتىپ، زامانىۋىلاشقان سوتسىيالىستىك قۇدرەتلىك دولەت قۇرۇش ئۈچۈن، ۋەتەننى بىرلىككە كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ ۋەزىپىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن، زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇش، دۇنيا تىنچلىغىنى قوغداش ئۈچۈن ئورتاق كۈرەش قىلىشىمىز لازىم!

جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتىنىڭ پەخرى مۇدىرى بۇرھان شەھىدىنىڭ جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 30 يىللىغىنى تەبرىكلەش يىغىندا سۆزى

(1983 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى)

رەھبەرلەر، يولداشلار، دوستلار ۋە قېرىنداشلار:

ئالدى بىلەن، مەن جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 30 يىللىغىنى قىزغىن تەبرىكلەيمەن.

يېڭى جۇڭگونىڭ دۇنياغا كېلىشى بىلەن، مەملىكىتىمىزنىڭ يېرىم فېئوداللىق ۋە يېرىم مۇستەملىكە ھالىتىدە تۇرۇشتەك ئاھانەتلىك ئورنىغا مەڭگۈ خاتىمە بېرىلدى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، خەلقىمىز مۇستەقىل ـ ئۆزىگە ئوزى خوجا بولىدىغان يېڭى تۇرمۇشنىڭ داغدام يولىغا قەدەم قويدى، بۇ مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت مۇسۇلمانلىرىنى ئوز ئىچىگە ئالغان جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىسىدۇر.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇپ ئۇزاق ئوتمەيلا، مەملىكىتىمىزدىكى مۇسۇلمانلار ئوزلىرىنىڭ مەملىكەت خاراكتېرلىق بىرلىككە كەلگەن ئىسلام دىنى تەشكىلاتىنىڭ بولۇشىغا تەقەززا بولغان ئىدى، ماۋجۇشى ۋە جۇزۇڭلىنىڭ سەمىمى غەمخورلۇغىدا، مەن بۇگۈن بۇ يەردە ئولتۇرغان سەيپىدىن ئەزىزى، ياڭ جىڭرېن ۋە مايۈيخۇەي يولداشلار شۇنىڭدەك دا فۇشېڭ، پاڭ شىچىيەن قاتارلىق ئاخۇنلار بىلەن كوپ قېتىم مۇزاكىرە قىلىپ، بىر يىلدەك تەييارلىق قىلىپ، 1953 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى، جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتىنى رەسمىي قۇردۇق. بىرىنچى نوۋەتلىك ۋەكىللەر يىغىندا مەن جەمىيەتنىڭ ئاساسىي رەھبىرى بولۇپ سايلاندىم. مەن بۇ جەھەتتە ئوزەمنىڭ بىر كىشىلىك مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلغانلىغىم ۋە بەزى خىزمەتلەرنى ئىشلىگەنلىگىم ئۈچۈن خۇرسەنمەن.

جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇ ئوزىنىڭ نىزامنامىسىدىكى بەلگىلىمىلەرگە بىنائەن، ھوكۇمەتكە يارەملىشىپ دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش، ئىسلام دىنىنىڭ ئىسىل ئەنئەنىلىرىنى جارى قىلدۇرۇش، ۋەتەننى قىزغىن سويۇش ۋە دۇنيا تىنچلىغىنى قوغداش قاتارلىق جەھەتلەردىكى خىزمەتلەرنى قانات يايدۇردى. ئۇ مەملىكەت ئىچە-

ىدىكى ھەر مىللەت ئىسلام دىنى زاتلىرى ۋە كەڭ مۇسۇلمانلارنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇشتىمۇ، مۇناسىۋەتلىك رايونلاردا دېموكراتىك ئىسلاھات، سوتسىيالىستىك ئۇزگەرتىشنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىش، ئىقتىسات ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشلىرىنى ئېلىپ بېرىش قاتارلىق جەھەتلەردىمۇ مۇئەييەن روللارنى ئويناندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ ھەر يىلى جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ ھەج قىلىش ئومىگىنى ئۇيۇشتۇرۇپ مۇقەددەس مەككىگە ھەج-تاۋاپ قىلىشقا ئەۋەتتى، يەنە ئاسىيا ۋە ئافرىقا ئەللىرى مۇسۇلمانلىرى بىلەن ئوزئارا دوستانە بېرىش-كېلىش قىلدى، ئۇلارنىڭ ھەققانى ئىشلىرىنى قوللىدى ھەمدە دۇنيا تېچلىغىنى قوغداشقا تىرىشتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى كەڭ مۇسۇلمانلار ۋە دىنىي زاتلارنىڭ قىزغىن ھمايىسىگە ئېرىشتى، شۇنداقلا ھەرقايسى ئەل مۇسۇلمانلىرىنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولدى.

مىللى باراۋەرلىك ۋە دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسەتلىرى پارتىيىمىزنىڭ ئاساسىي سىياسىتى ھىساپلىنىدۇ، بۇ سىياسەتنىڭ بىرقەدەر-بىر توغرا سىياسەت ئىكەنلىگى نەزەرىيە ۋە ئەمىلىيەت جەھەتلەردىن ئىسپاتلاندى. بىراق 10 يىللىق مالىمانچىلىق داۋامىدا بۇ سىياسەتلەر ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە باشقا سىياسەتلەرمۇ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، بۇ ھال ھەر مىللەت مۇسۇلمانلىرىغا زىيان يەتكۈزۈپلا قالماستىن، دولىتىمىزنىڭ دەرمان-دارمانلىرىغا زىيان يەتكۈزدى ھەم دەرمان-دارمانىنى ئاجىزلاشتۇردى.

بىز جۇڭخۇا مىللەتلىرى ئوز كۈچىمىزگە تايىنىپ لىن بياۋ، جياڭ چىڭ ۋە ئۇلارنىڭ شېرىكلىرىنى يوقىتىپ، قالايمىقانچىلىقنى ئوڭشاپ، دولىتىمىزنى يېڭى بىر ئۇلۇغ تارىخىي دەۋرگە قەدەم قويۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدۇق. نوۋەتتە، سوتسىيالىستىك ماددى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ۋە سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى بويىچە ئومۇمى يۇزلۈك يېڭى ۋەزىيەت يارىتىلماقتا، پۈتۈن مەملىكەت مۇسۇلمانلىرى، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىغە ئوخشاشلا، بۇگۈنكى كۈن ۋە كەلگۈسى ئۈچۈن خۇرسەن بولماقتا ۋە ئۇنىڭغا تولۇق ئىشەنچ باغلىماقتا.

يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بېرى، جۇڭگو ئىسلام جەمئىيتى ھوكۈمەتكە يارەملىشىپ دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ۋە ئەمىلىيلەشتۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، نەتىجە يارىتتى، ھەر مىللەت مۇسۇلمانلىرى بۇنىڭدىن رازى. ئۇلارنىڭ دىنىي ئېتىقادى ھورمەت قىلىندى، نورمال دىنىي تۇرمۇشى قوغدالدى، شۇڭا، ئۇلارنىڭ كۆڭلى ئازادە بولدى، سوتسىيالىستىك جۇڭگونىڭ پۇقراسى بولۇش شەرەپ دەيدىغان تۇيغۇسى ۋە خوجايىنلىق مەسئۇلىيەتچانلىغى كۈچەيدى. پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەيدۇ: "ۋەتەن سويۇش ئىمان جۇملىسىدىندۇر". مەملىكىتىمىزدىكى مۇسۇلمانلار ئوز ۋەتىنىنى تېخىمۇ قىزغىن سويىمەكتە، پارتىيە ۋە ھوكۈمەتكە تەشەككۈر ئېيتماقتا. مەن جۇڭگو ئىسلام جەمئىيتىنىڭ پەخرى مۇدىرى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، پۈتۈن مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت مۇسۇلمانلىرى بىلەن بىر ھىسسىياتتا بولماقتىمەن.

بۇگۈن، جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 30 يىللىغىنى تەبرىكلەۋاتقان چاغدا، مەن جەمىيىتىمىزنىڭ ھەر مىللەت مۇسۇلمانلىرى ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشى خىزمەت قىلىشى، ئۇلارنىڭ دىنىي جەھەتتىكى ئارزۇ-تەلەپلىرىگە ۋەكىللىك قىلىشى ھەمدە ھوكۇمەتكە ياردەملىشىپ تېخىمۇ كۆپ خىزمەتلەرنى ئىشلىشىنى؛ ئۇزلۇكسىز تۇرده مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغى ۋە دىنىي مەزھەپلەر ئىتتىپاقلىغىنى كۈچەيتىشىنى ئۈمىت قىلىمەن. مەن يەنە پۈتۈن مەملىكەتتىكى مۇسۇلمان قېرىنداشلارنىڭ ۋەتەننىڭ ئالغا ئىلگىرىلەش قەدىمىگە يېتىشىپ، قانۇن-تۈزۈم ئىدىيىسىنى كۈچەيتىپ، ماددىي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا بولغان ئاڭلىقلىغىنى ئوستۇرۇپ، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدا ئومۇمى يۈزلۈك يېڭى ۋەزىيەت يارىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىنى ئۈمىت قىلىمەن. بىز بۇگۈنكى بۇ تەنتەنىلىك تەبرىكلەش يىغىنىدا تەيۋەندىكى مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىزنى بەك سېغىنماقتىمىز، بىز تەيۋەننى بالىدۇرراق ۋەتەنىنىڭ قويىنىغا قايتۇرۇپ كېلىپ، ۋەتەننى بىرلىككە كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار ئىشنى ئورۇنلاش يولىدا ئۇلار بىلەن بىرلىكتە تىرىشىشنى خالايمىز.

مەن يەنە جەمىيىتىمىزنىڭ مەملىكىتىمىزدىكى ئىسلام دىنىغا دائىر تارىخ ۋە مەدەنىي يادىكارلىقلارنى توپلاش، رەتلەش ۋە ساقلاشقا ئوبدان ئەھمىيەت بېرىشىنى، دۇنيا ئىسلام دىنى تارىخى ۋە ئۇنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىشىنى، ھەرقايسى ئەل مۇسۇلمانلىرى بىلەن بولغان دوستانە ئالاقە ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى داۋاملىق تۇرده راۋاجلاندۇرۇشنى، ئەرەپ، پەلەستىن، ئافغانىستان ۋە باشقا ئەللەر خەلقلىرى ھەم مۇسۇلمانلىرىنىڭ مىللى مۇستەقىللىق-ئازاتلىقنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى ھەققانى ئىشىنى زور كۈچ بىلەن قوللىشىنى، زومىگەرلىككە، جاھانگىرلىككە ۋە مۇستەملىكىچىلىككە قارشى تۇرۇشى ۋە دۇنيا تىنچلىغىنى قوغدىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

مەركەزدىكى بەزى رەھبىرىي يولداشلار ئالدىراش بولسىمۇ، ۋاقىت چىقىرىپ تەبرىكلەش يىغىنىمىزغا قاتناشتى، مەن جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتى نامىدىن ئۇلارغا ۋە بۇ يەرده ئولتۇرغان دوستلار، يولداشلار ۋە قېرىنداشلارغا چىن كۆڭلۈمدىن رەھمەت ئېيتىمەن.

ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى بىرلىك سەپ بولۇمىنىڭ باشلىغى يولداش ياڭ جىڭرېننىڭ جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 30 يىللىغىنى تەبرىكلەش يىغىندا سۆزلىگەن سۆزى

(1983 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى)

ھەيئەتلەر، يولداشلار:

بۈگۈن، بىز بۇ يەردە خوشال ـ خورام جەم بولۇپ، جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 30 يىللىغىنى تەنتەنە بىلەن تەبرىكلەۋاتىمىز. مەن ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى بىرلىك سەپ بولۇمىنىڭ نامىدىن ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەتلىرى ۋە بارلىق خىزمەتچىلىرىنىڭ قىزغىن تەبرىكلەيمەن ھەمدە سلەر ئارقىلىق ھەر مىللەت مۇسۇلمانلىرىغا سەمىمى سالام يوللايمەن!

ئەتە، جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى 4 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 3 ـ سانلىق دائىمى ھەيئەتلەر (كېڭەيتىلگەن) يىغىنى ئېچىلىدۇ، مەن يىغىنغا تولۇق مۇۋەپپەقىيەت تىلەيمەن!

جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى قۇرۇلغان 30 يىلدىن بۇيان، ھوكۇمەتكە يارەملىشىپ دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتى ۋە باشقا تۈرلۈك سىياسەتلەرنى ئىزچىللاشتۇرۇش ۋە ئەملىيلەشتۈرۈش، ھەر مىللەت مۇسۇلمانلىرىنى نورمال دىنىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشقا ئۇيۇشتۇرۇش، ئىسلام دىنىنى زاتلىرىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش ۋە تەربىيىلەش، ئىسلام دىنىنى تەتقىق قىلىش، ياش دىنىي كەسپىي خادىملارنى يېتىشتۈرۈش ۋە چەتئەل مۇسۇلمانلىرى بىلەن بولغان دوستانە بېرىش ـ كېلىش ئىشىنى قانات يايدۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە كوپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، جۇڭگو ۋە چەتئەل مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئالقىشى ۋە ماختىشىغا ئېرىشتى، خىزمەتكارلار ناھايىتى ئۇتۇقلۇق بولدى!

ھەيئەتلەر، يولداشلار:

نۆۋەتتە خىزمەتلىرىمىزنىڭ ۋەزىيىتى ناھايىتى ياخشى بولماقتا. پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، بىز يېتەكچى ئىدىيە جەھەتتە قالايمىقانچىلىقنى ئوڭشاپ بولدۇق. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى دولتىمىز قۇرۇلغان 30 نەچچە يىلدىن بۇيانقى ئىجابى ۋە سەلبى جەھەتلەردىكى تارىخىي تەجرىبىلەرنى يەكۈنلىگەن ئاساستا، ئوتتۇرىغا يېڭىنىڭ بېشىدا يەنە «دولىتىمىزنىڭ سوتسىيالىزىم دەۋرىدىكى دىنىي مەسىلىگە دائىر ئاساسىي قارىشى ۋە ئاساسىي سىياسەت» دېگەن ھوججەتنى تۈزۈپ چىقتى. پۈروگراممىدا خاراكتېرلىق بۇ ھوججەت پارتىيە ئىچى ۋە سرتىدىكى دىنىي مەسىلىگە دائىر بەزى خاتا ئىدىيىلەرنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، سىياسەت چەك ـ چېگرىسىنى ئېنىق ئايرىپ بەردى. ئوتتۇرىغا يېڭىنىڭ ئاخىرىدا ئوتتۇرىغا

خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، خوشاللىنارلىق نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. پارتىيىنىڭ 3-ئومۇمى يىغىنىدىن كېيىن، قالايمىقانچىلىق ئومۇمى يۈزلۈك ئوڭشالدى، تۈرلۈك سىياسەتلەر پەيدىن-پەي ئەمىلىيلەشتۈرۈلدى، جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ خىزمىتىدىمۇ يېڭى تەرەققىياتلار بولدى. مەملىكەت بويىچە ھەرقايسى جايلاردا مەسچىتلەرنى ۋە ئاددى دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرىنى ئېچىۋېتىش قاتارلىق خىزمەتلەردە، جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى ھوكۇمەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك تارماقلىرىغا ئاكتىپ ماسلىشىپ، بىرمۇنچە ئوبدان پىكىر ۋە تەكلىپلەرنى بەردى، بۇنىڭ بىلەن دىنىي پائالىيەتلەر كۇندىن-كۈنگە نورمالىشىپ كېتىۋاتىدۇ. دىنىي تۈرمۇش ۋە دىنغا دائىر ئىلىم تەتقىقاتىنى قانات يايدۇرۇشنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن، جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئەرەپچە قۇرئان، ھەدىس ۋە دىنىي ئەقىدە-ئەھكاملارغا دائىر تەرجىمە ئەسەرلىرىنى باستى، «جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى» ژورنىلىنى يېڭىۋاشتىن نەشر قىلدى، ياش ۋەتەنپەرۋەر دىنىي كەسىپىي خادىملارنى يېتىشتۈرۈش ھەم تەربىيىلەشنى مەقسەت قىلغان جۇڭگو ئىسلام شۇبىيۇەنى ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشنى ئەسلىگە كەلتۈردى، جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى يەنە بەزى جايلارنىڭ ئىسلام شۇبىيۇەنى قۇرۇشىنى پائال قوللىدى. بۇ ئىشلار ئىسلام دىنى ساھەسىدىكىلەر ۋە كەڭ مۇسۇلمانلارنىڭ ئوبدان باھاسىغا ئېرىشتى. يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بېرى، جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى يەنە جايلاردىكى ئىسلام جەمئىيەتلىرى بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ۋە ھەمكارلىغىنى كۈچەيتىپ، ئۇلار بىلەن بىرلىكتە تىرىشىپ دىنىي مەزھەپلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپلارنى تۈگىتىپ، مۇسۇلمانلار ئوتتۇرىسىدىكى ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىشكە ئەھمىيەت بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى يەنە مۇسۇلمانلارنى مەككىگە بېرىپ ھەج-تاۋاپ قىلىشقا ئۇيۇشتۇرۇش ئىشىنى ئەسلىگە كەلتۈردى، ئاسىيا ۋە ئافرىقا ئەللىرىدىكى مۇسۇلمانلار بىلەن بولغان دوستانە بېرىش-كېلىش ئىشلىرىنىمۇ كۈندىن-كۈنگە راۋاجلاندۇردى، بۇ ھال ھەم ئوزئارا چۈشىنىشنى چوڭقۇر-لاشتۇردى، ھەم ئوزئارا دوستلۇقنى ئىلگىرى سۈردى، شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇش ۋە دۇنيا تىنچلىقىنى قوغداش ئىشلىرىغا پايدا يەتكۈزدى. يۇقۇرىدا ئېيتىلغان جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى ئىشلىگەن خىزمەتلەر ئوزىنىڭ ئاساسىي مەقسىدى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئۇيغۇن بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ پارتىيە ۋە ھوكۇمەتكە يارەملىشىپ دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئىزچىل ئىجرا قىلغانلىغىنىڭ كونكرېت ئىپادىسىدۇر.

ھەيئەتلەر، دوستلار ۋە يولداشلار:

مەملىكىتىمىز كوپ مىللەتلىك سوتسىيالىستىك مەملىكەت بولۇپ، خېلى بىر قىسىم خەلق ئاممىسى ھەر خىل دىنغا ئېتىقات قىلىدۇ. كوپچىلىككە مەلۇمكى، پارتىيە ۋە ھوكۇمىتىمىز كىشىلەرنىڭ دىنىي ئېتىقادىغا قارىتا ئەزەلدىن دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتىنى قوللىنىپ كەلدى. بۇ سىياسەت ئۇزاق مۇددەتلىك ئاساسىي سىياسەت، 5-نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 5-يىغىنىدا ماقۇللانغان ئاساسىي قانۇننىڭ مۇناسىۋەتلىك ماددىلىرىدا بۇ ھەقتە مۇكەممەل ۋە ئېنىق بەلگىلىمىلەر چىقىرىلدى. ھەرقانداق دولەت ئورگىنى، جامائەت تەشكىلاتى ۋە شەخس پۇقرالارنى دىنغا ئېتىقات قىلىشقا ياكى ئېتىقات قىلماسلىققا زورلىماسلىغى، دىنغا ئېتىقات قىلىدىغان پۇقرالارنىمۇ،

دىنغا ئېتىقات قىلمايدىغان پۇقرالارنىمۇ كەمستەمسلىگى لازىم. كىشىلەرنىڭ دىنىي ئېتىقادى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ھورمەت قىلىنىدۇ، نورمال دىنىي پائالىيەتلەر ئاساسىي قانۇن ۋە قانۇنلار تەرىپىدىن قوغدىلىدۇ. لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئاساسىي قانۇندا: ھەرقانداق كىشى دىندىن پايدىلىنىپ جەمىيەت تەرتىۋىنى بۇزىدىغان، پۇقرالارنىڭ سالامەتلىگىگە زىيان يەتكۈزىدىغان، دولەتنىڭ مائارىپ تۈزۈمىگە توسقۇنلۇق قىلىدىغان ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بارماسلىغى لازىم؛ دىنىي تەشكىلاتلار ۋە دىنىي ئىشلار چەتئەل كۈچلىرىگە بېقىنمايدۇ، دەپمۇ بەلگىلەندى. ھەرقايسى دىنىي تەشكىلاتلار مۇستەقىل-ئۇزىگە ئوزى خوجا بولۇش ۋە دىنىي ئىشلارنى ئوزى باشقۇرۇش قائىدىسىدا چىڭ تۇرۇشى لازىم. ھازىر، پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدىن قارىغاندا، دىن جەھەتتىكى ئەھۋال ئاساسىي جەھەتتىن ياخشى، سىياسەتلەرنى ئىزچىللاشتۇرۇش ۋە ئەملىيلەشتۇرۇش ئىشى داۋاملىق تۇردە ئېلىپ بېرىلىۋاتىدۇ، بۇنىڭدىن دىنىي ساھەدىكى دوستلار ۋە دىنغا ئېتىقات قىلىدىغان كەڭ ئاممىمۇ ئاساسىي جەھەتتىن رازى. ئەلۋەتتە، شۇنىمۇ يوشۇرماسلىق كېرەككى، خىزمەتسىزدە ۋە بەزى جايلاردا "سول"چىل ئىدىيەتنىڭ تەسىرلىرى تېخى تولۇق تۈگىتىلمىگىنى يوق، بەزى جايلاردا ساقلىنىۋاتقان ئوز مەيلىگە قويۇۋېتىش ئەھۋاللىرىنىمۇ تۈگىتىشكە توغرا كېلىدۇ، ھەرقايسى دىنلاردىمۇ بەزى مەسىلەر ساقلانماقتا، ئۇلارنى سىياسەتنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ ۋە ئەملىيلەشتۇرۇپ، داۋاملىق تۇردە تەتقىق قىلىشقا ۋە ھەل قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇگۈن، مەن مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىسلام دىنى خىزمىتى ئۈستىدە بۇ يەردە ئولتۇرغان ئىسلام دىنى ساھەسىدىكى دوستلار ۋە ئىسلام جەمىيىتى 4-نوۋەتلىك كومىتېتنىڭ 3-سانلىق دائىمى ھەيئەتلەر يىغىنىغا قاتنىشىدىغان ھەيئەتلەر ئالدىغا بىرنەچچە تەكلىپ ۋە ئۇمىدىمنى قويۇپ ئوتمەكچىمەن.

بىرىنچى، ھوكۈمەتكە ياردەملىشىپ دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياستىنى ئىزچىللاشتۇرۇش خىزمىتىنى داۋاملىق تۇردە ياخشى ئىشلەش. پارتىيە ۋە ھوكۈمەتنىڭ رەھبەرلىگىدە، جايلاردىكى ئىسلام جەمىيەتلىرى بىلەن ھەمكارلىشىپ ئىسلام دىنى زاتلىرى ۋە ھەر مىللەت مۇسۇلمانلىرىغا قارىتىلغان ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە سوتسىيالىستىك تەربىيىنى كۈچەيتىپ، ئۇلارنىڭ ئاڭلىق تۇردە ئىنتىزام ۋە قانۇنغا رىيە قىلىشىغا، پارتىيە ۋە ھوكۈمەتنىڭ تۈرلۈك فاكتورلارنىڭ ئىشقا سېلىپ ۋە جارى قىلدۇرۇپ، ئۇلارنى پۈتۈن مەملىكەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە ۋەتەنىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا توھپە قوشۇشى ئۈچۈن تىرىشىدىغان قىلىش لازىم.

ئىككىنچى، ياش ۋەتەنپەرۋەر دىنىي كەسىپى خادىملارنى پائال يېتىشتۇرۇش ۋە تەربىيىلەش. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، سىياسى جەھەتتە ۋەتەنىنى قەزغىن سۆيىدىغان، پارتىيىنىڭ رەھبەرلىگى ۋە سوتسىيالىزم تۈزۈمىنى ھىمايە قىلىدىغان ھەمدە خېلى يۇقۇرى دىنىي بىلىمگە ئىگە ياش دىنىي كەسىپى خادىملارنى يېتىشتۇرۇش لازىم. بۇ ھوكۈمەتكە ياردەملىشىپ دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياستىنى ئىزچىللاشتۇرۇشنىڭ مۇھىم بىر مەزمۇنى. جۈڭگو ئىسلام جەمىيىتىنىڭ تىرىشىپ جۈڭگو ئىسلام شۇبۇيۇەنىنى ئوبدان باشقۇرۇشىنى ھەمدە جايلاردا قۇرۇلغان ۋە قۇرۇشقا تەييارلىق قىلىنىۋاتقان ئىسلام شۇبۇيۇەنلىرىنىڭ بالدۇرراق دەرس باشلىشىغا پائال ياردەملىشىشنى

ئۇمىت قىلىمەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ياشانغان دىنىي كەسىپىي خادىملارنى قولغا كەلتۈرۈش، تەربىيىلەش ۋە ئۇلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىشقا ئەھمىيەت بېرىش، شەرت-شارائىتى يار بەرگەن جايلارنىڭ ئاخۇنلارنىڭ بىلىم ئاشۇرۇش كۇرسلىرىنى ئېچىپ، ئاخۇن-مولىلارنى تەربىيىلىشىگە ماسلىشىپ، ئۇلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك، سوتسىيالىستىك ئېڭىنى ۋە دىنىي بىلىم سەۋىيىسىنى ئوستۇرۇپ، ئۇلارنى مۇسۇلمانلار ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇش لازىم.

ئۇچىنچى، ئىسلام دىنىغا دائىر ئىلىم تەتقىقاتىنى ئوبدان يولغا قويۇش، خەلقارا دىنىي ئىلىم ئالماشتۇرۇشنى داۋاملىق تۇرده ئېلىپ بېرىش. جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتى بۇ جەھەتتە ئىلگىرى كوپ خىزمەتلەرنى ئىشلىدى، ئىسلام جەمىيىتىنىڭ هازىرقى شەرت-شارائىتقا قاراپ، هەقىقى ئاقىدىغان پىلان تۇزۇپ، پىشقەدەم دىنىي ئولىمالارنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىشنى ئۇمىت قىلىمەن، شۇنداق قىلىدىغانلا بولسا، چوقۇم نەتىجە قازىنالايدۇ.

توتىنچى، ئىسلام دىنى جەھەتتىكى خەلقارالىق دوستانە بېرىش-كېلىش خىزمىتىنى داۋاملىق ياخشى ئىشلەش. هازىر، پۈتۈن دۇنيا بويىچە جەمى 700 مىليونچە مۇسۇلمان بار، ئىسلام دىنى كەڭ تارقالغان مەملىكەت ۋە رايون 40 نەچچىگە يېتىدۇ، شۇڭا بۇ جەھەتتىكى خىزمەتنى ياخشى ئىشلەشنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتىنى كوپ سوزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ هاجىتى يوق. خىزمەتنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىش ئۇچۇن، ئىسلام جەمىيىتىنىڭ مۇشۇ خىزمەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كەسىپىي ئىختىساسلىق خادىملارنى تاللىشى ۋە يېتىشتۇرۇشنى ئۇمىت قىلىمەن.

بەشىنچى، جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتى ئوتكەنكى خىزمەتلەرنى يەكۈنلىگەن ئاساستا، مۇۋاپىق ئادەم ئۇيۇشتۇرۇپ، ئەملىيەتكە چوڭقۇر چوكۇپ، نوۋەتتە ئىسلام دىنى جەھەتتە ئوتتۇرىغا چىققان يېڭى ئەھۋال ۋە يېڭى مەسىلەرنى ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىپ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن پارتىيە ۋە هوكۇمەتنىڭ ئالاقىدار تارماقلىرىغا خىزمەتنى ياخشىلاش ۋە مەسىلەرنى هەل قىلىش توغرىسىدا كونكرىت پىكىر ۋە تەكلىپلەرنى بېرىپ، هوكۇمەتكە يارەملىشىپ دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياستىنى تېخىمۇ ياخشى ئىزچىللاشتۇرۇشى لازىم.

هەيئەتلەر، دوستلار، يولداشلار:

"80-يىللار پارتىيىمىز ۋە دولىتىمىزنىڭ تەرەققىيات تارىخىدا مۇهىم يىللار هىساپلىنىدۇ". پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رەهبەرلىكىدە، خىزمەتلەرنى يەنمۇ ياخشى ئىشلەپ، دولىتىمىزنىڭ 80-يىللاردىكى 3 چوڭ ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاش يولىدا بىرلىكتە تىرىشىپ كۇرەش قىلايلى.

جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى 4-نوۋەتلىك كومىتېتنىڭ 3-سانلىق دائىمى ھەيئەتلەر يىغىنىدا قىلىنغان خىزمەت دوكلادى (قىسقارتىلمىسى)

شېن شيا شى

ذاھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىۋان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن

دائىمى ھەيئەتلەر، يولداشلار!

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

ئوتكەن يىل 8-ئايدا چاقىرىلغان جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى 4-نوۋەتلىك كومىتېتنىڭ 2-سانلىق يىغىنىدىن كېيىنكى بىرنەچچە ئايدىن بۇيان، جەمئىيتىمىز ھوكۇمەتكە يارەملىشىپ سىياسەتنى ئىزچىللاشتۇرۇش جەھەتتە بەزى خىزمەتلەرنى ئىشلىدى، بىز ھال-ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەن نەچچە ئون ئادەمنى كۇتۇۋالدۇق، جايلاردىن كەلگەن 200 نەچچە پارچە خەتنى بىر ياقلىق قىلدۇق، جايلاردىكى مۇسۇلمانلار قويغان مۇناسىۋەتلىك مەسىلەرگە جاۋاپ قايتۇردۇق، بەزى مەسىلەرنى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئورگانلارنىڭ يارەملىشىپ ھەل قىلىپ بېرىشگە سۇندۇق. جەمئىيىتىمىزنىڭ بىرقانچە مۇئاۋىن مۇدىرلىرى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، شاڭخەي، خاڭجۇ، نەنجىڭ، فۇجيەن، خېبېي قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، ئەھۋال ئۇقۇپ، يەرلىك ھوكۇمەتكە يارەملىشىپ مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇش ئادىتى، دىنىي ئېتىقادى قاتارلىق جەھەتلەردىكى مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىشىپ بەردى. جەمئىيتىمىزنىڭ جايلاردىكى مۇئاۋىن مۇدىرلىرى، دائىمى ھەيئەتلىرى ۋە ھەيئەتلىرى جايلاردىكى خەلق ھوكۇمەتلىرىگە ھەمكارلىشىپ دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش، مىللەتلەرنىڭ، دىنىي مەزھەپلەرنىڭ ئىتتىپاقلىغىنى ياخشىلاش ۋە 4 نى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىش جەھەتلەردە بىرمۇنچە خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، ئوز ھەسسىلىرىنى قوشتى.

ياش ۋەتەنپەرۋەر دىنىي كەسپىي خادىملارنى يېتىشتۇرۇش ئىشىغا كوپچىلىك ئىنتايىن كوڭۇل بولۇپ كەلدى. جۇڭگو ئىسلام شۇبىيۇەنى 1982-يىل 11-ئايدا رەسمىي ئوقۇش باشلىدى. مۇشۇ قارارلىق ئالى سىنىپقا 42 نەپەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى، بۇلار 21 ئولكە (شەھەر)، ئاپتونوم رايوندىن كەلگەن بولۇپ، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ سەۋىيىسىگە ئىگە. ساۋاقداشلار دەرسىلەرنى بىرقەدەر ئوبدان ئۇگەنگەندىن سىرت، دىنىي پەرزلەرنىمۇ ئادا قىلدى. ئوقۇش باشلانغاندىن بۇيان، جەمىيەتتىكى ئالاقىدار ساھەدىكىلەر بۇنىڭغا ئەھمىيەت بەردى ۋە غەمخورلۇق قىلدى، زىيارەتكە كەلگەن ھەرقايسى ئەل مۇسۇلمانلىرىمۇ ئىسلام شۇبىيۇەنىنىڭ ئېچىلغانلىغىنى ماختاشتى.

دىنىي زاتلار ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ ئىسلام دىنى كىتابلىرىغا بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، 4-نوۋەتلىك كومىتېتنىڭ 2-سانلىق يىغىنىدىن بۇيان، بىز «ئەلئۇلۇ ئۈۋەلىمەرجان»، «خۇتبە»، ئەرەپچە-خەنزۇچە سېلىشتۇرما قامۇسلىرى»، «تەپسىر ئەلجالالەين» قاتارلىق مەسچىت ۋە ئىسلام شۇبىيۇەنلىرىگە جىددى ئېھتىياجلىق بولۇۋاتقان بىر تۈركۈم دىنىي كىتابلارنى تەكشۈرۈپ بېكىتىپ چىقاردۇق.

«جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى»نىڭ خەنزۇچە نەشرى پەسىل بويىچە نورمال چىقىرىلدى، مەزكۇر ژورنالنىڭ ئۇيغۇرچە نەشرىنىڭ 1-سانى زاۋۇتقا بېرىلدى، بۇ يىل ئىككى سان چىقارماقچى.

جەمىيىتىمىز 1982-يىلى جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ ھەج-تاۋاپ قىلىش ئومىگىنى ئۇيۇشتۇردى، بۇ جەمىيىتىمىزنىڭ 1979-يىلى ھەج-تاۋاپ قىلىش ئىشىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەندىن كېيىنكى 4-قېتىملىق ھەج-تاۋاپقا ئۇيۇشتۇرىشىدۇر. 8 ئوڭكە، شەھەر، ئاپتونوم رايونىدىن كەلگەن، 5 مىللەتتىن تەركىپ تاپقان 22 ئادەم مەككىگە بېرىپ، پەرزلەرنى ئەستايىدىل ئادا قىلدى ھەمدە مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋرىسىنى تاۋاپ قىلدى.

ھەج-تاۋاپ مەزگىلىدە، ئومىگىمىز ئىسلام دۇنياسى ئىتتىپاقىنىڭ رەھبەرلىرى ۋە پەلەستىن ئازاتلىق تەشكىلاتى ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ رەئىسى ئەرەپات بىلەن كورۇشۇپ، ئۇلار بىلەن دوستانە سوھبەتتە بولدى. ۋەتەنگە قايتىش سەپىرىدە، بىر قىسىم ھاجىلاردىن تەركىپ تاپقان جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ۋەكىللىرى ئومىگى پاكىستان، بېنگالدىن ئىبارەت ئىككى دولەتتە دوستانە زىيارەتتە بولدى ھەمدە پاكىستاننىڭ زۇڭتۇڭى زىيا ئۇل ھەق، بېنگالنىڭ زۇڭتۇڭى چاۋرۇدى، مىنىستىرلار كېڭىشىنىڭ رەئىسى ئالسارلارنىڭ سەممى قوبۇل قىلىشىغا، شۇنىڭدەك ئىككى دولەت مۇسۇلمانلىرىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدى.

بىز يەنە 20 ئادەم قېتىمدىن تەركىپ تاپقان 5 ئومەك ئۇيۇشتۇرۇپ، لۇبنىيە، مىسىر، نىگېر، ئىران قاتارلىق دولەتلەرگە دوستانە زىيارەتكە ياكى خەلقارا يىغىنلارغا ئەۋەتتۇق. بۇ ئومەكلەر-مىز ئايرىم-ئايرىم ھالدا ئىرانىنىڭ دىنىي داھىسى ھومىنى، لۇبنىيە رەھبىرى كازافىلارنىڭ قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولدى. بۇ يىل 3-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، جەمىيىتىمىز يەنە پاكىستان خەلقارا ئىسلام كىتاپ-ماقالىلار كورگەزمىسىگە قاتنىشىپ، پاكىستاندىكى ھوكۇمەت تەرەپ ۋە غەيرى ھوكۇمەت تەرەپنىڭ، كىتاپ-ماقالىلار كورگەزمىسىگە قاتناشقان باشقا ئەللىك دوستلارنىڭ ئومۇمى يۇزلۇك ئەھمىيەت بېرىشىگە ۋە ئوبدان باھاسىغا ئىگە بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جەمىيىتىمىز يەنە ئەرەپ بىرلەشمە خەلىپىلىگى، ئالجىرىيىلەردىن دولىتىمىزگە دوستانە زىيارەتكە كەلگەن 4 ئادەمنى كۈتۈۋالدى ھەمدە تاشقى ئىشلار تارماقلىرىغا يارەملىشىپ، زىيارەت ئۈچۈن كەلگەن مۇناسىۋەتلىك ئىسلام دولەتلىرىنىڭ رەھبەرلىرىنى كۈتۈۋالدى. ئافغانىستاننىڭ يېقىنى يىلى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئافغانستانغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەنلىگىنىڭ 3 يىللىغى مۇناسىۋىتى بىلەن جەمىيىتىمىزنىڭ رەھبىرى خەلقارا رادىيو ئىستانسىسىدا نۇتۇق ئېلان قىلىپ، جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئافغانستانلىق قېرىنداشلارغا ھىمداشلىق قىلىدىغانلىقىنى ۋە ئۇلارنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۇردى.

دائىمى ھەيئەتلەر، يۇقۇرقىلار جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتىنىڭ 4-نوۋەتلىك كومىتېتنىڭ 2-سانلىق يىغىنىدىن بۇيان ئىشلىگەن ئاساسىي خىزمەتلىرى. بىزگە مەلۇمكى، جۇڭگو ئىسلام جەمئى-

يىتىنىڭ خىزمىتىدە نۇرغۇن كەمچىلىك ۋە يېتەرسىزلىكلەر بار، دائىمى ھەيئەتلەرنىڭ ۋە يولداشلارنىڭ تەنقىت ۋە تەكلىپلەرنى بېرىشىنى ئۈمىت قىلىمىز.

ئەمدى مەن بۇنىڭدىن كېيىنكى بىر يىللىق خىزمەتلەر ئۈستىدە توۋەندىكى پىكىرلەرنى بايان قىلىمەن:

1. ھوكۇمەتكە ياردەملىشىپ دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياستىنى تەشۋىق قىلىش ۋە ئىزچىللاشتۇرۇش جەھەتتە تىرىشىپ يېڭى نەتىجىلەرنى يارىتىش. ئىسلام دىنى زاتلىرى ۋە ھەر مىللەت مۇسۇلمانلىرى 12 - قۇرۇلتايىنىڭ ھوججەتلىرىنى، يېڭى ئاساسىي قانۇننى، شۇنىڭدەك مىللى، دىنىي سىياسەتلەرنى داۋاملىق تۇرىدە چوڭقۇر ئۇگىنىپ، 3 - ئومۇمى يىغىندىن بۇيان بارلىققا كەلگەن چوڭ ياخشى ۋەزىيەتنى ۋە دىنىي سىياسەت ئەمىلىيلەشتۇرۇلگەندىن كېيىن مەيدانغا كەلگەن يېڭى كەيپىياتنى ئوچۇق تونۇشى كېرەك. ھەر دەرىجىلىك ئىسلام جەمىيەتلىرى، ئىسلام گۇرۇپپىلىرى ۋە مەسچىت باشقۇرۇش ھەيئەتلىرى تۇرلۇك ئۇگىنىش تەشكىلاتلىرىنى داۋاملىق ئوبدان باشقۇرۇپ، ئىسلام دىنى زاتلىرىنىڭ ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك، سوتسىيالىستىك ئېڭىنى يەنمۇ ئوستۇرۇپ، ۋەتەننى سۆيۈش، قانۇنغا رىايە قىلىش ئىدىيىسىنى چىڭىتىشى كېرەك.

ئىسلام جەمىيىتىنىڭ جايلاردىكى دائىمى ھەيئەتلىرى، ھەيئەتلىرى، ۋەكىللىرى ۋە باشقا مەسئۇللىرى بىلەن بولغان ئالاقىنى يەنمۇ كۈچەيتىپ، جايلاردىكى ئىسلام جەمىيەتلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ۋە تەلەپلىرىنى ئۇقۇپ تۇرۇش كېرەك، كېيىنكى يېرىم يىلدا جەمىيىتىمىز ئوز كادىرلىرىنى تەشكىللەپ جايلاردىكى دىنىي ئىشلار تارماقلىرى ۋە ئىسلام جەمىيەتلىرىگە ماسلىشىپ، تەكشۇرۇپ تەتقىق قىلىش، مەسىلەرنى ئۇقۇش - ئىنكاس قىلىش، مەسىلەرنى ھەل قىلىش توغرىسىدا ئەقىلگە مۇۋاپىق تەكلىپلەرنى بېرىش ئۈچۈن ئالاقىدار رايونلارغا ئەۋەتمەكچى.

ھوكۇمەتكە ياردەملىشىپ مىللەتلەرنىڭ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى دىنىي مەزھەپلەرنىڭ ئىتتىپاقلىغىنى ياخشىلاش نوۋەتتىكى ئىسلام دىنى خىزمىتىنىڭ مۇھىم بىر ۋەزىپىسى. بۇ ئىشنى ئوبدان ئىشلەش دائىمى ھەيئەتلەرنىڭ، ھەيئەتلەرنىڭ، شۇنىڭدەك ھەر دەرىجىلىك ئىسلام جەمىيەتلىرىنىڭ مەجبۇرىيىتى ۋە مەسئۇلىيىتى. دىنىي مەزھەپلەر ئوزئارا ھورمەت قىلىشى، ھەركىم ئوز ئىشىنى قىلىشى كېرەك. ئىسلام دىنىنىڭ ئىسسل ئەنئەنىلىرىنى جارى قىلدۇرۇش، دىنىي ئىشلارنى ۋە دىنىي پائالىيەتلەرنى ئىقتىساتچىللىق بىلەن بېجىرىش، يېڭى نىكا قانۇنىنى ۋە پىلانلىق تۇغۇتنى ھىمايە قىلىش ھەم تەشۋىق قىلىش، كوچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىپ، مۇھىتنى گۈزەللەشتۇرۇش، ئولۇم - يېتىم، توي - توكۇن ئىشلىرىنى تېجەشلىك ئوتكۇزۇشنى تەشەببۇس قىلىش كېرەك. بىز شەرت - شارائىتى بار مەسچىتلەرنىڭ ھوكۇمەتتىن ياردەم سوراپ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئولۇم چىقىرىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ئورۇنلىرىنى ۋە جامائەت زاراتكارلىغىنى ئوبدان باشقۇرۇشنى تەكلىپ قىلىمىز. دىنىي ئىشلارنى يەنمۇ ئوبدان باشقۇرۇش ئۈچۈن، جايلاردىكى مەسچىتلەرنىڭ دېموكراتىك باشقۇرۇش ھەيئەتلىرىنىڭ تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ، كۈچنى تولۇقلاپ، "ئەھدىنامە" تۈزۈپ، خىزمەتلەرنى ياخشىلاپ، ئوز رولىنى جارى قىلدۇرۇشنى تەكلىپ قىلىمىز.

2. جۈڭگو ئىسلام شۇبىيۇدىنىنى ئاكتىپ تۇرىدە ئوبدان باشقۇرۇپ، لايىقەتلىك دىنىي ئىختىساس-

لىق خادىملارنى يېتىشتۇرۇش ئۈچۈن داۋاملىق تىرىشىش. ئۇيغۇر، قازاق قاتارلىق خەنزۇچىنى ئۇقمايدىغان ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ياش دىنىي كەسىپىي خادىملارنى قانداق يېتىشتۇرۇش مەسىلىسى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىپ جىددى ھەل قىلىش زورۇر بولغان مەسىلە، بۇ قېتىملىق يىغىندا تولۇق پىكىر ئالماشتۇرۇپ، ئاقىدىغان لايىھە قويىماقچى.

بىز جايلارنىڭ يەرلىك ئىسلام شۇبىيۇەنلىرىنى ۋە ئاخۇنلارنىڭ بىلىم ئاشۇرۇش كۇرسىلىرىنى ئوبدان باشقۇرۇشنى ئۇمىت قىلىمىز، جەمىيىتىمىز دەرسلىك ۋە دىنىي كىتاپلار جەھەتتە ئازـتولا ياردەم بەرمەكچى. بىز يەنە «جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى» ئارقىلىق جايلارنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش، مەسچىتلەرنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش جەھەتتىكى ياخشى تەجرىبىلىرىنى تونۇشتۇرماقچى.

3. «جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى»نىڭ ئۇيغۇرچە نەشرىنى 3ـپەسلىدە ئەسلىگە كەلتۈرۈپ چىقىرىش خىزمىتىنى ئاكتىپ تۇردە ياخشى ئىشلەش. ئۇيغۇرچە نەشرىنىڭ ئوڭۇشلۇق چىقىرىلىشى، تارقىتىش ھالقىلرىنىڭ ئازايتىلىشى ئۇچۇن، بۇ ژورنالنى بۇرۇنراق شىنجاڭنىڭ چىقىرىپ تارقىتىشىغا ئوتكۇزۇپ بېرىشنى تەكلىپ قىلىمىز.

4. ئىسلام دىنىنىڭ ئەقىدەـئەھكاملىرى، ئىسلام تارىخى ۋە ھازىرقى ئەھۋالى ئۇستىدىكى تەتقىقاتنى قانات يايدۇرۇش ئۇچۇن، تىرىشىپ بۇ يىل ئىچىدە ئەرەپچە «شەرھى ۋىقايە» شۇنىڭدەك خەنزۇچە «مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمھالى» ۋە 1984ـيىلىلىق «3 خىل كالىندارنىڭ سىلىشتۇرما جەدۋىلى»نى بېسىش خىزمىتىنى تاماملاش، «دۇنيا ئىسلام دىنى تارىخىدىن لېكسىيىلەر (دەسلەپكى نۇسخا)»نى تەكشۇرۇپ بېكىتىش، ئۇيغۇرچە، قازاقچە، ئەرەپچە سىلىشتۇرما قىلىنغان «ئىسلام دىنىغا دائىر ساۋات»نى زاۋۇتقا بېسىشقا بېرىش خىزمىتىنى ئوبدان ئىشلەش. بىز "بېيجىڭ ئىسلام كىتاپلىرىنى سېتىش ئورنى"نىڭ خىزمىتىنى كۇچەيتىپ، ئىسلام كىتاپلىرىنىڭ تارقىتىلىشىغا ئاسانلىق تۇغدۇرىمىز.

5. بۇ يىل يەنە جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ ھەجـتاۋاپ قىلىش ئومىگىنى ئۇيۇشتۇرۇپ ھەجـتاۋاپ قىلىشقا ئەۋەتىمىز.

6. بۇ يىللىق جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتىنىڭ ھەرقايسى ئەل مۇسۇلمانلىرى بىلەن بولىدىغان دوستانە بېرىشـكېلىش پائالىيىتى خىزمىتىنى ئوبدان ئىشلەش. بۇ يىل جەمىيىتىمىز تەكلىپكە بىنائەن بىرقانچە ئىسلام دولەتلىرىگە دوستانە زىيارەت ئۇچۇن ئومەك ئەۋەتمەكچى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جۇڭگوغا زىيارەت ئۇچۇن كېلىدىغان دۇنيا ئىسلام يىغىنىنىڭ باش كاتىۋى باشچىلىغىدىكى ئومەكنى ۋە باشقا بىرقانچە دولەتنىڭ ئىسلام دىنى ۋەكىللىرى ئومەكلىرىنى كۇتۇۋالماقچى.

دائىمى ھەيئەتلەر، يولداشلار: نوۋەتتە پۇتۇن مەملىكەت بويىچە ھەر مىللەت خەلقى ۋە ھەرـقايسى سەپلەردىكىلەر جۇڭخۇا ئېلىنى گۈللەندۇرۇش ئۇچۇن ئاكتىپ ئىشلىمەكتە، تىرىشىپ كۇرەش قىلماقتا، بىز ئىسلام دىنى زاتلىرى ۋە ھەر مىللەت مۇسۇلمانلىرىمۇ چوقۇم پۇتۇن مەملىكەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە پارتىيە ۋە ھوكۇمەتنىڭ رەھبەرلىگىدە، تىرىشىپ ئۇگىنىپ، ئىنتىپاقلىقنى كۇچەيتىپ، ۋەتەننى، دىننى سۆيۇپ، تېخىمۇ زور ئاكتىپلىقنى جارى قىلدۇرۇپ، دەۋرنىڭ ئالغا بېسىۋاتقان قەدىمگە يېتىشىپ، مەملىكىتىمىزدە سوتسىيالىستىك ماددى مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت بەرپا قىلىش ئۇچۇن تېگىشلىك توھپە قوشۇشىمىز لازىم.

"سۇرە بەقەرە"نىڭ ئالدىنقى 5 ئايىتىنىڭ ئېغىزچە تەرجىمىسى ۋە قىسقىچە شەرھى

ما سۇختىڭ

ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنكى «جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى» ژورنىلىنىڭ 1-سانىغا مېنىڭ «"سۇرە فاتىھە"نىڭ ئېغىزچە تەرجىمىسى ۋە قىسقىچە شەرھى» دېگەن ماقالام بېسىلغاندىن كېيىن، بەزى مۇسۇلمانلار ماڭا خەت يېزىپ، "سالامەتلىگىم"گە تەسىر يەتكۈزمىگەن ئەھۋالدا، "سۇرە بەقەرە"نىڭ ئالدىنقى 5 ئايىتىنىمۇ مەدرىس تىلى بويىچە تەرجىمە قىلىپ ۋە ئىمكان قەدەر كوپرەك شەرھىلەپ ۋە ئىزاھلاپ ئېلان قىلىشىمنى ئۈمىت قىلىشتى. بۇ ئۈمىت ۋە تەلەپ چۈشىنىشلىك. چۈنكى مۇسۇلمانلار، بولۇپمۇ ئىسلام ئەھلىلىرى، ئولىمالار ئوزىنى ئولچەش، تەكشۈرۈش ۋە مومىنلەرگە تەلىم-تەربىيە بېرىش مەقسەددە، "سۇرە فاتىھە"نى ھەمىشە "سۇرە بەقەرە"نىڭ ئالدىنقى 5 ئايىتى بىلەن قوشۇپ تۇرۇپ ئوقۇيدۇ، دۇئا-تىلاۋەت قىلىدۇ ۋە تەفسىر قىلىدۇ. ئەمدى، كىتاپخانلار-نىڭ تەلۇنى بەجا كەلتۈرەي دېگەن نىيەت بىلەن، قۇدرىتىمنىڭ يېتىشىچە جىددى تۈتۈش قىلىپ، ئالدىنقى ماقالامنىڭ داۋامى سۇپىتىدە بۇ ماقالىنى تەييارلاپ چىقتىم. خاتا ۋە ناموۋاپىق جايلىرى بولسا، تۈزىتىش بېرىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن.

قۇرئان كېرىمنى تەرجىمە قىلىش مەسىلىسى ھەققىدە

"سۇرە بەقەرە"نىڭ ئالدىنقى 5 ئايىتىنى مەدرىس تىلى بويىچە سوزمۇ-سوز تەرجىمە قىلىپ تەفسىرلەشتىن ئىلگىرى، ئالدى بىلەن قۇرئان كېرىمنى تەرجىمە قىلىش مەسىلىسى ئۈستىدە توختىلىپ ئوتۈشنى زورۇر تاپتىم. بۇ ئىنتايىن جىددى مۇئامىلە قىلىشنى تەلەپ قىلىدىغان مۇھىم بىر ئىلمىي مەسىلە. مەملىكىتىمىزنىڭ ئىلگىرى ئوتكەن ئولىمالىرى قۇرئان كېرىمنى تەرجىمە قىلىش مەسىلىسىدە ئەزەلدىن ئىككى خىل پىكىردە بولۇپ كەلگەن: بىر خىل پىكىردىكىلەر، تەرجىمە ياخشى بولماي، ئەينەن چىقماي قالسا، قۇرئان كېرىمنىڭ ئەسلى مەنىسى يوقلىپ كېتىدۇ، دېگەن ئەندىشە بىلەن، ئۇنى تەرجىمە قىلماسلىقنى تەشەببۇس قىلغان؛ بىر خىل پىكىردىكىلەر، خەنزۇچىنى قوللىنىدىغان جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ئىچىدە ئاز ساندىكى دىنىي زاتلار قۇرئاننىڭ مەزمۇنى ۋە ئاساسىي مەنىسىنى چۈشەنسىمۇ، لېكىن مۇسۇلمانلارنىڭ كوپىنچىسى قۇرئاننىڭ نازىل بولۇشىدىكى تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشتىن ۋە ئۇنىڭ مەزمۇنىدىن بىخەۋەر بولغاچقا، ئەگەر قۇرئان كېرىم خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنمىسا، ئۇنىڭ چىن مەنىسىنى چۈشەندۈرۈپ ۋە تەرغىپ قىلىپ كەتكىلى ھەم ئۇنىڭ يولىدا پىداكارلىق كۆرسەتكىلى بولمايدۇ، دەپ قاراپ، ئۇنى تەرجىمە قىلىشنى تەشەببۇس قىلغان.

قۇرئان كېرىمنى تەرجىمە قىلىش مەسىلىسى مىللىي سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرىدىن تارتىپلا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىدى، بۇ ھەقتىكى تالاش-تارتىش چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىمۇ داۋاملىشىپ، يېقىنقى مەزگىللەرگە كەلگەندىلا ئاندىن پەيدىن-پەي پىكىر بىرلىككە كېلىپ، ھەممەيلەن دېگۈدەك، ئەرەپچە قۇرئاننى ئوقۇيالمايدىغان ئەمما خەنزۇچە تەرجىمىسى ئارقىلىق ئۇنى چۈشىنىش ئارزۇسىدا بولۇۋاتقانلارنى ئارزۇسىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن، قۇرئان كېرىمنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىش زورۇر، دېگەن قاراشقا كەلگەن. مەملىكىتىمىزدە رەسمىي نەشر قىلىنغان خەنزۇچە قۇرئاننىڭ 8 خىل نۇسخىسى بار.

(1) «قۇرئان كېرىم»، تىپى جېڭ تەرجىمە قىلغان، 1927-يىلى بېيجىڭدا نەشر قىلىنغان. بۇ "ئىنگلىزچىدىن ياپونچىغا تەرجىمە قىلىنىپ، ياپونچىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنغان". بۇ بىر غەيرى مۇسۇلمان ئالىم تەرىپىدىن ئەڭ بالدۇر تەرجىمە قىلىنغان خەنزۇچە تەرجىمە نۇسخىسى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

(2) «خەنزۇچە قۇرئان كېرىم»، بۇ مۇسۇلمان ئالىملار بىلەن غەيرى مۇسۇلمان ئالىملار بىرلىشىپ تەرجىمە قىلغان كونىچە ئەدەبىي تىلدىكى تەرجىمە نۇسخىسى. 1931-يىلى شاڭخەيدە نەشر قىلىنغان.

(3) «قۇرئان كېرىم تەرجىمىسى ۋە شەرھى»، بۇ ۋاڭ ۋېنچىڭ (تەخەللۇسى جىڭجەي) تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنىپ، 1932-يىلى بېيجىڭدا نەشر قىلىنغان. بۇ-مەملىكىتىمىزنىڭ مۇسۇلمان ئۇلىمالىرى "مەدرىس تىلى ئارىلاش-تۇرۇپ" خەنزۇ تىلى بىلەن تەرجىمە قىلغان ئەڭ بالدۇرقى تولۇق تەرجىمە نۇسخىسى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

(4) «قۇرئان كېرىمنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسى ۋە شەرھى»، بۇنى لىيۇ جىنبياۋ تەرجىمە قىلغان ۋە تۈزگەن. 1943-يىلى بېيجىڭدا نەشر قىلىنغان.

(5) «قۇرئان كېرىم تەرجىمىسى ۋە شەرھى»، بۇ ۋاڭ ۋېنچىڭنىڭ يېڭى تەرجىمە نۇسخىسى بولۇپ، 1946-يىلى شاڭخەيدە نەشر قىلىنغان، بۇ نۇسخا ئۇنىڭ ئىلگىرى نەشر قىلىنغان ئىككى خىل تەرجىمە نۇسخىسىدىن كوپ مۇكەممەل (ۋاڭ جىڭجەي ئاخۇن بېيجىڭ نۇسخىسى ۋە شاڭخەي نۇسخىسىنى نەشر قىلدۇرغاندىن باشقا، ئىنكشيادىمۇ بىر تاشباسما نۇسخىسىنى نەشر قىلدۇرغان، ئەمما ئۇنىڭ تىراژى كوپ ئەمەس، تۈزۈلۈشى ۋە مەزمۇنى شاڭخەي نۇسخىسىغا ئوخشاپراق كېتىدۇ).

(6) «قۇرئان كېرىمنىڭ مەزمۇنى»، بۇنى ياڭ جۇڭمىڭ تەرجىمە قىلغان، 1947-يىلى بېيجىڭدا نەشر قىلىنغان. بۇ "سوزمۇ-سوز تەرجىمە قىلىش ئۇسۇلىغا قاتتىق ئەمەل قىلىپ، ئىنچىكىلىك بىلەن ھەر بىر سوز-ئىبارە ئۇستىدە قايتا-قايتا باش قاتۇرۇپ" تەرجىمە قىلىنغان كونىچە ئەدەبىي تىل نۇسخىسى.

(7) «"قۇرئان كېرىم"نىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسى ۋە شەرھى»، بۇنى شى زىجۇ قاتارلىقلار تەرجىمە قىلغان ۋە شەرھىلىگەن. 1958-يىلى تەيبېي جۇڭخۇا پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئىسلام دىنى تەتقىقات يۇرتىنىڭ مۇدىرىيىتى نەشر قىلىغان، تەيبېي جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتى تارقاتقان.

(8) «قۇرئان كېرىم»، بۇنى پىروفېسسور ماجيەن تەرجىمە قىلغان، 1981-يىلى نەشر قىلىنغان. بۇ "ئىمكان قەدەر ئەسلىگە سادىق بولغان، چۈشىنىشلىك ۋە راۋان چىققان" ئەڭ يېڭى تەرجىمە نۇسخىسى.

بۇلاردىن شۇنى كۆرگىلى بولىدۇكى، ئەڭ دەسلەپكى تەرجىمە نۇسخىسىنى غەيرى مۇسۇلمان ئالىم تىپى جېڭ ئەپەندى تەرجىمە قىلغان، ئەڭ يېڭى تەرجىمە نۇسخىسىنى بولسا پىروفېسسور

ماجىيەن تەرجىمە قىلغان. ھەر خىل تەرجىمە نۇسخىلىرى تۇزۇلۇش جەھەتتە بىر بىرىدىن پەرقلىنىدۇ، ھەرقايسىسى ئۇزىگە خاس ئالاھىدىلىكىگە ئىگە. لېكىن ھەممىسىنىلا مۇكەممەل بولۇپ كەتتى، دەپ ئېيتقىلى بولمايدۇ، قۇرئان كېرىم تەرجىمىسى بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئالىملارنىڭ ئىلگىرىكىلەرنىڭ قان-تەر بىلەن سىڭدۈرگەن ئەمگىگى ئاساسىدا تېخىمۇ مۇكەممەل تەرجىمە نۇسخىلىرىنى ئىشلەپ ۋە تەفسىرلەپ چىقىشىغا توغرا كېلىدۇ. ئۇقۇشۇمچە، تەرجىمە قىلىنىپ بولۇپ باسمىغا بېرىلمىگەن تەرجىمە نۇسخىلىرىدىن يەنە بىرقانچە خىلى بار ئىكەن، مەسىلەن، خادىچېك ئاخۇن بىلەن ۋۇ تېگۇك، شا شەنيۇي ئەپەندىلەر بىرلىشىپ تەرجىمە قىلغان كونىچە ئەدەبىي تىلدىكى قۇرئان كېرىم بۇنىڭ بىر خىلى؛ بىرقانچە پارىسى تەرجىمە قىلىنىغان ئەما تولۇق تەرجىمىسى تېخى تۇگمىگەن نۇسخىلىرى تېخىمۇ كوپ، مەسىلەن، مافۇچۇ تەرجىمە قىلغان «قۇرئان كېرىمدىن 5 پارە» (بەزىلەر بۇنى مافۇچۇنىڭ شاگىرتى مائەنلى تەرجىمە قىلغان دەيدۇ)؛ ئەرەپچە تەرجىمان جاك بىگدو ئەپەندى تەرجىمە قىلغان قۇرئان كېرىم 1-2-پارىلىرىنىڭ ئەرەپچە-خەنزۇچە سېلىشتۇرما كىتابچىسى قاتارلىقلار. بىر قىسىم سۇرە ۋە ئايەتلەرنىڭ تەرجىمە قىلىنىش تارىخى تېخىمۇ ئۇزۇن بولۇپ، بۇ خىل تەرجىمىلەر مىلادى 17-ئەسىردىلا مەيدانغا كەلگەن. مەسىلەن، مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا ئوتكەن جاك شىجۇك، ۋۇ زۇنچى، ۋاك دەييۇي، ما ۋېنبىك، بولۇپمۇ لیۇ جيېلىيەن قاتارلىق ئولىمالار تەرجىمە قىلغان بىر قىسىم سۇرە ۋە ئايەتلەرنىڭ تەرجىمىلىرى ئۇلارنىڭ تەرجىمە ئەسەرلىرىگە كىرگۈزۈلۈپ، كېيىنكى ئەۋلاتلارغا مىراس قالغان. ئۇنىڭدىن باشقا، شىمالىي ئەنخۇيلۇق ياك ئەپەندى تولۇق تەرجىمە قىلغان قۇرئان كېرىم نۇسخىسىمۇ بار، ئۇ بۇ نۇسخىنى بېيجىڭغا ئېلىپ كەلگەن ئىدى، ھەنمۇ كورگەن ئىدىم، ئەسلىدە يارەملىشىپ نەشر قىلدۇرۇپ بېرىشنى ئويلىۋىدىم، ۋەزىيەت مۇناسىۋىتى بىلەن ئەمەلگە ئاشماي قالدى، بۇنىڭغا بەكمۇ ئەپسۇسلىنىمەن. سەھىپە چەكلىك بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇلارنى بىر-بىرلەپ تونۇشتۇرۇپ ئولتۇرمايمەن.

قۇرئانىنىڭ جۇڭگودا تارقىلىشى ئاساسەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئەۋلاتتىن ئەۋلاتقا ئاغزاكى تارقىتىشى ئارقىلىق بولغان، مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە، مەدرىس تەلىم-تەربىيىسى راۋاج تاپقاندىن كېيىن، ئۇستاز شاگىرتقا ئۇگىتىش، مەسچىت-مەدرىسلەردە ئوقۇتۇش ئۇسۇلى-پەيدىن-پەي مەيدانغا كەلدى. بۇنداق مەدرىس تەلىم-تەربىيىسىنىڭ ئالاھىدىلىگى شۇكى، ئوقۇغۇچىلارغا ئەرەپ، پارىس تىللىرىنىڭ گىرامماتىكىسى ۋە سىنتاكسىسى ھەم قۇرئان قىرائىتى ئۇگىتىلىشتىن باشقا، يەنە كوپ يىللار داۋامىدا شەكىللەنگەن، خەنزۇچە، ئەرەپچە، پارسچە تىللارنىڭ ئارىلاشمىسىدىن ھاسىل بولغان بىر خىل ئالاھىدە تىل-مەدرىس تىلى ئارقىلىق قۇرئان مەزمۇنى چۈشەندۈرۈلىدىغان، قۇرئان تەلىملىرى سۆزلىنىدىغان بولدى.

مەملىكىتىمىزدە دەسلەپكى چاغلاردا مەيدانغا كەلگەن قۇرئان نۇسخىلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك قولىيازما ئىدى. مۇدەررىسلەر قۇرئاننى "مەدرىس تىلى" بىلەن چۈشەندۈرەتتى، تالىپلار بولسا "شىياۋ ئېرجىن" دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل يېزىق بىلەن، يەنى مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن خۇيزۇ مىللىتى ئىچىدە بولۇپمۇ مەسچىت-مەدرىسلەردە مەيدانغا كەلگەن، خەنزۇ تىلىنى خەنزۇچە، ئەرەپچە، پارسچە تاق سوزلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ ئەرەپچە، پارسچە ھەرپ بىلەن يازىدىغان بىر خىل يېزىق بىلەن خاتىرە يازاتتى. بۇنداق

"مەدرىس تىلى" ۋە "شياۋ ئېرجىن" يېزىغىنى خۇيزۇ مىللىتىنىڭ تېخى شەكىللىنىپ بولمىغان، كامالىغا يېتىشتىن تېخىمۇ يىراق بولغان بىر خىل تىل-يېزىغى ئىدى، دېيىشكە بولىدۇ. بۇنداق دېيىشىمىزدىكى سەۋەپ شۇكى، خۇيزۇلارنىڭ ئولتۇراقلىشىش ئالاھىدىلىگى (كەڭ دائىرىدە تارقاق، كىچىك دائىرىدە مەركەزلەشكەن بولۇشى) بۇ خىل تىل-يېزىغىنىڭ زورۇر بولغان ئوسۇپ يېتىلىش زېمىنى ۋە يەنىمۇ راۋاج تېپىش شارائىتى (توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايوننىڭ بولۇشى)غا ئىگە بولالماي، پەيدىن-پەي زاۋالغا يۈزلىنىپ، ئاخىرى ئوز مىللىتىنىڭ ياشىشى ۋە ئىجتىمائى تۇرمۇشىدا تېخىمۇ ئېھتىياجلىق بولغان خەنزۇ تىل-يېزىغىغا ئورۇن بوشتىپ بېرىدىغانلىغىنى بەلگىلىگەن، شۇنداق قىلىپ، خەنزۇ تىل-يېزىغى خۇيزۇلارنىڭمۇ تىل-يېزىغى بولۇپ قالغان.

كېيىنكى چاغلاردا، "مەدرىس تىلى" ۋە "شياۋ ئېرجىن" يېزىغى پەقەت مەسچىت-مەدرىسلەردە تەفسىر قىلىش ۋە ئەمرى-مەرۇپ قىلىش، دىنىي زاتلار ئوزئارا خەت-ئالاقە قىلىشىش ياكى ئىش-كۇشلەرنى خاتىرىلەش ئىشلىرىدىلا قوللىنىدىغان تىل-يېزىق قورالى بولۇپ قالدى. قۇرئاننىڭ تەرجىمە نۇسخىلىرى ئاساسىدا، پۇتۇنلەي "مەدرىس تىلى" بىلەن تەرجىمە قىلىنغانلىرىمۇ بولغان، مەسىلەن، ئازاتلىق ئەرپىسىدە، بېيجىڭدىن ما خاۋچۇەن ئاخۇن، ما چۇڭۇۇ ئەپەندى قاتارلىقلار قۇرئان كېرىمنىڭ 1-پارىسىنى بىرلىشىپ تەرجىمە قىلىپ، نەشر قىلدۇرغان ئىدى. پىرۇفېسسور بەي شۇيى ئوزىنىڭ پىرۇفېسسور ماجىيەن تەرجىمە قىلغان «قۇرئان كېرىم»گە يازغان مۇقەددىمىسىدە مۇنداق دەيدۇ: "قۇرئان كېرىم-نىڭ خەنزۇچە تەرجىمە نۇسخىسى دەسلەپتە خەنزۇ تىلىنى ئەرەپچە ھەرپ بىلەن يېزىش شەكلىدە مەيدانغا كەلگەن. بۇنىڭدىن ئالاھە-زەل 40 يىل ئىلگىرى مەن بېيجىڭدا مۇشۇ-داق نۇسخىنى كورگەن ئىدىم. بۇ خىل نۇسخا سوزمۇ-سوز تەرجىمە قىلىش ئۇسۇلى بىلەن تەرجىمە قىلىنغان بولۇپ، ئالاھىدە ئۇسلۇپقا ئىگە ئىدى. مەن ھازىرمۇ مۇشۇنداق تەرجىمە نۇسخىسىدىن بىرەرنى تېپىپ، خەنزۇچە خەت بىلەن يېزىپ بېقىشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىمەن. مەن يەنە، مۇشۇنداق تەرجىمە نۇسخىسىغا ئاساسەن، ئىلگىرىكى مەدرىس تىلىنىڭ خۇسۇ-سىيەتلىرىنى ۋە ئەرەپچە ھەرپ بىلەن يېزىش ئۇسۇلىنى تەتقىق قىلىش ئارزۇسىدىمەن. بۇ جۇڭگو ئىسلام مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىشتا، جۇڭگونىڭ تىرانسكرىپسىيىلىك يېزىق تارى-خىنى تەتقىق قىلىشتا، شۇنىڭدەك مىللىي، چىلىك سۇلالىلىرى دەۋرىدىكى تىلنى تەتقىق قىلىش-تىمۇ مۇھىم ماتېرىيال بولۇپ ھىساپلىنىدۇ."

مەن بۇ مۇقەددىمىنى ئوقۇغاندىن كېيىن، ناۋادا قۇرئان كېرىمنىڭ "مەدرىس تىلى" بىلەن تەفسىر قىلىنغان تەرجىمە نۇسخىسىدىن بىرەر-سى ساقلىنىپ قالغان بولسا ۋە بۇ نۇسخا كېيىن-كىلەرنىڭ خۇيزۇ مىللىتى تىل-يېزىغىنىڭ ئىسلام مەدەنىيىتى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىش ماتېرىيالى سۇپىتىدە خىزمەت قىلسا، بۇ ئەھمىيەتلىك بىر ئىش بولغان بولاتتى، دەگەن ئويغا كەلدىم.

"سۇرە بەقەرە" ("كالا" سۇرىسى)نىڭ ئالدىنقى 5 ئايىتىنىڭ تەرجىمىسى

ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىۋان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن

الم (ئەلىف، لام، مىم) (1)؛ بۇ (قۇرئان) شۇنداق كىتاپ-دۇركى، ئۇنىڭدا ھىچبىر شەك يوق، (ئۇ) مۇتتەقى (خۇدادىن قورققۇچى)لار ئۈچۈن رەھبەردۇر (2)؛ ئۇلار شۇنداق

كىشىلەردۇركى، غايىپتا تۇرغانغا ئىشىنىدۇ، نامازلىرىنى ئادا قىلىدۇ ۋە بىز ئۇلارغا بەرگەن رىزقىنى سەرپ قىلىدۇ (3)؛ ئۇلار ساڭا چۈشۈرۈلگەن (كىتاپ)گە① ۋە سېنىڭدىن ئاۋال چۈشۈرۈلگەن (كىتاپ)گە② ھەقىقەتەن ئىشىنىدۇ، ئاخىرەتكە ھەم جەزمەن ئىشىنىدۇ (4)؛ ئەنە شۇلار پەرۋەردىگارىنىڭ يولىدىكىلەردۇر، ئەنە شۇلار نىجات تاپقۇچىلاردۇر (5).

تۆۋەندە، مۇشۇ 5 ئايەتكە مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلار ئۇستىدە ئۇزەمنىڭ تەسراتىنى دەپ ئوتمەكچىمەن:

"سۈرە بەقەرە"دە قەدىمقى پەيغەمبەرلەردىن مۇسا ئەلەيھىسسالام زامانىدىكى ئاممىنىڭ "كالا"غا چوقۇنىدىغانلىغى توغرىسىدىكى ھېكايە بايان قىلىنىپ، ئاللاتائالا مۇسا ئەلەيھىسسالامغا كالىغا چوقۇنۇشنىڭ خۇراپات ئىكەنلىگىنى ئامىغا جاكالاشنى ئەمر قىلغان. ("سۈرە بەقەرە" 67 ـ ئايەتتىن 71 ـ ئايەتكىچە). مۇشۇ ئىشنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن، بۇ سۈرىنىڭ ئىسمى "بەقەرە" ("كالا") دېيىلگەن.

"سۈرە بەقەرە" مەدىنە مۇنەۋۋەرە نازىل بولغان بولۇپ، جەمئى 286 ئايەت، 40 رۇكۇئ (چوڭ ئابزاس)غا بولۇنىدۇ، 1ـ، 2ـ، 3ـ پارىدىن ئىبارەت 3 پارىغا كىرگۈزۈلگەن، 1ـ، 2ـپارىلارنىڭ ھەر بىرىگە 16 دىن رۇكۇئ كىرگۈزۈلگەن، 3ـپارىغا 8 رۇكۇئ كىرگۈزۈلگەن. ھەر بىر رۇكۇئنىڭ تۈزۈلۈشى ۋە مەزمۇنى، ئۇزۇنـ قىسقىلىغى ئوخشاش ئەمەس، ئومۇمەن ئۇزۇنلىرى 10 ئايەت ئوپچورىسىدە (ئەڭ ئۇزۇنى 14 ئايەت)، قىسقىلىرى 4ـ5 ئايەت (ئەڭ قىسقىسى پەقەت 2 ئايەت). بۇ سۈرە قۇرئان كېرىمدىكى ئەڭ ئۇزۇن سۈرە بولۇپ، قۇرئان كېرىمدىكى ئەڭ قىسقا سۈرىدىن 95 ھەسسىدىن كوپرەك ئاشىدۇ، بۇ سۈرىنىڭ ئومۇمى سەھىپىسى پۈتۈن قۇرئان كېرىمنىڭ 13 دىن بىرىگە توغرا كېلىدۇ. بەزى ئابزاسلار، مەسىلەن، 282ـئايەت بەزى قىسقا سۈرىلەرـ دەك نەچچە ھەسسە كېلىدۇ.

ئالدى بىلەن، "سۈرە بەقەرە"نىڭ ئالدىنقى 5 ئايىتىنىڭ "سۈرە فاتىھە" بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئۇستىدە توختىلىپ ئوتەي. "سۈرە فاتىھە" مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئاللاتائالاـ دىن ئەمىر ئالغانىدىن كېيىنكى دەسلەپكى چاغلاردا نازىل بولغان ۋەھىي بولۇپ، پۈتۈن قۇرئان كېرىمنىڭ بېشىغا قويۇلغان، شۇڭا، ئۇنىڭ "باش پەرمان" ۋە "ئاساسىي مەقسەت ئېنىق ئىپتىلغان" سۈرە دېگەندەك داڭلىق ناملىرى بار. ئۇنىڭ ئالدىنقى يېرىمى تەسبىھ (ھەمدۇـسانا سوزى) بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاللاتاـ ئالانىڭ ناھايىتى شەپقەتلىك، ناھايىتى مېھرىـ ۋان، پۈتۈن ئالەمنىڭ تەربىيىلىگۈچىسى، قىياـ مەت كۈننىڭ خوجىسى ئىكەنلىگىدەك سۈپەتـ لىرى بايان قىلىنغان؛ كېيىنكى يېرىمى بولسا دۇئاـ تەلەپ سوزى بولۇپ، بىزنى توغرا يولغا باشلاش تىلەنگەن. بۇ سۈرىنىڭ ئوزى قىسقا بولسىمۇ، مەنىسى چوڭقۇر، ئۇنىڭدا ئەزەلى ئالەم، پانى ھايات، باقى ئالەملەرنىڭ ھەممىسى تىلغا ئېلىنغان، ئەمىلىيەتتە بۇ سۈرە قۇرئان كېرىمنىڭ پۈروگىراممىسى، شۇڭا، ئىلگىرـ ئاخىر بولۇپ، مەككە مۇكەررىمدە ۋە مەدىنە مۇنەۋۋەرە ئىككى قېتىم نازىل بولغان. "سۈرە بەقەرە"نىڭ ئالدىنقى 5 ئايىتىنىڭ مەزمۇنىنى "سۈرە فاتىھە" روھىنىڭ يەنىمۇ شەرھىلىنىشى دېيىشكىمۇ بولىدۇ، بۇ سۈرىلەرنىڭ ھەر ئىككىـ لىسى ئىسلام دىنىدىكى پۈروگىراممىنى خاراكتىرـ

---

① "ساڭا چۈشۈرۈلگەن كىتاپ" قۇرئان كېرىمنى كۆرسىتىدۇ.

② ئەۋەل چۈشۈرۈلگەن كىتاپ ــ مۇسا ئەلەيھىسسالامغا چۈشۈرۈلگەن «تەۋرات»، داۋۇت ئەلەيھىسسالامغا چۈشۈرۈلگەن «زەبۇر»، ئىسا ئەلەيھىسسالامغا چۈشۈرۈلگەن «ئىنجىل» قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ.

لىق ۋەھىيلەردۇر.

"سۇرە فاتىھە" مەدىنە مۇنەۋۋەردە يەنە بىر قېتىم نازىل بولۇپ، قايتا بايان قىلىنىش بىلەن، ئۇنىڭ قۇرئان كېرىمدىكى مۇھىملىغى تەكىتلەنگەن. "سۇرە بەقەرە" ئىسلام دىنىدىكى تۈپ ئېتىقات، ئىجتىمائى تۈزۈم، تىرىكچىلىككە مۇئامىلە قىلىش پوزىتسىيىسى، مەسىلەن، يىمەك-ئىچمەك قاتارلىق تۇرمۇش ئۇسۇلىغا دائىر مەزمۇنلار بايان قىلىنغان، ئىسلام دىنىنىڭ ئەدەپ-ئەخلاق نۇقتىنەزىرى مەركەزلىك ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، ئىسلام دىنىنىڭ مۇھىم ئەقىدىلىرى ۋە تۈزۈملىرى مۇجەسسەملەشتۈرۈلگەن سۇرىدۇر. ئۇنىڭ ئالدىنقى 5 ئايىتى بولسا مەزكۇر سۇرىنىڭ تۈپ روھىنىڭ ئىخچاملىنىشى بولۇپ هىساپلىنىدۇ. بولۇپمۇ 177-ئايەت ئۇز ئىچىگە ئالغان مەزمۇنىنى ئالايلى: "سىلەرنىڭ كۇن چىقىقان ۋە كۇن پاتقان تەرەپكە يۈز كەلتۈرۈشۈڭلارنىڭ ئۆزىلا ياخشى ئەمەلگە ياتمايدۇ، بەلكى ئاللاغا، ئاخىرەت كۇنىگە، پەرىشتىلەرگە، مۇقەددەس كىتابلارغا، پەيغەمبەرلەرگە ئىمان كەلتۈرۈش، ئاللانى سويۇش يۇزىسىدىن خىش- ئەقرىبالارغا، يېتىملەرگە، مىسكىنلەرگە، مۇساپىرلارغا، سائىللارغا ۋە قۇللارنىڭ ئازاتلىققا ئېرىشىشىگە ياردەم بېرىش، نامازنى ئۇقۇش، زاكات بېرىش، ۋەدىگە ۋاپا قىلىش، يوقسۇزلۇققا، كېسەللىككە ۋە ئۇرۇشقا سەۋرى قىلىش ياخشى ئەمەلگە كىرىدۇ. ئەنە شۇلار (يۇقۇرىدىكى ئەمەللەرنى ئىشلىگۈچىلەر) راستچىل ئادەملەردۇر (مۇسۇلمانچىلىق دەۋاسىدا)، ئەنە شۇلار تەقۋادار ئادەملەردۇر" (مۇھەممەت سالىھ تەرجىمىسى). بۇ ئايەتنىڭ ئالدىنقى 5 ئايەتنىڭ "تارمىغى" ياكى ئالدىنقى 5 ئايەت روھىنىڭ كونكرېت گەۋدىلىنىشى دېيىشكىمۇ بولىدۇ. ئالدىنقى 5 ئايەتتىكى تەلىمەرنىڭ مېغىزى ئۇنىڭدا "للمتقين"لەردە بولۇشقا تېگىشلىك ئەخلاق ۋە سۇپەتلەرنىڭ قانتىق بەلگىلەنگەنلىگىدۇر.

"سۇرە بەقەرە"نىڭ ئالدىنقى 5 ئايىتىنىڭ 1-سى ئۇچ ئەرەپچە ھەرپتىن تەركىپ تاپقان. قۇرئان كېرىمدە ھەرپ بىلەن باشلانغان سۇرىلەر ئاز ئەمەس. قۇرئانشۇناسلار بۇنى "مۇتەشابىھە" (يېپىق مەنىلىك ئايەت) دەپ ئاتايدۇ ۋە بۇنىڭ مەنىسى ئوچۇق بولمىغاچقا، چوڭقۇر سۇرۇشتۇرۇپ كېتىشنىڭ زورۇرىيىتى يوق، دەپ قارايدۇ. كېيىنكى مۇفەسسىرلەر (قۇرئاننىڭ مەنىسىنى يەشكۈچىلەر)نىڭ ھەرقايسىسى ھەرنىمە دەپ، ئۇزىنىڭ چۈشىنىشى بويىچە كوزقاراشلىرىنى قويۇشقا قىزىقىشتى، بۇلارنىڭ كوپىنچىسى زورمۇ-زور ئېيتىلغان گەپ-لەردۇر. مەسىلەن، "سۇرە بەقەرە"نىڭ 1-ئايىتىدىكى ئۇچ ھەرپنى پاكىستانلىق مەشھۇر مۇفەسسىر مۇھەممەت ئەلى توغرىدىن-توغرىلا "مەن ــ ئاللا، ھەممىنى بىلىپ تۇرغۇچى" دەپ تەرجىمە قىلغان. ئەملىيەتتە، بەزى سۇرىلەرنىڭ بېشىدىكى ھەرپلەر، ئېھتىمال، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدە ھەممىگە ئايان بولغان مەلۇم ئۇقۇمنىڭ شەرتلىك بەلگىسى ياكى قىسقارتىلىپ ييزىلىشى بولۇشى، ئەمما ئۇزاق زامانلارنىڭ ئوتۇشى بىلەن، دەسلەپكى يازما خاتىرىلەرنىڭ بولمىغانلىغى، بولسىمۇ بارا-بارا يوقلىپ كېتىشى ئارقىسىدا ئۇنتۇلۇپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن. قىسقىسى، بۇ يەردىكى مۇھىم نەرسە شۇ ھەرپلەردىن كېيىنكى ئايەتلەرنىڭ بىۋاستە مەنىسى ۋە تەلىماتىدىن ئىبارەت.

مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋەزىپىسىگە ۋە ئاللاتائالا مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ لەۋزى ئارقىلىق ئۇدۇللۇق نازىل قىلغان بارلىق ۋەھىيلەر (قۇرئان كېرىم)گە ھەرگىز شەك كەلتۈرۈشكە بولمايدۇ. ئىسلام دىنىنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە، ئىمانسىدا چىڭ تۇرغۇچىلار بەخت-سائادەت تاپىدۇ، مۇۋەپپەقىيەت قازى-

ندۇ، شەك كەلتۇرگۇچىلەر بالا-قازاغا قالدۇ، مەغلۇپ بولدۇ، بۇنىڭ كونكرىت تەلەپلىرى: (1) غايىپ تۇرغانغا ئىمان كەلتۈرۈش؛ (2) ئاللا-تائالاغا ئىبادەت قىلىپ ناماز ئوقۇش؛ (3) يېتىم-يېسىر ۋە مىسكىنلەرگە زاكات-سەدىقە بېرىش؛ (4) مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋەزىدىن پىسىنى ۋە ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى پەيغەمبەرلەرنىڭ ۋەزىپىلىرىنى ئېتىراپ قىلىش، يەنى تارىخىي ئىسىل ئەنئەنىلەرگە ۋارىسلىق قىلىش؛ (5) ئاخىرەتكە (جۇملىدىن، ئولگەندىن كېيىن تىرىلىشكە، ياخشىلىققا مۇكاپات، يامانلىققا جازا بېرىلىدىغانلىغىغا) ئىمان كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت. يۇقۇرقى سۇپەت ۋە ئەمەللەردە كامىل بولغۇچىلار ئاللاتائالانىڭ توغرا يولىدا تۇرغۇچى مۇۋەپپەقىيەت ئىگىلىرىدۇر. قۇرئان كېرىمدە ئاللاغا ئىمان كەلتۈرۈش، ئاللاغا ئىتائەت قىلىش، ئاللا يولىدا ياخشى ئەمەلىي لەرنى قىلىش ۋە باشقىلارغا ئىقتىسادىي جەھەتتىن يار-يولەك بولۇش توغرىسىدا نۇرغۇن تەلىماتلار بار، مەككىدە نازىل بولغان سۇرىلەردىمۇ، مەدىنىدە نازىل بولغان سۇرىلەردىمۇ بار، يەنە كېلىپ، كوپىنچىسىدە ئاللا يولىدا ياخشى ئەمەللەرنى قىلىش بىلەن باشقىلارغا ئىقتىسادىي جەھەتتىن يار-يولەك بولۇش بىر قاتاردا قويۇلغان، بۇ ئىمان بىلەن ھەركەتنى ئوخشاش مۇھىم بىلىدىغان ئەقىدە ۋە تەلىمات ئاساسى بولۇپ قالدى.

"ئۇلار ئاللا بەرگەن رىزقىنى سەرپ قىلىدۇ"، مۇئەسسىر ئەبۇ يۇسۇپنىڭ ئېيتىشىچە، ئاللانىڭ بەرگىنى دېگىنىمىز ماددى بايلىق ۋە مەنىۋى بايلىقتىن ئىبارەت ئىككى جەھەتتىكى بايلىققا قارىتىلغان، ماددى بايلىقتا پۇل-مال، يىمەكلىك قاتارلىقلار كىرىدۇ، مەنىۋى بايلىقتا ئىلىم، ھۇنەر ۋە ھوقۇق... قاتارلىقلار كىرىدۇ.

يۇقۇرىدا بايان قىلىغان "مۇتتەقى" (تەقۋىدار، قورققۇچى)لار ھەم ئېتىقات، ھەم ئەمەلىيەتتىن ئىبارەت ئىككى چوڭ ئاملىغا ئىگە بولغاندىن تاشقىرى، ئەنئەنىنى ئېتىراپ قىلىش، تارىخنى ئۇزۇپ قويماسلىقتەك سۇپەتلەرگىمۇ ئىگە بولۇشى كېرەك. تارىختا ھەققەتەن نۇرغۇن پەيغەمبەر، رەسۇل (ئەلچى) لار ئوتكەن. ئىسلامغا ئېتىقات قىلغۇچىلار ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى ۋە ئۇلارغا نازىل بولغان كىتابلارنىمۇ خۇددى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋەزىپىسى ۋە كىتابىنى ئېتىراپ قىلغاندەك ئېتىراپ قىلىشى كېرەك. قۇرئان كېرىمدە ئېيتىلغانكى: "بىز سېنى ھەق دىن بىلەن بىشارەت بەرگۈچى ۋە ئاگاھلاندۇرغۇچى قىلىپ ئەۋەتتۇق. ئاگاھلاندۇرغۇچى (پەيغەمبەر) ئوتمىگەن ھېچبىر مىللەت يوق." ("سۇرە فاتىر"، 24-ئايەت). تارىخنىڭ ئىزچىللىغىنى ئېتىراپ قىلىش—ئىسلام دىنىنىڭ بىر چوڭ ئالاھىدىلىگى، شۇنداقلا، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام دىن تەرغىپ قىلىش جەريانىدا قايتا-قايتا تەكىتلەپ ئوتكەن بىر ئاقىلانە تەدبىر، شۇنداق بولغاچقىلا، ئۇ ئانچە ئۇزاق بولمىغان ۋاقىت ئىچىدە ئاممىنى ئوزىگە بوي سۇندۇرۇپ، خەلقنىڭ ئىشەنچىگە ئىگە بولالىغان.

سۇرىلەرنىڭ ۋاقىت جەھەتتىن بولۇنۇشى ۋە ۋەھىيلەرنىڭ نازىل بولۇش سەۋەپلىرى قاتارلىق مەسىلىلەر توغرىسىدا

سۇرىلەرنىڭ ۋاقىت جەھەتتىن بولۇنۇشى ئەلەيھىسسالام مىلادى 610-يىلى دىن تارقىتىشقا باشلىغاندىن تارتىپ، مىلادى 622-يىلى مەسىلىسى توغرىسىدا: ئۇمۇمەن، مۇھەممەت

مەدىنە مۇنەۋۋەرەگە ھىجرەت قىلغانلىغا قەدەر بولغان ئارىلىق مەككە مەزگىلى دەپ قارىلىدۇ. (بۇنىڭ ئىچىدە 610-يىلىدىن 613-يىلىغىچە بولغان ئارىلىق مەخپى دىن تارقىتىش مەزگىلى دەپ ئاتىلىدۇ، قۇرئان كېرىمدىكى "سۇرە تارىق"تىن يەنى 86-سۇرىدىن كېيىنكى 20 سۇرىنىڭ ھەممىسى مۇشۇ مەزگىلدە نازىل بولغان). بۇ مەزگىلدىكى تەرغىبات نىشانى كوپرەك ئۇزۇنىڭ ئۇرۇق-تۇققانلىرى، دوست-يارەنلىرى بولغان، تەرغىبات مەزمۇنى كوپرەك ئومۇمى چاقىرىقتىن، مەسىلەن، ساۋاپلىق ئىشلارنى قىلىشقا دەۋەت قىلىش، يامان ئىشلارنى قىلىشنى مەنئى قىلىش، ئولگەنىدىن كېيىن تىرىلىش ۋە سوراقىقا تارتىلىش..... قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولغان، بۇ مەزگىلدىكى سۇرىلەرنىڭ كوپىنچىسى قىسقا، ئىخچام بولۇپ، قەسەم سوزى، شېئىر-نەزمىلەردىن ئىبارەت ئىدى. مىلادى 622-يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مەدىنە مۇنەۋۋەرەگە كوچۇپ بارغاندىن كېيىن نازىل بولغان سۇرىلەر مەدىنىدە نازىل بولغان سۇرىلەر دەيىلىدۇ. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ ئىككى جايدا جەمئى 22 يىل 8 ئايدىن ئارتۇق، تارىخلاردا ئېيتىلىشىچە 23 يىل، يەنى مەككە مۇكەررەمدە 13 يىل، مەدىنە مۇنەۋۋەرەدە 10 يىل دىن تارقاتقان.

سۇرىلەرنىڭ نازىل بولغان ۋاقتى ۋە يىلىلىرى توغرىسىدا: دىن تارقىتىش ۋە ئۇرۇش ئېلىپ بېرىش داۋامىدا يۈز بەرگەن ئەھۋاللار ۋە ۋەقەلەرنى، جۈملىدىن مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ قەدىمى يەتكەن جايلارنى ئاساسىي يېپ ئۇچى قىلىپ تۇرۇپ، بۇنىڭدىن بەزى سۇرە-ئايەتلەرنىڭ نازىل بولغان تەخمىنىي ۋاقتىنى تېپىپ چىقىش مۇمكىن. مەسىلەن، دىن تارقىتىشقا تەييارلىنىۋاتقان چاغدا مەككە مۇكەررەمدە نازىل بولغان "سۇرە ئەلەق" ئىڭ دەسلەپكى سۇرەدۇر؛ مەدىنە مۇنەۋۋەرەگە ھىجرەت قىلىش ئالدىدا مەككە مۇكەررەمدە نازىل بولغان ئىڭ ئاخىرقى سۇرە—"سۇرە ئەنفال" بولۇپ، "سۇرە ئەنفال"نىڭ بىرقانچە ئايىتى؛ مەدىنە مۇنەۋۋەرەگە بارغاندىن كېيىن تۇنجى قېتىم نازىل بولغىنى "سۇرە بەقەرە"نىڭ بىرقانچە ئايىتى؛ مەدىنە مۇنەۋۋەرەدە ئىڭ ئاخىرى نازىل بولغىنى بولسا "سۇرە تەۋبە"دۇر.

قۇرئان كېرىمدىكى كونكرېت سۇرە ۋە ئايەتلەرنىڭ نازىل بولۇش سەۋەبلىرىگە كەلسەك، قۇرئان كېرىمدىكى ۋەھىيلەرنىڭ كوپىنچىسى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام دىن تارقىتىش، ئۇرۇش قىلىش ياكى باشقىلارنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىش، باشقىلار بىلەن مۇنازىرىلىشىش ۋاقتىدا، ھەقىقەتنى چۈشەندۈرۈش، گۇمان بىلەن سورالغان مەسىلىلەرنى يېشىپ بېرىش، چوڭ ئىشلار ئۈستىدە قارار چىقىرىش، چوڭ-چوڭ مەسىلىلەرنى بىر ياقلىق قىلىش يۈزىسىدىن ئۇدۇللۇق جاكالانغان. مەسىلەن، يېتىم-يېسىرلارنىڭ مال-مۈلكىنى ئىگەللىۋېلىش، دادىسىنىڭ كەچىك خوتۇنىنى ئەمرىگە ئېلىش قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە، بۇ ئىشلار يۈز بېرىپ بولۇپ، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامدىن يولىيورۇق سورالغاندىن كېيىن ئاندىن ئاللاتائالادىن ۋەھىي نازىل بولغان. بۇ پاكىتلار سۇرىلەرنىڭ نازىل بولۇشىدا كوزدە تۇتۇلغان مەسىلىلەرنىڭ بارلىغىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. مەككىدە نازىل بولغان سۇرىلەرنىڭ ئايەتلىرى كوپىنچە قىسقىراق بولۇپ، ئۇلارنىڭ مەزمۇنى تولاراق ئاللانىڭ بىرلىگى، ھەممىگە قادىر ئىكەنلىگى، شەپقەتلىكلىگى، ھەمدە قىيامەت، ئاخىرەت، قايتا تىرىلىش، پەرىشتىلەر، جەننەت، دوزاخ، ياخشىلىققا مۇكاپات، يامانلىققا جازا بېرىش، مۇشرىكلىقنى ئەيىپلەش... قاتارلىقلارنى تەشۋىق قىلىشتىن ئىبارەت بولغان. ئىسلام دىنىنىڭ ئەخلاق،

ئەدەپ نۇقتىنەزىرىنى، مەسىلەن، ئاتا-ئانىغا ۋاپادار بولۇش، خولۇم-خوشنىلارغا كويۇمچان بولۇش، ۋەدىگە ۋاپا قىلىش، ئەھمەد-توختام-لارغا ئەمەل قىلىش، ئادىل بولۇش، دىيانەت-لىك بولۇش، شۇنداقلا، يېتىم-يېسىر، مىسكىن-نامرات، يولۇچى-مۇساپىرلارغا ياخشى مۇئامىلىدە بولۇش، قۇللارنى ئازات قىلىۋېتىش قاتارلىق-لارنى تەرغىپ قىلىش مەكسىدە نازىل بولغان سۇرىلەرنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكىدۇر.

مەدىنىدە نازىل بولغان سۇرىلەر ئۇزۇنراق (مۇستەسنا ئەھۋاللارمۇ بار، مەسىلەن، "سۇرە نەسر" يەنى 110-سۇرە ئاران 3 ئايەت)، بۇ سۇرىلەرنىڭ كوپىنچىسىنىڭ مەزمۇنى قانۇن تەسىس قىلىش قاتارلىق رېئال تۇرمۇش مەسىلىلىرىگە، مەسىلەن، نىكاھ، ئايالىلار، يېتىم بالىلار، يېمەك-ئىچمەك، كىشىلەر بىلەن بولىدىغان مۇئامىلە، تىرىكچىلىك قاتارلىق مەسىلىلەرگە دائىر بولۇپ، مەككىدە نازىل بولغان سۇرىلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ كونكرېت، تېخىمۇ ئەتراپلىق، تېخىمۇ ئىجتىمائىلىققا ئىگە. ئەلۋەتتە، بىرقاتار ئىجتىمائى تۇزۇملەرنى بەلگىلەش ۋاقتىدا، ئىسلام دىنىنىڭ تۇپ ئېتىقادىنى ۋە "5 پەرز" (ئىمان، نامаз، روزا، زاكات، ھەج-تاۋاپ)نى تەكتىلەش يەنىلا بۇ سۇرىلەرنىڭ مەركىزى بولغان.

مەككە مەزگىلىدە تەرغىبات نىشانى ئومۇمەن ئادەمنىڭ ئادەملەر بولغان، شۇڭا، سۇرىلەردە "ئەي، ئىنسانلار"، "ئەي، ئادەملەر" دېيىلگەن، مەدىنە مۇنەۋۋەرەگە كوچۇپ بارغاندىن كېيىن، ۋەزىيەت ۋە كۇچ سېلىشتۇرمىسىدا ئۇزگىرىش بولغانلىقى ئۈچۈن، سۇرە-ئايەتلەرنىڭ تاۋۇشى ۋە ئورامىدىن ئېيتقاندا، 7 يەردىن باشقا جايلىرىنىڭ ھەممىسىدە "ئەي، مۇمىنلەر!" ياكى "ئەي، مۇسۇلمانلار!" دېگەن سوزلەر بىلەن دەۋەت قىلىنغان. سۇرىلەرنىڭ مەزمۇنىدا تولاراق مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام-نىڭ دىن تارقىتىش ھەرىكىتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىكى پائالىيەتلىرى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن، دىن تەرغىباتىنىڭ ئورامى ۋە روھىدا بولسا ئادەملەرگە ئادەتتىكىدەك ۋەز-نەسىھەت قىلىپ، ئۇلاردىن ئىسلام ئېتىقادىنى ۋە تەلىمىنى قوبۇل قىلىش ئۈمىت قىلىنماستىن، مومىنلەر قوزغىلىپ دىننى قوغداشقا ۋە ئىسلامىيەتنى راۋاجلاندۇرۇشقا دەۋەت قىلىنغان.

قۇرئان كېرىمدە مەككىدە نازىل بولغان سۇرىلەر جەمى 86 سۇرە، 4500 نەچچە ئايەت بولۇپ، پۈتۈن قۇرئان كېرىمىنىڭ ئالاھەزەل سەل كەم 4 تىن 3 قىسمىنى ئىگەللەيدۇ؛ مەدىنىدە نازىل بولغان سۇرىلەر جەمى 28 سۇرە، 1800 نەچچە ئايەت بولۇپ، پۈتۈن قۇرئان كېرىمىنىڭ ئالاھەزەل 4 تىن بىر قىسمىدىن كوپرەكنى ئىگەللەيدۇ. پۈتۈن سۇرىلەرنىڭ نازىل بولغان ۋاقتى، ئورنى، سانى، مەزمۇنى ۋە سۇرىلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇش تەرتىۋىنىڭ روھىدىن قارىغاندا، دەسلەپكى مەزگىلدىكى يەنى مەككە مەزگىلدىكى سۇرىلەرنىڭ سانى كوپ، كېيىنكى مەزگىلدىكى يەنى مەدىنە مەزگىلدىكى سۇرىلەرنىڭ سانى ئاز؛ مەككە مەزگىلدىكى سۇرىلەردە ئىمان، ئاخىرەت قاتارلىق روھىي تۇرمۇشقا كوپرەك ئەھمىيەت بېرىلگەن، مەدىنە مەزگىلدىكى سۇرىلەردە سىياسى، ئىقتىسادىي ئىشلارغا ئوخشاش ئىجتىمائى تۇرمۇشقا كوپرەك ئەھمىيەت بېرىلگەن. بۇ يەردە، قۇرئان كېرىمدىكى ئالدىنقى 10 سۇرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىدىكى مۇھىم نۇقتا ۋە روھىتىن (مەسىلەن، مەدىنە مۇنەۋۋەرەدە نازىل بولغان سۇرىلەردىن ئالدىنقى 10 سۇرىگە كىرگۈزۈلگەنلىرى كوپ سانىنى تەشكىل قىلىدۇ، مەككە مۇكەررەمدە نازىل بولغان سۇرىلەردىن ئالدىنقى 10 سۇرىگە كىرگۈزۈلگەنلىرى ئاز سانىنى تەشكىل قىلىدۇ) قارىغاندا، 4 چوڭ خەلىپە دەۋرىدىكى ئىسلام

دىنىنىڭ رىيالـلىقىغا ئەھمـىيەت بەرگەنلـىگىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ "ئاگاھلاندۇرۇش، بىشارەت بېرىـش"تىن ئىبارەت مۇقەددەس ئۇلۇغ ئىشى مۇڭگۈلەشتۈرۈلگەن كېيىن، ئۇ ئۇزىنىڭ پەيغەمبەرلىك ۋەزىپىسىنى تاماملاش ئۈچۈن، مىلادى 632-يىلى شەخسەن ئۆزى 100 مىڭدىن ئارتۇق مۇسۇلمان قېرىنداشلىرى بىلەن ئۇز يۇرتى — مەككە مۇكەررىمگە قايـتىپ، ھەج-تاۋاپ پەرزىنى ئادا قىلغان مەزگىلـىدە، ئەرەپات تېغى ئۈستىدە تۇرۇپ، تەنـتەنـىلـىك ھالـدا: "... بۈگۈن سىلەرنىڭ دىنىڭلارنى كامالەتكە يەتكۈزدۈم، سىلەرگە ئاتا قىلغان نېمەتىمنى تاماملىدىم ۋە ئىسلام دىنىنىڭ سىلەرنىڭ دىنىڭلار بولۇشىغا رازى بولدۇم..." ("سۈرە مائىدە" 3-ئايەتنىڭ بىر قىسمى) دەپ جاكالىغان.

بۇ ئايەت كىرگۈزۈلگەن "سۈرە مائىدە" 120 ئايەت بولۇپ، مەدىنىدە نازىـل بولغان سۈرىلەردىندۇر، ئەمما ئۇ ئايەت مەككە مۇكەررەمدە نازىل بولغان، شۇنداقلا بۇ ئايەت پۈتۈن قۇرئان كېرىمدىكى ئەڭ ئاخىرقى ۋەھىي بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا مومىنلەر مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام جاكالـىغان بۇ ۋەھـىنى ئاڭلاپ ئىنـتايـىن ھاياجانلانـغان، ئۇلار ئىسـلامـنىڭ غەلىبىسى ئۈچۈن تەنتەنە قىلىشقان ۋە شادـخورام بولۇشقان، پەقەت مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ توت چوڭ ساھابىسـىدىن بىرى بولغان ئۇمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ (ئاللا ئۈنىڭدىن رازى بولسۇن) بۇ ۋەھىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن پەردىشان بولۇپ، كوز يېشى قىلـغان، مۇھەمـمەت ئەلەيھىسـسالام ئۇنىڭـدىن نېمىشـقا كوز يېشى قىلغانلىغىنى سورىـغانـدا، ئۇمەر رەزىـيەللاھۇ ئەنـھۇ: "ئاي تولغانـدىن كېيىن تېزلا پۇچۇق بولۇشقا قاراپ ماڭمـدۇ" دىگەن. دىگەنـدەك، مۇھەممەت ئەلەيھىسـسالام ھەج پەرزىـنى ئادا قىلىپ بولۇپ، مەدىنىدە نازىـل بولغان سۈرىلەردىندۇر، ئەمما ئۇ ئايەت مەكـكە مۇكەررەمدە نازىل بولغان، شۇنداقلا بۇ ئايەت پۈتۈن قۇرئان كېرىمدىكى ئەڭ ئاخىرقى ۋەھىي بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا مومىنلەر مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام جاكالـىغان بۇ ۋەھـىنى ئاڭلاپ ئىنـتايـىن ھاياجانلانـغان، ئۇلار ئىسـلامـنىڭ غەلىبىسى ئۈچۈن تەنتەنە قىلىشقان ۋە شادـخورام بولۇشقان، پەقەت مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ھاياتلىقىلا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىنمۇ ئىسلام دىنىنىڭ ئىسلامنىڭ دۈشمەنلىرى ئۈستىدىن قازانغان غەلىبىسى ئۈچۈن ئۇلار ئاللاغا ھەمدۇ-سانا ئېيتقان. ئۇلار ئۈچۈن بۇ ئىنتايىن چوڭ بىر خۇشاللىق ئىدى

«ئەسر سۇرىسى»نى ئۇگىنىشتىن ئالغان تەسراتىم

لىيۇ گۇجىك

قۇرئاننىڭ 103 - سۇرىسى (ئەسر سۇرىسى) جەمى 3 ئايەت بولۇپ، مەككىدە نازىل بولغان.

پۈتۈن سۇرىنىڭ مەنىسى مۇنداق: (1) ۋاقىت بىلەن قەسەمكى؛ (2) ھەممە كىشى زىيان ئىچىدىدۇر؛ (3) پەقەت ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئىش قىلغان، بىر بىرىنى ھەقىقەتكە دالالەت قىلىشقان ۋە بىر بىرىگە سەۋرى بىلەن نەسىھەت قىلىشقان كىشىلەرلا ئۇنداق ئەمەس.

بۇ سۇرىنىڭ "ۋاقىت بىلەن قەسەمكى" دېگەن 1 - ئايىتىدە ۋاقىتنىڭ مۇھىملىغى ۋە چىنلىغى كۆرسىتىلگەن.

ئىنسانىنىڭ ھاياتىدا، پائېدىلىنىلىدىغان ۋاقىت ئۇزاق بولمايدۇ، ئۇزاق بولسا نەچچە ئون يىل، قىسقا بولسا بىرنەچچە يىل ياكى ئۇنىڭدىنمۇ قىسقىراق بولىدۇ. ۋاھالەنكى، ئۇ ئۇزلۇكسىز تۇرده ئازىيىپ باردۇ (زىيانغا ئۇچراپ باردۇ)، ئۇنى كەينىگە ياندۇرغىلى بولمايدۇ. ئاللاتائالا بۇ يەردە ۋاقىتنى ئىنسان ھاياتىنىڭ دۇنياسا زىيانغا ئۇچراپ بارىدىغانلىغىنىڭ مۇقەررەرلىگىگە تەمسىل قىلىدۇ.

2 - ئايەتتىكى "ھەممە كىشى" ئەمەلىيەتتە كوپ ساندىكى كىشىلەرنى كۆرسىتىدۇ، "ھەمە كىشى" دېگەن سوز 3 - ئايەتتىكى "پەقەت... قىلغان كىشىلەرلا ئۇنداق ئەمەس" دېگەن مەزمۇننى گەۋدىلەندۇرۇپ بېرىدۇ. "زىيانغا ئۇچراپ تۇرىدۇ" دېگەن سوزنىڭ مەنىسى شۇكى، كىشىلەر دۇنياسا ئۆزۈن - قىسقىلىغى ئوخشاش بولمىغان ۋاقىتنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، دۇنياسىكى خىلمۇ - خىل شەيئىلەر بىلەن قايمۇقىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆز نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ، ئۇنداق ياكى بۇنداق خاتالىق ھەتتا جىنايەتلەرنى ئوتكۈزۈپ قويۇشتىن خالى بولالمايدۇ - دە؛ ئاخىرەتكە بارغاندا ئۇنىڭ جازاسىنى تارتىدۇ، شۇنىڭ بىلەن، ئۆزلىرىنىڭ دۇنياغا كېلىشتىن بۇرۇنقى ئورنىغا قايتىپ بارالمايدۇ.

3 - ئايەت ئۇچ جۇملە بولۇپ، بۇ ئايەتتە كىشىنىڭ قانداق قىلغاندا زىيانغا ئۇچرىمايدىغانلىغىنىڭ يەنى ئاخىرەتكە بارغاندا جازاغا ئۇچرىمايدىغانلىغىنىڭ شەرتلىرى كۆرسىتىلگەن. بۇ مۇنداق توت شەرتتىن ئىبارەت:

(1) ئىمان. بۇ مۇشۇ ئايەتنىڭ بىرىنچى جۇملىسىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان. بۇ ئاللا - تائالاغا، ئۇنىڭ پەرىشتىلىرىگە، كىتاپلىرىغا، پەيغەمبەرلىرىگە، تەقدىرگە، ئاخىرەتكە ئىمان كەلتۈرۈشتىن ۋە شاھادەت ئېيتىش، ناماز ئوقۇش، روزا تۇتۇش، زاكات بېرىش، ھەج قىلىش قاتارلىق بەش پەرزنى ئادا قىلىشتىن ئىبارەت.

(2) ياخشى ئىش قىلىش. بۇ ئىمان بىلەن بىر ۋاقىتتا ۋە تەڭمۇ - تەڭ ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئىسلام دىنى بۇ دۇنيالىققىمۇ، ئاخىرەتلىككىمۇ ئەھمىيەت بېرىدىغان دىن، ئۇ

روھ بىلەن ماددىنى تەك ئورۇنغا قويىدۇ، روھ (ئېتىقات)نى ماددىغا (ھەركەتكە) يېتەكچى قىلىدۇ؛ ئوز نوۋىتىدە يەنە ھەر خىل ياخشى ئىشلار (ماددا) ئارقىلىق ئېتىقات (روھ)نى يېتىشتۇرىدۇ. نەزىرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرۈش لازىم، بۇ ئىككىسى بىر بىرىنى تولۇقلايدۇ ۋە بىر بىرىگە باغلىنىدۇ، بۇنىڭ بىرىگە ئېتىۋار بېرىپ، بىرىگە سەل قاراشقا بولمايدۇ، بىرىنى چىڭ تۇتۇپ، بىرىنى تاشلىۋېتىشكە تېخىمۇ بولمايدۇ. بىر مۇسۇلمان ئۈچۈن ئېيتقاندا، قىلغان ئەملىنىڭ ياخشى ياكى يامان بولۇشى ئۇنىڭ ئىمانىنىڭ قانداقلىغىنى كورسىتىپ ۋە ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

قۇرئان كېرىمىدە ياخشى ئىش قىلىش توغرىسىدا كوپ قېتىم ۋەھىي چۈشۈرۈلگەن، مەسىلەن: خىش-ئەقرىبالىرىغا، يېتىملەرگە، مىسكىنلەرگە، مۇساپىرلارغا، سائىللارغا سىلە-رەھىم قىلىش؛ يېتىملەرنىڭ مال-مۈلكىگە تەگمەسلىك، ناماز ئوقۇش، زاكات بېرىش، ۋەدىگە ۋاپا قىلىش، مۇھتاجلىققا سەۋرى قىلىش، ئاتا-ئانىنى ھورمەتلەش، سودا-سېتىقتا ئادىل بولۇش، ھەقىقەتتە چىڭ تۇرۇش ۋە ئادىل بولۇش، دىن ۋە ھەقىقەت يولىدا غازات قىلىش؛ ساۋابى ئاز ئىش بولسىمۇ ئۇنى قىلىش، گۇناسى كىچىك ئىش بولسىمۇ ئۇنى قىلماسلىق، قىسقىسى، ھەرقانداق ھەركەت ئاللانىڭ ئىرادىسىگە، خەلقنىڭ ئەھۋالىغا توغرا كېلىش لازىم.

(3) بىر بىرىنى ھەقىقەتكە دالالەت قىلىش. ئىسلام دىنى مۇسۇلمانلاردىن بۇ دۇنياغا قۇرئان، ھەدىس ۋە فىقھە بويىچە ئىش قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ھەقىقەت قۇرئان كېرىمىنىڭ بېشىدىن ئاخىرىغىچە سىڭدۈرۈلگەن، ھەدىس قۇرئاننىڭ يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن شەرھى ھىساپلىنىدۇ، فىقھە—قۇرئان كېرىم ۋە ھەدىس شېرىپىكە ئاساسەن، كونكىرىت مەسىلىنى كونكىرىت جايلارنىڭ ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرگەن ھالدا تۈزۈپ چىقىلغان قانۇن. شۇڭا، مۇسۇلمانلاردىن قۇرئان، ھەدىس ۋە فىقھىنىڭ ھوكمىگە ئۇزلىرىنىڭلا ئەمەل قىلىشى تەلەپ قىلىنىپ قالماستىن، ئاللا كورسەتكەن يولدا بىلله ئىلگىرىلەش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ بىر بىرىگە نەسىھەت قىلىپ، قۇرئان، ھەدىس ۋە فىقھىنىڭ ھوكمىگە تەڭ ئەمەل قىلىشىمۇ تەلەپ قىلىنىدۇ.

(4) بىر بىرىنى سەۋرىچان بولۇشقا دەۋەت قىلىش. ئادەمنىڭ دۇنياغا ياشايدىغان ۋاقتى ئۇزاقمۇ بولىدۇ، قىسقىمۇ بولىدۇ، ھەر بىر كىشىنىڭ ئەھۋالى ئوخشاش بولمايدۇ، بەزىلەر ئىتائەت قىلغۇچى، بەزىلەر خىيانەت قىلغۇچى بولىدۇ، بەزىلەر باي، بەزىلەر كەمبەغەل بولىدۇ، بەزىلەرنىڭ ئىشى ئوڭىدىن كېلىدۇ، بەزىلەر ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرايدۇ، بەزىلەر شەرەپ قازىنىدۇ، بەزىلەر ھاقارەتكە قالىدۇ. مۇسۇلمانلار بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئاللانىڭ بىزنى سىنىغانلىغى دەپ قارايدۇ. ئەھۋال قانچە ناچار بولسا، قۇرئان ۋە ھەدىستىكى ھەقىقەت بىلەن بىر بىرىگە شۇنچە ئىلھام بېرىش، ئىسلام دىنى يولىدا ئېغىشماي ۋە تەۋرەنمەي مېڭىش لازىم.

يۇقۇرىدىكى توت شەرتنى مۇسۇلمانچىلىقنىڭ ئولچىمى دېيىشكە بولىدۇ.

بۇ سۇرىگە ئەمەل قىلىش ئۈچۈن، ھەممىدىن ئاۋال ئىسلام ھەقىقىتىنىڭ نېمە ئىكەنلىگىنى بىلىش لازىم. ھەقىقەت چەكسىز تەرەققىيات جەريانىدا بارلىققا كەلگەن. ئۇنىڭدا پىرىنسىپاللىق (مۇتلەقلىق)، جانلىقلىق (نىسبىلىك) ۋە ئىلغارلىق (ئىلمىيلىك) بولىدۇ. پىرىنسىپاللىقتا چىڭ تۇرۇش، جانلىقلىقنى تەتبىق قىلىش لازىم؛ جانلىقلىقنى

ئىسلام دىنى توي-توكۇن ئىشلىرىنى تەجەشلىك ئوتكۇزۇشنى تەشەببۇس قىلىدۇ

جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى **ئەن شۇبي**

ئىسلام دىنىنىڭ ئوزىگە خاس نىكا تۇزۇمى ۋە شەرئىەت بويىچە بولغىلى بولمايدىغان بار. نىكاغا دائىر بۇ تۇزۇم ۋە بويىچە بولغىلى بولمايدىغان مىڭ يىلدىن كوپرەك ۋاقىتتىن ئىلگىرىكى ئەرەپ يېرىم ئارىلىنىڭ ئىجتىمائى ئالاھىدىلىكى، مەسىلەن، نىكالىنىش يېشى كىچىك بولۇش، كوپ خوتۇن ئېلىشقا يول قويۇش، كوپ پەرزەنت تېپىشقا رىغبەتلەندۈرۈش قاتارلىقلار ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؛ ھەم ۋاراسلىق قىلىپ جارى قىلدۇرۇشقا تېگىشلىك بولغان ئومۇمى ئەھمىيەتكە ئىگە ئەنئەنىۋى بويىچە لگىلىمەلەر، مەسىلەن، نىكا ئەركىنلىگى، توي-توكۇن ئىشلىرىنى تەجەشلىك ئوتكۇزۇش، ئەر-ئايال ھوقۇقتا باراۋەر بولۇش قاتارلىقلارنى تەشەببۇس قىلىشقا دائىر بويىچە بولغىلى بولمايدىغان بار. بۇ يەردە شۇ چاغدىكى ئىجتىمائى ئالاھىدىلىكنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان نىكا تۇزۇمى ئۇستىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزمەي، ئومۇمى ئەھمىيەتكە ئىگە بويىچە بولغىلى بولمايدىغان قىسقىچە توختىلىپ ئوتىمەن.

ئىسلام دىنىنىڭ نىكا قارىشىمۇ، ئۇنىڭ كىشىلىك تۇرمۇش قارىشىغا ئوخشاشلا، بۇ دۇنيالىق ئىشلارغا ئەھمىيەت بېرىدۇ. ئۇ مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئويلىنىشىنى تەشەببۇس قىلىدۇ①؛ ئويلىنىش پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىسىل پەزىلىتى②؛

تەتبىق قىلىشتا پىرىنسىپال للىقنى ئولۇك ئەقىدىگە ئايلاندۇرۇپ قويماي، بەلكى پىرىنسىپال للىقتا تېخىمۇ توغرا ھالدا چىڭ تۇرۇش مەقسەت قىلىندۇ. مۇشۇ ئىككى مۇناسىۋەتنى توغرا بىر تەرەپ قىلغاندىلا ئاندىن ئۇنى ئىلغار پەنگە ئايلاندۇرغىلى بولىدۇ، بۇ جەھەتتە قۇرئاندىمۇ، ھەدىستىمۇ بىزگە ئۇلگە كورسىتىپ بېرىلگەن؛ ئولىمالار فىقھىنى بەرپا قىلىش ۋاقتىدىمۇ بىزگە ئۇلگە كورسىتىپ بەرگەن.

قىسقىسى، ئىسلام ھەقىقىتى ئولۇك ئەقىدە ئەمەس، ئۇ قۇرئان، ھەدىس ۋە بارلىق مۇقەددەس كىتابلارغا سىڭدۈرۈلگەن. بۇلارنى قېتىقىنىپ ئۇگىنىپ، كوڭۇل قويۇپ پىكىر يۈرگۈزگەندىلا، ئاندىن ئۇلارنىڭ چىن مەنىسىنى ئوزلەشتۈرۈپ، ھەممە ئىشنى دىيالېكتىك ئاساستا بىر تەرەپ قىلغىلى بولىدۇ.

شۇنا مۇسۇلمانلارنىڭ ئويلىنىش شارائىتى بار تۇرۇپمۇ ئويلەنمەسلىگى، ياكى راھىب بولۇپ بويتاق ئوتۇشى ئىسلام ئەھكاملىرىغا ۋە پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋەسىيەتلىرىگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ③. دەپ قارايدۇ؛ شۇنىڭدەك ئۇ يەنە قانۇن بويىچە ئويلىنىش بىر خىل ساۋاپلىق ئىش دەپ قارايدۇ، چۇنكى ئويلىنىش ئارقىسىدا، ئەر-ئايال بىر بىرىگە تەسەللى بېرىدۇ، بىر بىرىنى ئاسرايدۇ، بىر بىرىگە كويۇنىدۇ، ئوزئارا تەقدىرداش بولىدۇ④؛ پۇتۇن نىيىتى بىلەن ساۋاپلىق ئىش قىلىپ، دىنىي جەھەتتە پاكلىقنى ساقلاپ، ئەخلاقىي جەھەتتە تەربىيىلىنىشنى كۈچەيتىدۇ، شۇنىڭ بىلەن، جەمئىيەت ئەمىن تاپىدۇ، ئوبدان ئىجتىمائى كەيپىياتلار مۇستەھكەملىنىدۇ، مىللەت گۈللىنىپ بارىدۇ،..... قىسقىسى، ئىسلام دىنى نىكا مەسلىسى جىددى تۇس ئالغان ئىجتىمائى مەسىلە، شەخسى ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئۇ بىر ئومۇرلۇك ئىش، ئېھتىياتچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلە دەپ قارايدۇ.

قۇرئان كېرىمنىڭ تەلىمى بويىچە، ئىسلام دىنى نىكا بىر خىل تەنتەنىلىك بولغان پۇتۇم مۇناسىۋىتى، شۇنداقلا تەبىي ھەم ئەستايىدىل بىرلىشىش بولۇپ⑤، ئەر تەرەپمۇ، ئايال تەرەپمۇ مۇناسىپ ھوقۇقتىن بەھرىمەن بولىدۇ ھەمدە مۇناسىپ مەجبۇرىيەتنى ئۇستىگە ئالىدۇ⑥ دەپ ھىساپلايدۇ. دىمەك، ئىسلام دىنىنىڭ نىكا توغرىسىدىكى بەزى بەلگىلىمە ۋە تۇزۇملىرى ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئەرەپ رايونىدا مەيدانغا كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئاساسىي روھى بولسا ئىنتايىن ئەستايىدىلدۇر. ئىسلام دىنىدا ئەر-ئايالنىڭ توي قىلىشى ئۇچۇن ئىھتىياجلىرى زورۇر بولغان 3 شەرت ۋە رەسىمىيەت بەلگىلەنگەن.

بىرىنچى، تەلەپ قويۇش، يەنى ئەر تەرەپ ياكى ئايال تەرەپ قارشى تەرەپكە رەسمىي تەلەپ قويۇش بولۇپ، بۇ ئەرەپچىدە "ئىجاب" (ايجاب) دىيىلىدۇ؛ ئىككىنچى، ماقۇل كورۇش، يەنى تەلەپ قويۇلغان تەرەپ بۇ تەلەپنى قوبۇل قىلىپ ئوزىنىڭ ماقۇللۇغىنى رەسمىي بىلدۇرۇش بولۇپ، بۇ ئەرەپچىدە "قوبۇل" (قبول) دىيىلىدۇ؛ ئۇچىنچى، تەلەپ قويغۇچى بىلەن ماقۇل كورگۈچى ئىككى تەرەپ ئوزلىرىنىڭ پىكرىنى ئېغىز ئارقىلىق ئېنىق ئىپادىلىشى ھەمدە ئۇلارغا بىرقانچە ئادەم گۇۋا بولۇشى كېرەك. نىكاغا گۇۋاچىلىق قىلىشتا ياش قورامىغا يەتكەن ئىككى كىشىنىڭ نەق مەيدانىدا تۇرۇپ ئەر-ئايال ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى تەلەپ قويۇش ۋە ماقۇل كورۇش جەريانىنى ئوز كوزى بىلەن كورۇپ، ئەر-ئايال ئىككى تەرەپنىڭ توي قىلىشقا قوشۇلغانلىغىغا گۇۋا بولۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ، بۇ ئەرەپچىدە شاھادەت (شهاده) دىيىلىدۇ. بۇ شەرتلەر ۋە رەسمىيەتلەر ئۇرۇنلانغاندىن كېيىن، ئەر-ئايال ئەر-خوتۇن بولغان بولىدۇ. بۇلار، ئەر-خوتۇنلۇق مۇناسىۋىتىنى شەكىللەندۇرۇشنىڭ ئۇنۇملۇك شەرتلىرىدۇر؛ بۇنىڭدا نىكادا ئەر-ئايال ئىككى تەرەپنىڭ ئوز تەقدىرىنى ئوزى بەلگىلىشى، ئىختىيارىيلىق ئاساسىدا ئىش قىلىشى ھەمدە بىرقانچە ئادەمنىڭ گۇۋا بولۇشى كېرەكلىگى تولۇق گەۋدىلەندۇرۇلگەن.

توي قىلغۇچى ئەر-ئايال ئىككى تەرەپ ئائىلە باشلىغى (ئاتا بولغۇچى)نىڭ ماقۇللۇغىنى ئېلىشى كېرەك، لېكىن ئائىلە باشلىغى بالاغەتكە يەتكەن پەرزەنتلىرىنى توي قىلىشقا زورلىماس-

لىغى ۋە ئۇنىڭغا چات كېرىۋالماسلىغى كېرەك، پەقەت ئۇلار ناموۋاپىق لايىقنى تاللىغان چاغدىلا، ئايرىلىپ كېتىش تەكلىۋىنى بەرسە بولىدۇ. بۇ، لايىق تاللاشتا يەنىلا ئائىلە باشلىغىنىڭ پىكرىنى ئېلىشنىڭ زورۇرلۇكىنى چۈشەندۈرىدۇ، چۈنكى ئائىلە باشلىغى ھامان پەرزەنتلىرىنىڭ بەختلىك بولۇشىغا كۆڭۈل بولىدۇ. لايىق تاللاشتا ئورتاق ئېتىقاتتىكى، قانۇن-ئىنتىزامغا رىايە قىلىدىغان، ئەخلاقلىق، تەربىيە كۆرگەن كىشىلەرنى تېپىش كېرەك.

ئەر تەرەپنىڭ ئايال تەرەپكە مۇۋاپىق تۇيۇلۇق بېرىشىگە كەلسەك، بۇ، توي قىلىشنىڭ ئۇنۇملۇك شەرتى ئەمەس، بەلكى ئەر تەرەپنىڭ ئوتتۇرىشكە تېگىشلىك بىر مەجبۇرىيىتىدۇر. ئايال تەرەپ تۇيۇلۇق ئېلىشتىن ۋاز كەچسە ياكى تۇيۇلۇق ئالمىسمۇ، نىكا كۇچكە ئىگە بولۇۋېرىدۇ. ئىسلام دىنىدا تۇيۇلۇقنىڭ مىقدارى توغرىسىدا بەلگىلىمە يوق، ھەركىم ھالىغا بېقىپ ئىش قىلسا بولۇۋېرىدۇ، لېكىن "10 تەڭگە"دىن ئاز بولماسلىغى كېرەك (بۇ ئەرەپچىدە "دىرھەم" [درهم] دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ، ئالاھەزەل 1 سەر كومۇشكە باراۋەر كېلىدۇ).

ئىسلام دىنىنىڭ نىكاغا دائىر تۈرلۈك تۈزۈم ۋە رەسمىيەتلىرى ئوتتۇرا ئەسىردە ئەرەپ رايونىدا يولغا قويۇلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇلارنىڭ ئاساسىي روھى—ئەر-ئايال ئىككى تەرەپ ئىختىيارىيلىق ئاساسىدا ئىش قىلىش، ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش، ئۇچىنچى بىر تەرەپ نەق مەيدانىدا تۇرۇپ گۇۋا بولۇش—يەنىلا ئەقلگە سىغىدىغان بولغاچقا، ھەرقايسى ئەل مۇسۇلمانلىرى ئۇنى قوبۇل قىلدى ھەمدە شۇ بويىچە ئىش قىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

ھازىر، مەملىكىتىمىزدە «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكا قانۇنى» يېڭىۋاشتىن تۈزىتىلىپ يولغا قويۇلدى، بۇنى ھەر مىللەت خەلقى جۇملىدىن ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلغۇچى 10 ئاز سانلىق مىللەت قىزغىن ھىمايە قىلدى. چۈنكى بۇ نىكا قانۇنى خوتۇن-قىزلار، ئوسمۇرلەر ۋە ياش قورامغا يەتكەن ئەر-ئاياللارنىڭ نىكا ئەركىنلىگى جەھەتتىكى تۈپ مەنپەئەتىنى قوغدايدۇ. نىكا قانۇنى بويىچە نىكا گۇۋاناممىسىنى ئالغاندىن كېيىن، توي مۇراسىمنى قانداق ئوتكۈزۈش بولسا شەكىل مەسىلىسى ياكى شەخسلەرنىڭ، مىللەتلەرنىڭ رايونلارنىڭ ئادىتى مەسىلىسى بولۇپ، ئەنئەنىۋى ئۇسۇلدا توي قىلسىمۇ، كوللېكتىپ ئوتكۈزۈلىدىغان توي مۇراسىملىرىغا قاتناشسىمۇ بولۇۋېرىدۇ، ياكى ساياھەت تويى قىلسىمۇ بولىدۇ، چۈنكى بىر پۇقرا دولەتنىڭ قانۇنىدا بەلگىلەنگەن توي قىلىش رەسمىيەتلىرىنى ئوتەپ بولغاندىن كېيىن، نىكا قانۇنلۇق بولىدۇ.

بىر مۇسۇلمان قانۇن بويىچە توي قىلىش رەسمىيەتلىرىنى ئوتەپ بولغاندىن كېيىن، دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتى بويىچە، ئۇز مىللىتىنىڭ، ئۇز دىنىنىڭ ئورپ-ئادىتى بويىچە، ئاخۇن تەكلىپ قىلىپ نىكا ئوقۇتسىمۇ بولىدۇ، بۇنداق قىلىشنى خالىمىغانلارنىمۇ زورلاشقا بولمايدۇ.

ئىسلام دىنى تېجەشلىك ئىش قىلىشنى تەشەببۇس قىلىپ، ئىسراپچىلىق قىلىشقا قارشى تۇرىدۇ. قۇرئان كېرىمدە ئېنىق قىلىپ مۇنداق دەپ كورستىلگەن: "سىلەر، ئىسراپچىلىق قىلماڭلار! ئاللاتائالا ئىسراپچىلىق قىلغۇچى-

لارنى دوست تۇتمايدۇ.“ (7 ـ سۈرە، 31 ـ ئايەت)
”تېجەشلىك بولۇش تۇرمۇشنىڭ يېرىمى، تېجەشلىك ئىش قىلغۇچىلار غۇربەتچىلىك تارتمايدۇ.“⑦ جۈگگو مۇسۇلمانلىرىمۇ تېجەشلىك ئىش قىلدىغان. ئىسسل ئەنئەنىگە ئىگە. مېنىڭ يۇرتۇم بولغان خېبېي ئولكىسى باۋدىڭ ۋىلايىتىدە، مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىلا، مۇسۇلمانلار ئارىسىدا توي ـ توكۇن ئىشلىرىنى تېجەشلىك ئۇتكۇزۇش تەشەببۇس قىلىنغان ھەمدە بەزى كونكىرىت نىزاملار ئوتتۇرىغا قويۇلغان، باۋدىڭنىڭ شىداسى مەسچىتىدە ”تېجەشلىك بولساڭ دىيانەتلىك بولسەن“ دېگەن يادنامە تۇرغۇزۇلۇپ، توي ـ توكۇن ئىشلىرىنى تېجەشلىك ئوتكۇزۇشنىڭ نىزاملىرى تەرغىپ قىلىنغان. بۇنى ئىسلام دىنىنىڭ تېجەشلىك ئىش قىلىش، ئىسراپچىلىق قىلىشقا قارشى تۇرۇش كېرەك دېگەن تەشەببۇسىغا ئۇيغۇن كېلىدۇ دېيىشكە بولىدۇ. نوۋەتتە بەزى جايلاردا كېشىلەرنىڭ تويىنى ئىسراپچىلىق، سولەتۇازلىق قىلىشتەك كونا ئادەت بويىچە ئوتكۇزۇۋاتقانلىغىنى نەزەردە تۇتۇپ، بىز كەڭ مۇسۇلمانلارنىڭ توي ـ توكۇن ئىشلىرىنى تېجەشلىك ئوتكۇزۇشنى تەشەببۇس قىلىشىمىز لازىم.

ئىزاھلار:

① قۇرئان كېرىم، 24 ـ سۈرە، 32 ـ ئايەتكە قارالسۇن.

② «ئەلئۇلۇئۇ ۋەلمەرجان» 885 ـ ئابزاسقا قارالسۇن:
ئەنەس ئىبنى مالىك رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: ”ئۇچ ئادەم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالىرىنىڭ ئويلىرىغە كېلىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىبادىتىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئۇنى ئاز ساناپ: ئالالا تائالا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوتكەنكى ۋە كېيىنكى گۇناھلىرىنى كەچۈرگەن تۇرسا، بىز قانداقمۇ ئۇنىڭغا يېتىشەلەيتۇق، دېيىشتى. ئۇلارنىڭ بىرى: مەن ھەمىشە كېچىچە ئۇخلىماي نامازغا تۇرىمەن، دېدى. يەنە بىرسى: مەن ھەمىشە روزا تۇتىمەن، ھەرگىزمۇ ئېغىزىم ئوچۇق يۇرمەيمەن، دېدى. يەنە بىرسى: مەن ئاياللاردىن يىراق بولىمەن، ھەرگىزمۇ ئويلەنمەيمەن، دېدى. رەسۇلۇللا كېلىپ ئۇلارغا: سىلەر مۇنداق ـ مۇنداق دەپسىلەر، ئالالا بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مەن سىلەرگە قارىغاندا ئالالادىن بەك قورقىمەن ۋە ئەڭ تەقۋادارمەن .مەن بەزىدە روزا تۇتىمەن، بەزىدە تۇتمايمەن، كېچىسى ھەم نامازغا تۇرۇيمەن، ھەم ئۇخلايمەن، خوتۇنمۇ ئالىمەن، كىمكى مېنىڭ سۈننىتىمنى تەرك ئېتىدىكەن، ئۇ مېنىڭ سۈننىتىمگە مەنسۇپ ئەمەس، دېدى.“

③ يۇقۇرقى كىتاپ 886 ـ ئابزاسقا قارالسۇن:
سەئىد ئىبنى ئەبى ۋەققاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئېيتىدۇركى، ”پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئوسمان ئىبنى مەزئۇنىنى بويتاق ئوتۇشتىن توسقان، ئەگەر ئۇ ئۇنىڭغا رۇخسەت قىلغان بولسا، بىزمۇ چوقۇم ئوزىمىزنى ئاختا قىلىۋەتكەن بولاتتۇق.“

④ قۇرئان كېرىم، 2 ـ سۈرە، 187 ـ ئايەتكە قارالسۇن.

⑤ قۇرئان كېرىم، 4 ـ سۈرە، 21 ـ ئايەتكە قارالسۇن.

⑥ قۇرئان كېرىم، 2 ـ سۈرە، 228 ـ ئايەتكە قارالسۇن.

⑦ ئەرەپ تەمسىلى.

ئسلام دىنىدىكى بەش پەرزنى قسقىچە چۈشەندۈرۈش

ما جېشىيەن

ئالـلاتائالا مۇنداق دىگەن: "ئاللاغا، ئاخىرەت كۈنىگە، پەرىشتىلەرگە، مۇقەددەس كىتاپلارغا، پەيغەمبەرلەرگە ئىمان كەلتۈرۈش، ئاللانى سۆيۈش يۈزىسىدىن خىش-ئەقرىبالارغا، يېتىملەرگە، مىسكىنلەرگە، مۇساپىرلارغا، سائىللارغا ۋە قۇللارنىڭ ئازاتلىققا ئېرىشىشىگە ياردەم بېرىش، نامازنى ئوقۇش، زاكات بېرىش، ۋەدىگە ۋاپا قىلىش، يوقسۇزلۇققا، كېسەللىككە ۋە ئۇرۇشقا سەۋرى قىلىش ياخشى ئەمەلگە كىرىدۇ. ئەنە شۇلار (يۇقۇرىدىكى ئەمەللەرنى ئىشلىگۈچىلەر) راستچىل ئادەملەردۇر (مۇسۇلمانچىلىق دەۋاسىدا)، ئەنە شۇلار تەقۋادار ئادەملەردۇر." (سۈرە بەقەرە، 177 - ئايەت)

پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مۇنداق دىگەن: "ئىسلام دىنى بەش نەرسە ئۈستىگە قۇرۇلغان، ئۇ بولسا: بىر ئاللادىن باشقا ھېچ خۇدا يوق، مۇھەممەت ئالـلانىڭ بەرھەق پەيغەمبىرى، دەپ كەلىمە شاھادەت ئېيتىشتىن، پەرز نامازلارنى ئادا قىلىشتىن، زاكات بېرىشتىن، ھەج قىلىشتىن، رامىزان روزىسىنى تۇتۇشتىن ئىبارەت."

بۇلاردا تىلىدا ئىقرار قىلىش، دىلىدا تەستىقلاش ۋە ئۆز ئەملىيىتىدە كورسىتىشتىن ئىبارەت ئىماننىڭ 3 چوڭ ئاملى ئومۇمى جەھەتتىن يىغىنچاقلانغان.

ئىسلام دىنىدا بەلگىلەنگەن بۇ شەرتلەر ۋە ئەركانلار مۇسۇلمانلارنىڭ ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك بۇرچى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئۇلارنىڭ ھەركىتىنى چەكلەپ تۇرىدۇ ۋە ئەخلاقنى يېتىشتۈرىدۇ: جاھاندارچىلىققا ئائىت ئىشلار مەلۇم قائىدە-مىزانلار ئارقىلىق كىشىنىڭ ھەركىتىنى چەكلەپ تۇرىدۇ، ئاللانىڭ يولى بولسا بەش پەرز ئارقىلىق كىشىنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى تىزگىنلەيدۇ. شاھادەت ئېيتىش، نامаз ئوقۇش، روزا تۇتۇش، زاكات بېرىش، ھەج قىلىشتىن ئىبارەت بەش پەرز ھەممىدىن ئاساسلىق بولۇپ، مۇسۇلمانلارنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدىنىڭ بۇرچىدۇر. شاھادەت ئېيتىش دىلىنىڭ بۇرچى، نامаз ئوقۇش بەدەننىڭ بۇرچى، روزا تۇتۇش نەپسىنىڭ بۇرچى، زاكات بېرىش بايلىقنىڭ بۇرچى، ھەج قىلىش جاننىڭ بۇرچىدۇر.

ئالـلاتائالانىڭ ئەمر-پەرمانلىرىنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن مۇسۇلمانـلارنىڭ قۇرئان كېرىم ۋە ھەدىس شېرىپتىكى قاتتىق بەلگىلىمىلەرنى تەقۋادارلىق بىلەن قوبۇل قىلىشى تەلەپ قىلىنىدۇ.

1. شاھادەت

شاھادەت ئېيتىش دىگەندە، "بىر ئاللادىن باشقا ھېچ خۇدا يوق، مۇھەممەت ئاللانىڭ بەرھەق پەيغەمبىرى" دەپ كەلىمە شاھادەت ئېيتىش كوزدە تۇتۇلىدۇ. خۇدانىڭ بىر ئىكەنلىگىگە ئىشىنىش ئېتىقاتنىڭ يادروسى، ئىسلام دىنىنىڭ ئۇل تېشى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ئىسلام دىنى ئالدى بىلەن

ئىمان ئېيتىشنى، يەنى مۇسۇلمانلارنىڭ ئوز ئېتىقادىنى ئىپادىلەپ، پۈتكۈل ئالەمدىكى نەرسىلەرنى ياراتقان، ھەممىگە قادىر، ھەممىنى بىلىدىغان، مۇكاپاتلاشتىمۇ، جازالاشتىمۇ تەلەپچان ئاللانى ئوز قەلبىدە مەڭگۈ ياد ئېتىپ تۇرۇشنى؛ كەلىمە شاھادەت ئېيتىش ئارقىلىق، ئۇنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىش، يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئۇنى قەلبىنىڭ چوڭقۇر يەرلىرىگىچە سىڭدۈرۈپ، مۇستەھكەم ئېتىقات ئۇلىنى سېلىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. دېمەك، بۇنداق بولغاندا روھىي جەھەتتە يولەنچۇككە، ئارزۇ-تىلەك جەھەتتە نىشانغا ئىگە بولغىلى بولىدۇ. مۇسۇلمانلار كەلىمە شاھادەتنى ئېيىسىدە مەھكەم ساقلاپ، مەڭگۈ ئۇنتۇپ قالماسلىغى لازىم، شۇ چاغدىلا مۇسۇلمانلار ھازىرلاشقا تېگىشلىك ئەقەللى شەرتنى ھازىرلىغان بولىدۇ. شۇ سەۋەپتىن، شاھادەت ئېيتىش ئېتىقاتنىڭ ئاساسى، ھىدايەت تېپىشنىڭ ھەركەتلەندۈرگۈچ كۈچى ھىساپلىنىدۇ. ئاللاتائالا مۇنداق دېگەن: "سىلەر مېنى ياد قىلىڭلار، مەنمۇ سىلەرنى ياد قىلىمەن." (سۈرە بەقەرە، 152 - ئايەت) ئاللاتائالا يەنە مۇنداق دېگەن: "سىلەر ئاللانى كوپ ياد قىلىڭلار، شۇنىڭ بىلەن مىرادىڭلارغا يېتىسىلەر." (8 - سۈرە، 45 - ئايەت)

2. ناماز

ناماز مۇسۇلمانلار ئاللاتائالاغا سەجدە قىلىپ ئوزىنى تەربىيىلەيدىغان بىر تۈرلۈك ئەمەلدۇر. بۇ ئەمەل بىلەن بىز يامان نىيەتلەردىن يېنىپ، ئوزىمىزنى پاك تۇتالايمىز، ئاللادىن دىلىمىزنى پاك قىلىپ، ھەمرالىرىمىز بىلەن يۈرۈش-تۇرۇشىمىزنى بىرلىككە كەلتۈرۈشنى تىلەيمىز.

بىرىنچىدىن، بىز ناماز ئوقۇش ئارقىلىق ئاللانىڭ بىزنى ياراتقانلىغى، تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەنلىگى، بىزگە مەدەت بەرگەنلىگى ۋە بەخت ئاتا قىلغانلىغىدەك ئىلتىپات ۋە مېھىر-شەپقەتلىرىگە، سۇ ئىچكەندە قۇدۇق قازغۇچىنى ئۇنتۇما دېگەنىدەك، مەنىۋى جەھەتتىن چىنىقىش، ئاللاغا سۇيۇنۇش، ئاللادىن مەدەت تىلەش ۋە يامان نىيەتلەردىن كېچىپ، ياخشىلىققا تەلپۈنۇش يولى بىلەن جاۋاپ قايتۇرۇش كېرەكلىگىنى ئەدىيە جەھەتتىن ئاڭقىرىۋالىمىز. شۇڭا، ناماز مۇسۇلمانلار بىلەن ئاللاتائالا ئوتتۇرىسىدىكى كوۋرۇك ھىساپلىنىدۇ.

ئىككىنچىدىن، ناماز ئوقۇغۇچىلار نامازدىن ئاۋال يۇيۇنۇپ پاكىز بولۇشى (غۇسلى قىلىش ۋە تاھارەت ئېلىش) شەرت، بۇ جىسمانى جەھەتتىمۇ ئوزىنى پاكىز تۇتۇش بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. يۇيۇنغاندا، ھەر بىر ئەزانى شەرئىتتىن چىقمايدىغان، يامان ھەركەتلەردىن يانىدىغان، ھەر-قايسىسىنى ئوزىنىڭ تېگىشلىك رولى ۋە بۇرچىنى ئادا قىلدىغان قىلىش ئۇچۇن، ئۇلارنىڭ ئەملىي ھەركىتىنى خىيالىغا كەلتۈرۈش ۋە ھىس قىلىش كېرەك. بۇنداق قىلغاندا، نامازغۇ-غۇچى تاشقى جەھەتتە پاسكىنا-پاسىق نەرسىلەردىن، ئىچكى جەھەتتە يامان نىيەت-غەرەزلەردىن خالى بولالايدۇ، ئىچىمۇ، تېشىمۇ ئوخشاش پاكىز بولۇپ، ئوزىگە ھىچقانداق چاڭ-توزاڭلارنى قوندۇرمايدۇ. خۇددى قۇرئان كېرىمدە ئېيتىلغاندەك: "ناماز ھەقىقەتەنمۇ ئۇياتسىزلىقتىن ۋە يامانلىقتىن توسالايدۇ." (29 - سۈرە، 45 - ئايەت) پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ مۇنداق دېگەن: "ئېيتىپ بېقىڭلارچۇ، ھەر بىرىڭلارنىڭ ئىشىگى ئالدىدا بىردىن ئوستەڭ بولۇپ، ئۇنىڭدا كۈنىگە بەش قېتىم يۇيۇنساڭلار، بەدىنىڭلاردا كىر قالامدۇ؟" ساھابىلەر ئۇنىڭغا جاۋابەن: "كىر دېگەن نىمىدىن ئەسەرمۇ قالمايدۇ" دېگەن. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام: "بەش ۋاق ناماز ئەنە شۇنىڭغا

ئوخشايدۇ، ئاللا ئۇلار ئارقىلىق گۇناھارنى كەچۈرىدۇ" دىگەن. نامازنى ئىخلاس بىلەن ئادا قىلىدىغانلار ئاللاتائالا ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇلۇغ تەلىملىرىنى چوقۇم چوڭقۇر ھىس قىلالايدۇ، بۇنىڭغا پەقەت گەپ سىغمايدۇ، شەك كەلتۈرگىلىمۇ بولمايدۇ.

نامازنىڭ يەنە بەزى شەرتلىرى ۋە رۇكنلىرى بار. شەرتلەر نامازغا ئوقۇشتىن ئىلگىرى ئورۇندىدۇ، رۇكنلەر نامازغا ئوقۇش جەريانىدا ئورۇنلىنىدۇ. نامازنىڭ شەرتلىرى مۇنۇلاردىن ئىبارەت:

1. بەدەننىنى پاك قىلىش؛ 2. كىيىملىرىنى پاك قىلىش؛ 3. نامازغا ئوقۇيدىغان جايىنى نىجاسەتتىن پاك قىلىش؛ 4. نىيەت قىلىش؛ 5. ۋاقتىنى ئوتكۈزۈۋەتمەسلىك (بەلگىلەنگەن ۋاقتىنى)؛ 6. قىبلىگە يۈز كەلتۈرۈش (نامازنى مەككە مۇكەررىمەدىكى كەئبەگە قاراپ ئوقۇش).

نامازنىڭ رۇكنلىرى مۇنۇلاردىن ئىبارەت: 1. قۇلاق قېقىش (تەكبىر ئېيتىپ نامازنى باشلاش)؛ 2. قىيامدا تۇرۇش؛ 3. قىرائەت قىلىش؛ 4. رۇكۇئ قىلىش؛ 5. سەجدە قىلىش؛ 6. يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇش.

نامازدا يۇقۇرىدىكىلەرنىڭ بىرىمۇ كەم بولسا بولمايدۇ. بۇ ھەقتىكى بەزى تەپسىلاتلار ئۇستىدە بۇ يەردە توختالمايمىز.

3. روزا

ئىسلام دىنىدا ھەر يىلى رامىزان ئېيىدا(ھىجرىيە 9-ئاي) بىر ئاي روزا تۇتۇش بەلگىلەنگەن. بۇنداق مەجبۇرىيەتنى ئوز ئۇستىگە ئالغان مۇسۇلمان ھەر قېتىمقى رامىزان ئېيىدا كۇندۇزى يىمەك-ئىچمەك ۋە جىنسى ئالاقىنى تەرك ئېتىشى كېرەك (سۇبھى يورۇغاندىن تارتىپ كۇن پاتقانغا قەدەر). بۇنداق بەلگىلىنىشتە كىشىلەرنى ئاچلىقنىڭ ئازاۋىنى بىۋاستە بېشىدىن كەچۈرۈپ، ئاچ-يالىڭاچ بىچارىلەرگە ھەمداشلىق قىلىدىغان، ئىچ ئاغرىتىدىغان، ھەرقانداق چاغدا سەۋرى-تاقەت قىلالايدىغان قىلىش كوزدە تۇتۇلىدۇ.

ئاللاتائالا مۇنداق دىگەن: "ئى مومىنلەر! روزا سىلەردىن ئىلگىرى ئوتكەنلەرگە پەرز قىلىنغاندەك، سىلەرگىمۇ پەرز قىلىندى، سىلەر پەرھىزكار بولۇڭلار." (سۇرە بەقەرە، 183-ئايەت) يۇقۇرىدا بەش پەرزنىڭ قاراتمىلىغى بارلىغى تىلغا ئېلىپ ئوتۇلدى، روزىنىڭ ئوبېكتى نەپس، نەپس ئارزۇ-ھەۋەس دىمەكتۇر. روزا تۇتۇش كىشىلەرنى ئوز نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ كەتمەي، ئوز ھەركىتىنى تەكشۇرۇپ تۇرۇش، يامان غەرەز-غەيرى نىيەتلەردىن خالى بولۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. شۇ سەۋەپتىن، روزا تۇتقۇچىلار يالغۇز يىمەكلىك ۋە ئىچمەكلىك دىگەن تار دائىرە بىلەنلا چەكلىنىپ قالمايدۇ، بەلكى يەنە ئاڭلاش، كورۇش، ھەركەت قىلىش ۋە پىكىر قىلىش جەھەتلىرىدىمۇ ئوزلىرىگە چەك قويۇپ تۇرىدۇ. مەسىلەن، يالغان-ياۋداق گەپلەرگە قۇلاق سالماسلىق، يامان ئىشلارغا كوز سالماسلىق، يامان ئىشلارنى قىلماسلىق، شۇنىڭدەك بولمىغۇر خىياللاردا بولماسلىق. مانا بۇ روزىنىڭ كەك مەنىسى. كورۇنۇشتە يىمەك-ئىچمەك ۋە خۇسۇسى ھەۋەسلەرنى تەرك ئېتىش، ئاچلىق-ئۇسسۇزلۇققا بەرداشلىق بېرىش بىلەنلا كۇپايىلىنىپ، ئەمىلىيەتتە يامان سوزلەر بىلەن كىشىلەرنىڭ كوڭلىگە ئازار بېرىدىغان، يامان ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بولسا، بۇ، روزى تۇتۇشنىڭ چىن مەنىسىگە خىلاپلىق قىلغانلىق بولىدۇ، روزى تۇتقانلىقنىڭ ئۇنۇمى ۋە ساۋابىنىمۇ كورگىلى بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. پەيغەمبەر

ئەلەيھىسسالام مۇنداق دىگەن: "كىمكى روزىدار تۇرۇپ يالغان سوزلەشنى ۋە يالغان سوز بىلەن ئىش قىلىشنى تەرك ئەتمەيدىكەن، ئۇنىڭ تاماق يىمەي، سۇ ئىچمەي تۇتقان روزىسىغا ئاللا مۇھتاج ئەمەس." ئۇ يەنە مۇنداق دىگەن: "بىرمۇنچە ئادەملەرنىڭ تۇتقان روزىسى بىكارغا كېتىدۇ." "ھەرقانداق مالدىن باج-سېلىق ئېلىنىدۇ، روزى تۇتۇش روھىي جەھەتتىكى باج-سېلىقتۇر."

4. زاكات

، مۇسۇلمانلارنىڭ ھەر يىلى مال-مۈلۈك ۋە كىرىمىنى بىر قېتىم ھىساپلاپ كورۇپ، ئۇنىڭ تۇرمۇشتىن ئاشقان قىسمىنىڭ ئىككى يېرىم پىرسەنتىنى ئايرىپ تاپشۇرۇشى زاكات دىيىلىدۇ. ئاللاتائالا: "سلەر ناماز ئوقۇڭلار، زاكات بېرىڭلار" (سۈرە بەقەرە، 43-ئايەت) دىگەن. قۇرئان كېرىمىنىڭ بىرقانچە يېرىدە بىزگە ناماز ئوقۇڭلار، زاكات بېرىڭلار دەپ بۇيرۇق قىلىنغان ھەمدە ئۇ ئىككىسى تەڭ ئورۇنغا قويۇلغان، بۇ ھال ئۇ ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتىنىڭ چىڭ ئىكەنلىگى، بىرى كەم بولۇپ قالسا بولمايدىغانلىغىنى تولۇق ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

زاكاتنىڭ مەلۇم نىسبىتى بولىدۇ. مەسلەن، مال-مۈلكى بىر تىزىققا توشقۇچىلار مال-مۈلكىنىڭ قىرقتىن بىرىنى زاكات بېرىشى كېرەك. مال-مۈلۈك دىگەندە تىجارەتكە ئىشلىتىلىدىغان ئالتۇن-كۈمۈش پۇللار (تۇرار جاي، كىيىم-كېچەك، يىمەكلىكلەر، لازىمەتلىكلەر، تېرىلغۇ ئۇلاقلىرى، ئۇنچە-مەرۋايىت ۋە قىممەت باھالىق زىننەت بۇيۇملىرىغا ئوخشاش نەرسىلەردىن باشقىلار) كوزدە تۇتۇلىدۇ. مال-مۈلكى بىر تىزىققا توشقۇچىلار دىيىلىشىنىڭ سەۋەبى شۇكى، ئەرەپلەردە ئەسلىدە ئالتۇن-كۈمۈشتىن قۇيۇلغان پۇللار ئىشلىتىلەتتى، شۇڭا، ئالتۇن پۇلنىڭ 20 سى بىر ئولچەم قىلىناتتى، ئۇنىڭ ھەر بىرى بىر مىسقال ئېغىرلىقتا ئىدى، كۈمۈش پۇلنىڭ 200 ى بىر ئولچەم قىلىناتتى، ھەر بىرى 7 فۇڭ ئېغىرلىقتا ئىدى. بىر ئادەمنىڭ 2 سەر ئالتۇنى بولسا بىر تىزىققا توشقان ھىساپلىناتتى، 14 سەر كۈمۈشى بولسا بىر تىزىققا توشقان ھىساپلىناتتى، مال-مۈلكى بىر تىزىققا توشمىغانلاردىن زاكات ئېلىنمايتتى. بۇ، ھەر 2 سەر ئالتۇندىن 5 فۇڭ، ھەر 14 سەر كۈمۈشتىن 3 مىسقال 5 فۇڭ زاكات ئېلىنىدۇ. دىگەن سوز. ئۇلاردىن باشقا يەنە ئوي ھايۋانلىرى، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى ۋە كان بايلىقلىرى ئۇستىدە باشقا بەلگىلىمەر بار، بۇ يەردە ئۇلار توغرىلىق توختالمايمىز.

زاكات بېرىشتىن ئىبارەت مەجبۇرىيەتنىڭ مەنىسى شۇكى، ئاللاتائالا بىزنىڭ مال-مۈلۈكىنى بېسىپ قويماسلىغىمىزنى، ئاچكوزلۇك قىلماسلىغىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ؛ چۈنكى ئاللاتائالا بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ راھەت-پاراغەتتە، كەيپى-ساپالىق تۇرمۇش كەچۈرۈپ، يەنە بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئاچ-يالىڭاچ قېلىشىنى خالىمايدۇ. شۇ سەۋەپتىن، ئۇ مۇسۇلمانلارغا جەمىيەتكە پۇل ئىئانە قىلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈشى ئۈچۈن كۈچ چىقىرىش توغرىسىدا تەلىم بېرىدۇ. ئەلۋەتتە، زاكات بەرگۈچىلەر ھەم ئۇزلىرىنىڭ بايلىق جەھەتتىكى مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلغان بولىدۇ، ھەم ئاللاتائالا ۋەدە قىلغان ساۋاپقا ئىگە بولالايدۇ. ئاللاتائالا مۇنداق دىگەن: "سلەرنىڭ ئاراڭلاردىكى ئىمان كەلتۈرگەن ۋە سەدىقە بەرگەن كىشىلەر كوپ ساۋاپقا ئىگە بولىدۇ." (57-سۈرە، 7-ئايەت)

مۇسلام دىنىدا كىشىلەرنىڭ ئوزلىرىنىڭ ماددى بايلىغىدىن زاكات بېرىشنى تەشەببۇس قىلىش ۋە ئۇلارنى زاكات بېرىشكە ئىلھاملاندۇرۇشتا، بايلارنىڭ تېخىمۇ بېيىپ كېتىشنى توسۇپ، كەمبەغەللەرگە ياردەم بېرىش، جەمىيەتنى ئەمىن تاپقۇزۇش، شۇنىڭدەك بايلار بىلەن كەمبەغەللەرنىڭ پەرقىنى كىچىكلىتىش مەقسەت قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئىسلام، ئەقىل-پاراسەت ۋە ھۇنەر قاتارلىقلارنىڭمۇ بىر قىسمىنى ھەقسىز يوسۇندا ئىنسانلار جەمىيىتىگە تەقدىم قىلىپ، ھەمدە مەيلەننى ئۇنىڭدىن ئورتاق بەھرىمەن قىلىش تەلەپ قىلىنىدۇ، بۇ، مەنىۋى بايلىقتىن بېرىلىدىغان زاكاتتۇر.

5. ھەج

ئىسلام دىنىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: تېنى سالامەت، يول راسخودىغا قادىر بولغان مۇسۇلمانلارغا، يول بىخەتەر بولۇش شەرتى ئاستىدا، پۈتۈن ئومرىدە بىر قېتىم مەككە مۇكەررىمەگە بېرىپ ھەج قىلىش پەرزدۇر. ئاللاتائالا مۇنداق دىگەن: "كەئىبەگە بېرىش ئىمكانىيىتى بار كىشىلەرنىڭ ھەرقاندىغىنىڭ ئاللا يولىدا كەئىبەنى تاۋاپ قىلىش مەجبۇرىيىتى بار." (3-سۇرە، 97-ئايەت)

ھەج قىلىشنىڭ نىشانى ۋە ئۇلۇغ ئەھمىيىتى پۈتۈن دۇنيادىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇلۇغ ئاللانىڭ كورستىشى بىلەن، ھەج قىلىش پۇرستىدىن پايدىلىنىپ، بىر يەرگە جەم بولۇپ، خاسىيەتلىك كۇننى بىرلىكتە خوشال ئوتكۇزۇشنى تەلەپ قىلىشتىن ئىبارەت. ئۇلار رەڭگى، مىللىتى ۋە سىنىپىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر، باي-كەمبەغەل دەپ ئايرىماي، ئوزئارا چۇشەنچ ھاسىل قىلىپ، بىر بىرىگە ئىلھام بېرىپ، بىر نىيەتتە بولۇپ، دىنىي جەھەتتىلا تەربىيە ئالىدۇ.

خۇسۇسەن، ھاجىلار مەككىگە بېرىش سەپىرىدە، تاغ-دەريالارنى بېسىپ ئوتۇپ، ئۇزاق يوللارنى ماڭىدۇ. ئۇلار بۇ جەريانىدا قەدىمىي ئىسلام يادىكارلىقلىرىنى سەيلە قىلىپ، قەدىمقى ئەۋلىيا-ئەنبىيالارنى ياد ئېتىدۇ، بۇ ئەملىيەتتە ئاللاتائالاغا يېقىنلىشىشنىڭ بىر يولى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

ھەج قىلىشنىڭ يەنە نۇرغۇن بەلگىلىرى بار، مەسىلەن، ئىھرام باغلاش، ئەرەپات تېغىدا تۇرۇش، كەئىبەنى تاۋاپ قىلىش، سافا تېغى بىلەن مەرۋە تېغىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۇگۇرۇش، تاش ئېتىش، قۇربانلىق قىلىش، ھەجرىلئەسۋەدنى سۇيۇش، ۋاھاكازا. فىقھەدە بەلگىلەنگەن قائىدىلەر ئۇستىدە مەخسۇس ماقالىلار ئېلان قىلىنغانلىقتىن، بۇ يەردە ئارتۇقچە توختالمايمىز.

(بېشى 64-بەتتە)

لاردا، ئاپتونوم رايونلۇق، شەھەرلىك ھەر دەرىجىلىك ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ مەسئۇللىرى مەسچىتلەرگە بېرىپ مۇسۇلمانلارنى ھېيتلىدى؛ خەلق ھوكۇمىتى يەنە روزاھېيت ۋە قۇربان ھېيىتنا ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان ھەرقايسى مىللەت ئىشچى-خىزمەتچىلىرىنى بىركۇن قويۇپ بېرىشنى قارار قىلدى. شۇنداق بولغاچقا، كەڭ مۇسۇلمانلار ۋە دىنىي ساھەدىكى زاتلار چوقۇم ۋەتەننى، دىننى سۇيۇپ، ئىنتىزام ۋە قانۇنلارغا رايە قىلىپ، تېچ-ئىتتىپاق بولغان چوڭ ياخشى ۋەزىيەتنى قوغداپ، بىر نىيەت-بىر مەقسەتتە ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنى گۈللەندۇرىمىز دېيىشتى. (مۇ يىلەن)

جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ تارىخىي توھپىسى

—— 1979 ـ يىل 8 ـ ئايدا ،ئالجىرىيىدە چاقىرىلغان 13 ـ نوۋەتلىك ئىسلام ئىدىيىسى مۇھاكىمە يىغىنىغا تەكلىپ بويىچە قاتناشقاندا ئېلان قىلىنغان ئىلمىي ماقالا

بەي شۇيى

قەدىرلىك داشلار، دوستلار:

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

بىز ئەرەپ خەلقى، ئافرىقا خەلقى، ئالجىرىيە خەلقى ۋە مۇسۇلمان قەدىرداشلارغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتىمىز بىلەن، ئالجىرىيە دىنىي ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ سەمىمى تەكلىۋىگە بىنائەن، بۇ يەرگە كېلىپ 13 ـ نوۋەتلىك ئىسلام ئىدىيىسى مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشماقتىمىز. بۇ بىزنىڭ جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئالجىرىيە خەلقى، ئافرىقا خەلقى، ئەرەپ خەلقى ۋە مۇسۇلمان قەدىرداشلارغا بولغان دوستلۇق مۇھەببىتىنى ئىپادىلەپ بېرىشىمىز ئۈچۈنلا ئوبدان پۇرسەت بولۇپ قالماي، ھەرقايسى دوست ئەللەرنىڭ مۇسۇلمان ئالىملىرىدىن ۋە ئىسلام دىنىنى تەتقىق قىلىدىغان مۇتەخەسسىسلەردىن ئۇگىنىشىمىز ئۈچۈنمۇ تازا ئوبدان پۇرسەت بولدى. ھەرقايسى ئەل مۇسۇلمانلىرى بىلەن بولغان ئالاقىنى كۈچەيتىش، مۇسۇلمان ئالىملار بىلەن دوستانە ئالاقە ئورنىتىش، ئىسلام ئىدىيىسى ئۈستىدىكى ئىلمىي تەتقىقات ۋە مۇھاكىمىنى شۇنىڭدەك كەڭ كولەمدىكى مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈشمۇ جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئارزۇسى. بىز مۇشۇنداق مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ ئوزئارا چۈشىنىش ۋە دوستلۇقنى كۈچەيتىش ئۈچۈن توھپە قوشىدىغانلىغىغا ئىشىنىمىز.

ئىسلام دىنىنىڭ جۇڭگوغا كىرگىنىگە 1 مىڭ 300 يىلدىن كوپرەك ۋاقىت بولدى، جۇڭگودا مۇسۇلمانلارنىڭ سانىمۇ كوپىيىپ 10 مىليوندىن ئېشىپ كەتتى. كوپ مىللەتلىك جۇڭگودا 10 قېرىنداش مىللەت ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدۇ. ئۇلار جۇڭگودىكى ھەر مىللەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە ئەمگەك قىلىپ، بىرلىكتە ياشاپ، بىرلىكتە كۈرەش قىلىپ ۋە بىرلىكتە قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىپ، ۋەتەنگە ئوز توھپىسىنى قوشتى، ئېلىمىزنىڭ ئەرەپ ئەللىرى ۋە ئىسلام مەملىكەتلىرى خەلقى ھەم مۇسۇلمانلىرى بىلەن بولغان دوستانە مۇناسىۋىتىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ئوز تىرىشچانلىقلىرىنى كورسەتتى. مېنىڭ مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، «جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ تارىخىي توھپىسى» توغرىسىدا توۋەندىكىدەك سوز قىلىشىمغا ئىجازەت بېرىشىڭلارنى سورايمەن:

1

ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسچىسى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام: "ئىلىم يىراق جۇڭگودا بولسىمۇ بېرىپ ئۇگىنىڭلار" دىگەن ئىدى. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋارىسلىرى ئۇنىڭ بۇ كورسەتمە-

سىگە ئەھەل قىلىپ، دىپلوماتىيە ۋەكىللىرىنى جۇڭگوغا ئەۋەتتى. مىلادى 651-يىل 8-ئايىنىڭ 25-كۈنى يەنى ھىجرىيە 31-يىل 1-ئاينىڭ 2-كۈنى 3-خەلىپە ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ تۇنجى ئەلچىسى جۇڭگونىڭ ئەينى چاغدىكى پايتەختى چاڭئەنگە يېتىپ كېلىپ، تاڭ سۇلالىسى پادىشاسى بىلەن كورۇشۇپ، جۇڭگو-ئەرەپ دولەتلىرى ئوتتۇرىسىدا دوستلۇق رىشتىسىنى باغلىغان ئىدى. 7-ئەسىردىن باشلاپ، ئەرەپ مۇسۇلمانلىرى رىۋايەتلەردىكى دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇق قاتناش يوللىرى بىلەن جۇڭگوغا كېلىپ، ئاساسەن سودا ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. دېڭىز يولى پېرسىيە قولتۇغى، مانار قولتۇغى ۋە بېنگال قولتۇغىدىن ئوتۇپ، ماروزا بوغىزى ئارقىلىق ئېلىمىزنىڭ جەنۇبىي دېڭىزىغا، جەنۇبىي دېڭىزدىن گۇاڭجۇ، چۇەنجۇ، خاڭجو، ياڭجۇ ۋە چاڭ-ئەنلەرگە بارغىلى بولىدىغان يول ئىدى، قۇرۇقلۇق يولى پېرسىيە ۋە ئافغانىستان ئارقىلىق ئېلىمىزنىڭ شىنجاڭ رايونىدىكى تىيانشان تاغلىرىنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى جايلارغا كېلىپ، ئۇ يەردىن يەنە چاڭئەنگە كەلگىلى بولىدىغان يول ئىدى. شۇ چاغلاردا جۇڭگوغا كەلگەن مۇسۇلمانلارنىڭ بەزىلىرى جۇڭگودا ئولتۇراقلىشىپ قالدى، بەزى جۇڭگولۇقلارمۇ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىدى، بۇنىڭ بىلەن، ئىسلام دىنى جۇڭگودا پەيدىن-پەي تارقىلىشقا ۋە راۋاجلىنىشقا باشلىدى. 1 مىڭ 300 يىلدىن كوپرەك ئۇزاق جەريانىدا، جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى نۇرغۇن جەھەتلەردە ئوزلىرىنىڭ توھپىسىنى قوشتى. ئۇلارنىڭ ئىلىمگە ئىنتىلىدىغان روھى ۋە ئىلىم جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى ئالدى بىلەن بايان قىلىپ ئوتۇش زورۇر.

جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى چەتئەل مۇسۇلمانلىرىنىڭ بىلىملىرىنى، خۇسۇسەن تىبابەتچىلىك ۋە دورىگەرلىك، ماتېماتىكا، ئاستىرونومىيە ۋە يىلنامىگە دائىر بىلىملىرىنى تەتقىق قىلدى ۋە تونۇشتۇردى. ئۇلار تونۇشتۇرغان دورا، رېتسېپلارنىڭ ۋە بۇ دورىلارنىڭ ئۇنۇمى ۋە رولى توغرىسىدىكى خاتىرىلەرنىڭ تىبابەتچىلىك ۋە دورىگەرلىككە ئاساسەن ئەسەرلەردە خېلىلا سانىنى ئىگەللىگەنلىگىنى كورگىلى بولىدۇ. 12-ئەسىرلەردە كىتاپ بولۇپ چىققان «جۇڭگو مىللى دورىلىرىنىڭ تۇرلىرى»دە ۋە 16-ئەسىرلەردە كىتاپ بولۇپ چىققان «ئاساسلىق دورىلار تەپسىلاتى»دا ئۇ ھەقتە نۇرغۇن خاتىرىلەر بار. جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ئەرەپلەر ۋە ئىرانلىقلارنىڭ ئاستىرونومىيىگە دائىر بىلىملىرىدىن پايدىلىنىپ ئاسمان ھادىسىلىرىنى كۇزەتتى. 13-ئەسىردە، يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدە، ئاسمان ھادىسىلىرىنى كۇزىتىش ۋە تەتقىق قىلىش، يىلنامە تۇزۇش ۋەزىپىلىرىنى ئوتەيدىغان، «مۇسۇلمانلار ئاستىرونومىيە مەھكىمىسى» دەيدىغان مەخسۇس ئورگان تەسىس قىلىنغان. 1267-يىلى مۇسۇلمان ئاستىرونوم جامالىدىن ئاسمان گۇلۇبۇسى، گۇلۇبۇسقا ئوخشاش 7 خىل ئاستىرونومىيە ئەسۋاۋىنى ئىجات قىلغان، كېيىن مۇسۇلمانلار يەنە «جۇڭگوچە يىلنامە»نى تۇزۇپ چىققان. 13-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ ھىجرىيە جۇڭگودا يىلنامە تۇزۇپ چىقىشتا مۇھىم ئاساس قىلىنغان ھەمدە ئېلىمىزدە 400 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت داۋام قىلغان. 1382-يىلى ماشايىخ بۇيرۇق بويىچە تەرجىمە قىلغان يىلنامە، مېردىان-پارالىلل ۋە ئاستىرونومىيىگە ئائىت بىرقانچە كىتاپ مىڭ خاندانلىغىنىڭ تازا ئەھمىيەت بېرىشىگە سازاۋەر بولغان. ماتېماتىكا-ئاستىرونومىيىنىڭ ئاساسى، ھىجرىيە بويىچە يىل ھىساپلاش ئۇسۇلى جۇڭگودا تارقالغاندا، ئەرەپ-لەرنىڭ ماتېماتىكىغا ئائىت قەدىمىي كىتاپلىرىمۇ ئەينى ۋاقىتتا جۇڭگودا تارقالغان ئىدى. بۇ ھەقتە يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدە يېزىلغان «مىرزىخانا تەزكىرىسى»دە يازما خاتىرىلەر بار. جۇڭگو

مۇسۇلمانلىرى ئىچىدىن ئاسترونومىيە ۋە ماتېماتىكا ساھەسىدىكى ئىختىساسلىق كىشىلەرنىڭ يۇەن ۋە مىڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە كوپلەپ چىقىشى ئەرەپ ماتېماتىكا بىلىملىرىنىڭ جۇڭگودا تارقالغانلىغىنى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك.

جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى قۇرۇلۇش ساھەسىدىمۇ ئۆزلىرىنىڭ كارامەت تالانتىنى نامايەن قىلدى. ئۇلار دىنىي مۇراسىملارنى ئوتكۇزۇشكە ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن، ھەممىدىن ئاۋال چاڭئەن، گۇاڭجۇ، چۈەنجۇ ۋە خاڭجۇ قاتارلىق رايونلاردا مەسچىتلەرنى سالدى. 14-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئەلائۇددىن تەرىپىدىن خاڭجۇدا سالدۇرۇلغان مەسچىت ئەينى چاغدا جۇڭگوغا كەلگەن ئەرەپ سایاھەتچىسى ئىبنى بەتۇتەنىڭ مەدھىيىلىشىگە ئېرىشكەن، بۇ مەسچىت بىرقانچە قېتىم رېمونت قىلىنىش ئارقىلىق ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلدى. ئىختىيارىدىن ئۇلۇغ بىناكارلىق ئۇستىسى بولۇپ، ئۇ يۇەن سۇلالىسى جۈيۇەننىڭ 3-يىلى بۇيرۇق بويىچە يۇەن سۇلالىسىنىڭ پايتەختىدىكى خان ساراينىنى سېلىشنى پىلانلىغان، ئېلىمىزنىڭ پايتەختى بېيجىڭدىكى ھازىرقى خان ساراينى ئاشۇ قۇرۇلۇشلار ئاساسىدا سېلىنغان.

جۇڭگودىكى ھەر مىللەت مۇسۇلمانلىرى ئۆز مىللىتىنىڭ مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ۋە قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىنى ئۆگىنىشكە ماھىر. ئۇيغۇر، قازاق قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ مۇزىكا-ئۇسۇللىرى، خۇيزۇ، دۇڭشياڭ ۋە سالا قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ "خۇائېر" ناخشىسى جۇڭگو مەدەنىيىتىدىكى كوركەم گۈللەردۇر. 11-ئەسىرنىڭ 70-يىللىرى مۇسۇلمان يۇسۇپ خاس ھاجىپ يېزىپ چىققان 13 مىڭ 290 مىسرالىق داستان «قۇتاتقۇبلىك» ۋە ئۇيغۇر خەلقى ئاردىسىدا ئۇزاقتىن بېرى تارقىلىپ كېلىۋاتقان، 340 مۇزىكىلىق ناخشىدىن تەركىپ تاپقان «12 مۇقام» جۇڭگو ئەدەبىياتىدىكى كاتتا ئەسەرلەردۇر. تارىخىي داستان «ماناس» قىرغىزلارنىڭ ئىسىل خەلق ئەدەبىياتىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان ئەسەردۇر. 13-ۋە 14-ئەسىرلەردە ياشىغان گاۋ كېگۇڭ (؟—1310) تاغ-دەريا، گۈل-گىياھلارنى سىزىشقا ئۇستا، داڭلىق رەسساملارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى قوبۇل قىلىپ ئۆزگىچە يېڭى ئۇسلۇپ يارىتىشقا ماھىر رەسسام بولۇپ، ئۇ سىزغان بامبۇك رەسىملىرى شۇ دەۋرنىڭ نەپىس ئەسەرلىرى ئىدى. سەئىدۇللا (تەخمىنەن 1300—1360) نىڭ يازغان شېئىرلىرى ئۆزىنىڭ گۈزەللىگى بىلەن داڭ چىقارغان ۋە كەڭ تارقىلىپ، ئۇيغۇرلاردا ئوقۇلۇپ يۈرگەن. ئۇنىڭدىن باشقا، شەمسىددىن (1278—1351) توشقان ئالىم بولۇش سۇپىتى بىلەن، كوپ ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرغان، ئۇ ئەدەبىيات، پەلسەپە، تارىخ، ماتېماتىكا، ئاستىرونومىيە، جۇغراپىيە ۋە سۇ ئىنشائاتى قاتارلىقلارغا ئائىت بىلىملەرنىڭ ھەممىسىنى بېرىلىپ ئۇگەنگەن. 15-ئەسىردىن كېيىن جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ئىچىدىن شائىر، ئەدىپ ۋە رەسساملار ئارقا-ئارقىدىن ئوتتۇرىغا چىقتى. مۇسۇلمان رەسسام گەي چى (1774—1829) شەخسلەرنى سىزىشقا، بولۇپمۇ لەنجۇا گۈل ۋە بامبۇكلارنى سىزىشقا ئۇستا رەسسام ئىدى. بەدرىددىن، مەي لۇي، دىڭ خېنىيەن، جىن داچې، جىن دايۇي، شەن جىدى، ما شىجۇن ۋە سەي يۇي قاتارلىقلار ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرقەدەر مەشھۇر كىشىلەردۇر. بۇ يەردە 16-ئەسىرلەردە ياشىغان ئالىم لى جۈ (1527—1602) ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ ئوتۇشكە ئەرزىيدۇ. ئۇ—نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرغان مۇتەپەككۇر، تارىخشۇناس ۋە ئەدەبىي ئوبزورچى. ئۇنىڭ ئەينى ۋاقتىلاردا ئەمەل قىلىنىپ كېلىۋاتقان بەزى فېئودالىق ئىدىيە ۋە فېئودالىق ئىجتىمائى تەرتىپلەرنى يۇرەكلىك ھالدا

تەنقىت قىلىپ، ئۇلارنىڭ جەمىيەت تەرەققىياتىغا بولغان زىيىنىنى پاش قىلىغان. ئۇنىڭ ئىلىم جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرى جۈڭگودا ئىزچىل تۇرده ئىلىم ساھەسىدىكىلەرنىڭ ئېتىۋار بېرىشىگە ئېرىشىپ كەلمەكتە. ئازاتلىقتىن كېيىن، ئۇنىڭ «ساڭشۇنىڭ داۋامى»، «فېنشۇ» ۋە «فېنشۇنىڭ داۋامى» دېگەنگە ئوخشاش ۋەكىللىك خاراكتېرىغا ئىگە ئەسەرلىرىنىڭ يېڭى نۇسخىسى نەشر قىلىندى.

جۈڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئىلىمگە بولغان ئىشتىياقى كۈچلۈك. ئۇلار باشقىلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى ماھىرلىق بىلەن ئۆگىنىپ ھەمدە ئۆزلۈكسىز تۇرده يېڭى توھپىلەرنى يارىتىپ، ۋەتىنىمىزنىڭ مەدەنىيىتىنى بېيىتقان.

2

جۈڭگو مۇسۇلمانلىرى ئىسلام ئىدىيىسىنى ئۆگىنىشتە ئەزەلدىنلا ئېغىز ئارقىلىق ئۆگىتىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ كەلدى. 16-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، شەنشى ئولكىسىدىكى مەسچىتلەردە مەدرىس تەربىيىسى تۈزۈمى ئورنىتىلغان بولۇپ، مەسچىتلەرگە مەلۇم سانىدا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ، ئاخۇنلار ئۇلارغا دىنىي كىتابلاردىن دەرس بەرگەن. ئۇلار قۇرئان كېرىم ۋە ھەدىس شەرىپىنى، «فىقھە» ۋە «ئىسلام پەلسەپىسى» قاتارلىقلارنى ئۆگەنگەن. بۇ كىتابلارنى ئۆگىنىشتە ئەرەپ يېزىغى بىلەن پارس يېزىغى ئۇلارنىڭ ئۆگىنىشكە تېگىشلىك دەرسلىكى قىلىنغان. بۇنداق تۈزۈم شەنشى ئولكىسىدىن پەيدىن-پەي ھالدا مەملىكەت بويىچە مۇسۇلمانلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلارغا كېڭەيگەن. 17-ئەسىردىن باشلاپ جۈڭگو مۇسۇلمانلىرى بىرتەرەپتىن دىنىي ئەسەرلەرنى جۈڭگو كىلاسسىك ئەسەرلىرىنىڭ يېزىلىش شەكلى بىلەن يېزىشقا باشلىغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئەرەپ، پارس يېزىغىدىكى ئىسلام دىنىغا دائىر كىتابلار ۋە بايان خاراكتېرلىق كىتابلارنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىشقا باشلىغان. بەزى ئاتاقلىق ئىسلام ئالىملىرى بۇ جەھەتتە كۆزگە كۆرۈنەرلىك توھپىلەرنى قوشقان.

ۋاڭ دەيىۋي (تەخمىنەن 1560—1660-يىللار ئارىلىغىدا) تۇنجى قېتىم خەنزۇچە يېزىقتا دىنىي ئەسەر يازغان ئادەم بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇ يازغان «ھەقىقەت ئىزلىگۈچىلەرگە بېرىلگەن توغرا جاۋاپلار» ئىسلام ئىدىيىسىگە دائىر ئاساسىي بىلىملەر سوزلىنىدىغان كىتاپ بولۇپ، ئۇنىڭدا شۇ چاغدىكى كىشىلەرنىڭ ئىسلام دىنى ئۇستىدىكى سوئاللىرىغا تەھلىل قىلىش ئاساسىدا جاۋاپ بېرىلگەن. بۇ كىتاپ ھەر خىل نۇسخىدا نەشر قىلىنىپ، بىرقەدەر كەڭ تارقالغان. ئۇنىڭدىن باشقا، ۋاڭ دەيىۋىنىڭ يەنە «ئىسلام ھەقىقىتى»، «ئىسلام قانۇنلىرى» دېگەنگە ئوخشاش ئىسلام پەلسەپىسى ۋە فىقھە سوزلىنىدىغان كىتابلىرى بار.

ۋاڭ دەيىۋىدىن كېيىن، يۇسۇپ. ماجۇ (1640—؟1711) مىلادى 1682-يىلى 10 جىلدلىق «ئىسلام قوللانمىسى»نى يېزىپ چىققان. لىيۇ جڑ (تەخمىنەن 1655—1745-يىللار ئارىلىغىدا) 6 جىلدلىق «ئىسلام ھەقىقەتلىرى»، 20 جىلدلىق «ئىسلام دىنىنىڭ ئەھكاملىرى» ۋە 20 جىلدلىق «مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمھالى» دېگەنگە ئوخشاش كىتابلارنى يېزىپ چىقىقان، ئۇنىڭ بۇ كىتابلىرى نەشر قىلىنغاندىن كېيىن كەڭ تارقالغان. لىيۇ جڑ—ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ ناھايىتى كوپ كىتابلارنى تەرجىمە قىلغان تەرجىمان ھەم يازغۇچى.

ما دېشنن (1794ـــ1874)ـــبىر بىلىملىك يازغۇچى ۋە ئولما. ئۇ بىر تەرەپتىن مەدرىسلەردە تالىپلارغا دەرس ئوتكەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن تەرجىمانلىق ۋە يېزىقچىلىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇ «ئىسلام دىنىنىڭ توت مۇھىم پىرىنسىپى»، «ھاياتلىقنىڭ مەقسىدى»، «ئىسلام دىنى ئەھكاملىرى» دىگەنگە ئوخشاش كىتاپلارنى تۇزگەن ۋە تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ يازغان ئەسەرلىرى ھەر تەرەپلىمە مەزمۇنلارنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ، ئۇنىڭ نەشر قىلىنىپ تارقىتىلغان 30 نەچچە خىل ئەسىرى ئىچىدە ئىسلام ئەقىدىلىرى ۋە فىقھەگە ئائىتلىرىمۇ، ئاسترونومىيە ۋە جۇغراپىيىگە ئائىتلىرىمۇ، شۇنىڭدەك ئەرەپ تىلى گىراممانتىكىسى ۋە ئىستىلىستىكىسىغا ئائىتلىرىمۇ بار؛ ئوزى يالغۇز يازغانلىرىمۇ، باشقىلار بىلەن بىرلىشىپ يازغانلىرىمۇ، شۇنىڭدەك ۋاڭ دەييۇي قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ئەسەرلىرى ئاساسىدا ئوزگەرتىپ تۇزگەنلىرىمۇ بار؛ خەنزۇچە يېزىلغانلىرىمۇ لىرىمۇ، ئەرەپ ۋە پارىس يېزىغىدا يېزىلغانلىرىمۇ، شۇنىڭدەك ئىككى خىل يېزىقتا يېزىلغانلىرىمۇ بار. بۇ ئالىم تېخى قۇرئان كېرىمنىمۇ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان، بىراق قۇرئان كېرىمدىن 5 جىلد چىقىرىپلا قازا تاپقان.

يۇقۇرىدىكى توتەيلەن چىڭ سۇلالىسى زامانىسىدىكى ھەممىدىن مەشھۇر 4 چوڭ ئىسلام يازغۇچىلىرىدۇر. ئۇلاردىن باشقا، يەنە جاڭ جۇنشى (تەخمىنەن 1567ـــ1657ـ يىللار)، ۋۇ زۇنچى (1598ـــ1698ـ يىللار ئارىلىغىدا)لارمۇ بار. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ياشىغان يۇنەن خۇيزۇ قوزغىلاڭچىلار قوشۇنىنىڭ رەھبىرى سۇلايمان. دۇۋېنشيۇ (1828ـــ1872) 1862ـ يىلى جۇڭگودا تۇنجى قېتىم ئويما باسما بىلەن قۇرئان كېرىمنى نەشر قىلدۇرغان. 19ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، ما لىيەنيۇەن (1841ـــ1903)خەنزۇچە تەرجىمىسى بىلەن ئەرەپچىسى سېلىشتۇرۇلغان «خەتمە قۇرئان»نى تۇزۇپ چىققان، شۇنىڭدەك يەنە قۇرئان كېرىمنىڭ مەدرىسلەردە ئىشلىتىلىدىغان ئەرەپچە ۋە پارىسچە تەرجىمە نۇسخىلىرىنى تۇزۇپ چىققان.

جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئىسلام ئىدىيىسىنى تەرغىپ قىلىدىغان ئەسەرلىرى ئۇلارنىڭ ئىجتىھات بىلەن ئۇگىنىدىغان ۋە باشقىلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى ماھىرلىق بىلەن قوبۇل قىلىدىغان ئارتۇقچىلىغىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ، ئۇلارنىڭ بۇ ئارتۇقچىلىغى ئىسلام دىنىنىڭ جۇڭگودا تارقىلىشىغا قارىتا يارەمچىلىك رولىنى ئوينىغان.

3

جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ئىقتىسادىي ۋە سىياسى جەھەتلەردىمۇ تارىخىي خاراكتېرلىق توھپىلەرنى يارىتىقان. ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان ئۇيغۇر، خۇيزۇ، قازاق، دۇڭشياڭ، قىرغىز، سالا، تاجىك، ئوزبېك، تاتار ۋە باۋئەن مىللەتلىرى ماھىرلىق بىلەن باشقا قېرىنداش مىللەتلەر بىلەن ھەمكارلىشىپ، خەنزۇ، موڭغۇل، زاڭزۇ ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن بىرلىكتە ئىشلەپچىقىرىش تەجرىبىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ، ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرىنى ياخشىلاپ، ئوملىشىپ بوز يەر ئېچىپ، سۇ ئىنشائاتلىرى ياساپ، غەربىي شىمالدىكى ھەرقايسى رايونلارنىڭ يېزا ئىگىلىگى ۋە چارۋىچىلىغىنى بىرلىكتە راۋاجلاندۇرغان.

غەربىي شىمالدا ئۇلار شىنجاڭنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىي تېيانشان تاغلىرىنى، خېشى كارىدورىنى، نىڭشيا، گەنسۇ ۋە شەنشى ئولكىلىرىنىڭ بىر قىسىم جايلىرىنى ئوزلەشتۇرگەن؛ غەربىي

جەنۇپتا، تارىخىي ماتېرىيالىلاردا خاتىرىلىنىشىچە، مىلادى 1274 ـ يىلىدىن 1279 ـ يىلىغىچە بولغان 6 يىل ئىچىدىلا، يۇنىنەن ئولكىسىدە 200 مىڭ مو يەر ئاچقان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلار يەنە سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىنى زور كولەمدە ئېلىپ بارغان. شىنجاڭ ئېلىمىزدىكى ئەڭ چوڭ قۇرغاق رايون، كوپ يىللاردىن بۇيان، ھەرمىللەت مۇسۇلمانلىرى باشقا قېرىنداش مىللەتلەر بىلەن بىرلىكتە تېرىشىپ ئىشلەش ئارقىلىق، 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە، شىنجاڭنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى ھەرقايسى رايونلاردا نۇرغۇن سۇ قۇرۇلۇشى تورلىرىنى قۇرۇپ چىققان. «شىنجاڭنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى. ئېرىق ـ ئوستەڭ تەزكىرىسى»دە خاتىرىلىنىشىچە، 944 غول ئوستەڭ، 3 مىڭ 303 تارماق ئوستەڭ ياسالغان، سۇغىرىلىدىغان يەرلەر 11 مىليون 190 مىڭ موغا يەتكەن. ئازاتلىقتىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى قەدىمدىن كورۇلۇپ باقمىغان كولەمدە ئېلىپ بېرىلىپ، نەچچە يۈز چوڭ سۇغىرىش ۋە نەچچە يۈز ھەر خىل شەكىلدىكى سۇ ئامبارلىرى قۇرۇپ چىقىلدى، قۇدۇق بىلەن سۇغىرىش ئىشى راۋاجلاندۇرۇلدى، كارىز بىلەن سۇغىرىش يوللىرى ئوزگەرتىپ ياسالدى، بەزى دەريالارنىڭ ۋادىلىرى دەسلەپكى قەدەمدە ئوزلەشتۇرۇلدى ۋە تىزگىنلەندى. نىڭشيا رايونىغا كەڭ تارقالغان ئېرىق ـ ئوستەڭلەرمۇ ئالدى بىلەن خەنزۇلارنىڭ باشلاپ بېرىشى، ئاندىن كېيىن خۇيزۇلارنىڭ ھەمكارلىشىشى ئارقىسىدا ئۇزلۇكسىز زورىيىپ بۇگۈنكىدەك كولەمگە يەتكەن.

چارۋىچىلىقنى ئاساسىي ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىسى قىلغان قازاق مۇسۇلمانلىرى ئېلىمىزنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى، يۇڭ توقۇمىچىلىق سانائىتى ۋە خۇرۇمچىلىق سانائىتىنى راۋاجلاندۇرۇش يولىدا ئۇزلۇكسىز تۇردە ئوزلىرىنىڭ توھپىسىنى قوشۇپ كەلدى. مۇسۇلمانلار ئوزلىرى باشقۇرغان قول سانائەت، سودا، تىرانسپورت ئىشلىرىدىمۇ پۈتۈن مەملىكىتىمىزدىكى ھەرمىللەت خەلقىدىن ئۈگەندى ھەمدە دائىم ئۇلارنىڭ ھەمكارلىشىشىغا ئىگە بولدى ۋە ئۇلار بىلەن ئالاقە قىلدى.

جۇڭگونىڭ سىياسى تارىخىدا نۇرغۇن مەشھۇر مۇسۇلمان شەخسلەر ئوتتۇرىغا چىققان، سەييىد شەمسىددىن (1211ـــ1279) ئۇلارنىڭ گەۋدىلىكىرەكلىرىدىن بىرىدۇر. ئۇ ئىلگىر ـ كېيىن بولۇپ شەنشى ۋە يۇنىنەن ئولكىلىرىدە باش مەمۇرى ئەمەلدار بولۇپ، ھەممىلا يەردە تېرىقچىلىق قىلىش تۇزۇملىرىنى ئورناتقان، مەكتەپلەرنى ئاچقان، مەسچىتلەرنى ياساتقان، تاغ يوللىرىدا كوۋرۈك ـ لەرنى سالدۇرغان، ئوتەڭلەرنى بەرپا قىلغان، شۇنىڭدەك يۇنىنەن ئولكىسىدە سۇ ئىنشائاتلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، يېڭى زىرائەت سورتلىرىنى ئومۇملاشتۇرغان، ئىلغار ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىنى تەشۋىق قىلغان، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىنى رەتكە سالغان، شۇ يەرنىڭ ئىجتىمائى ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرغان، ئۇنىڭ نەتىجىلىرى كوزگە كورۇنەرلىك، ئوزى ئادىل ـ دىيانەتلىك بولغاچقا، ئىزچىل تۇردە يۇنىنەن خەلقىنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولغان. ئۇنىڭ ئوغلى نەسىرىددىن (?ـــ1292) بىلەن ھۇسەيىن (?ـــ1310)، يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىپ ئوتۇلگەن رەسسام گاۋ كېگۇڭ ۋە يازغۇچى شەمسىددىنلارمۇ مەشھۇر سىياسەتچىلەر ھىساپلىنىدۇ. ئۇلاردىن كېيىن، يەنە تارىختا "پاك ئەمەلدار" دەپ ئاتالغان، مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ياشىغان خۇيزۇ خەي رۇي (1514ـــ1587) مۇ بار. ئۇ نەنجىڭدە ئەمەلدار بولۇپ تۇرغان مەزگىللەردە دىخانلارنى ئاپەتكە قارشى تۇرۇشقا ئۇيۇشتۇرغان، دىخانلارنىڭ يۇكىنى يەڭگىللىتىپ، پومىششىك ـ مۇشتۇمزورلارغا زەربە بەرگەن،

ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇپ، خەلق ئۇچۇن بىرمۇنچە ياخشى ئىشلارنى قىلىپ بەرگەن، ئۇنىڭ ئىش ئىزلىرى تا ھازىرغىچە خەلق ئارىسىدا تارقىلىپ يۇرمەكتە.

يەنە بىر تەرەپتىن، جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى فېودالىزىمغا قارشى كوپ قېتىم كەڭ كولەملىك كۇرەشلەرنى ئېلىپ بارغان. 14 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى ۋە 17 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا كوتىرىلگەن ئىككى قېتىملىق مەملىكەت خاراكتېرلىق دىخانلار قوزغىلىڭىدا، خۇيزۇ مۇسۇلمانلىرى خەنزۇ خەلقى ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن بىرلىكتە، ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ يۇەن، مىڭ سۇلالىلىرىنىڭ فېودالىق ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىغان. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، غەربىي جەنۇبتا، خۇيزۇلارنىڭ قوزغىشى، خەنزۇلار ۋە يىزۇ، مياۋزۇ، بەيزۇ قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قاتنىشىشى بىلەن فېودالىزمغا قارشى قوزغىلاڭ كوتىرىلگەن. غەربىي شىمالدا ئىلگىرـ ئاخىر بولۇپ، خۇيزۇ ۋە ئۇيغۇرلار قوزغىغان، باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ قاتناشقان فېودالىزمغا قارشى قوزغىلاڭ بولۇپ ئوتكەن. بۇ ئىككى قېتىملىق قوزغىلاڭ تەرەققى قىلىپ كەڭ رايونلارغا كېڭەيگەن ھەمدە 10 نەچچە يىل داۋام قىلغان. ئۇ قوزغىلاڭلار ئەمىلىيەتتە ئەينى ۋاقىتتا قوزغالغان تەيپىڭتيەنگو ئىنقىلاۋىنىڭ تارمىغى بولۇپ، ئۇ قوزغىلاڭلارنىڭ كوتىرىلىشىمۇ، مەغلۇپ بولۇشىمۇ تەيپىڭتيەنگو ئىنقىلاۋىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. ئۇنىڭ ئىچىدە يۇنەنلىك خۇيزۇ سۇلايمان. دۇ ۋېنشيۇ رەھبەرلىك قىلغان، خۇيزۇ، خەنزۇ ۋە يىزۇ قاتارلىق ھەر مىللەت خەلقى جۇملىدىن دىخانلار ۋە كان ئىشچىلىرى قاتناشقان فېودالىزمغا قارشى بىرلەشمە قوزغىلاڭ 53 بازار ۋە شەھەرنى ئىگىلەپ، تەيپىڭتيەنگو ئىنقىلاۋىغا كۇچلۇك تۇردە ماسلىشىپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئەكسىيەتچىل ھوكۇمرانلىغىغا قاخشاتقۇچ زەربە بەرگەن.

جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى پۈتۈن مەملىكەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە، تاجاۋۇزچىلىققا، جاھانگىرلىككە قارشى كۇرەشلەرگە ئېغىشماستىن قاتنىشىپ كەلگەن. 1900 ـ يىلى 8 دولەتنىڭ بىرلەشمە ئارمىيىسى بېيجىڭغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەندە، مۇسۇلمان سەركەردە ما فۇلۇ ئىلگىرـ كېيىن بولۇپ تەنجىن ئەتراپىدا ۋە بېيجىڭ شەھىرىدە دۇشمەنلەرگە قارشى قەيسەرلىك بىلەن جەڭ قىلىپ، ئاخىردا ۋەتەن ئۇچۇن ئوز ھاياتىنى تەقدىم قىلغان. 1937 ـ يىلدىن 1945 ـ يىلغىچە ئېلىپ بېرىلغان ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتا، ھەرقايسى مىللەت مۇسۇلمانلىرى قوزغىلىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ئالدىنقى سەپكە ئاكتىپ يارەم بەرگەن. جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىگىدىكى ھەرقايسى تايانچ بازىلاردا مۇسۇلمانلارنىڭ تەشكىللى ۋە قورالىق كۇچلىرى قۇرۇلغان. بېيجىڭنىڭ جەنۇپ تەرىپىدە، ما بېنجەي (1901ـــ1944) رەھبەرلىك قىلغان خۇيزۇلار قوشۇنى 5 يىل ئىچىدە دۇشمەنلەر بىلەن 100 نەچچە قېتىم ئۇرۇش قىلىپ، بۇ رايونىدىكى دۇشمەنلەرگە ئېغىر دەرىجىدە زەربە بەرگەن. بۇ قوشۇن "يىمىرىلمەس پولاتتەك قوشۇن" دىگەن نامغا ئىگە بولغان. ما بېنجەينىڭ ئانىسى بەختكە قارشى دۇشمەن قولىغا چۇشۇپ قېلىپ، دۇشمەنلەر ئۇ ئارقىلىق ئۇنىڭ ئوغلىنى تەسلىم بولۇشقا كوندۇرمەكچى بولغاندا، ئۇ ھەقانىيەت يولىدا ھەرتلىك قىلىپ ۋە دۇشمەنلەرنىڭ بارلىق تەھدىتلىرى ۋە ئالداشلىرىغا پىسەنت قىلماي، تىز پۇكمەي قۇربان بولغان. باش قوماندان جۇ دې ئۇلارنى "خەنزۇ، خۇيزۇ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۇلگىسى"، "ئانا ـ بالا قەھرىمانلار" دەپ تەرىپلىگەن.

يېقىنقى زامان جۇڭگو تارىخىدا تاكى 1949 ـ يىلى جۇڭگونىڭ چوڭ قۇرۇقلۇغى ئازات بولغانغا

قەدەر بولۇپ ئوتكەن نەچچە قېتىملىق زور ئىنقىلاۋىي ھەركەتلەرنىڭ ھەممىسىگە جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى قاتناشقان. 1919-يىلى مۇنەۋۋەر خۇيزۇ ئايال جەڭچى گو لۇڭجېن جۇ ئېنلەي زۇڭلى بىلەن بىرلىكتە تەيەنجىنده "ئويغىنىش جەمىيىتى"نى ئۇيۇشتۇرۇپ، مەشھۇر "4-ماي" ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتىگە ئاكتىپ قاتناشقان. ئۇيغۇر مىللىتى ۋە شىنجاڭدىكى باشقا ھەرقايسى مىللەتلەر 1944-يىلدىن 1949-يىلغىچە ئىلى، چوچەك ۋە ئالتاي رايونلىرىدا ئەخمەتجان قاسىمى (1914—1949) باشچىلىغىدىكى ئىنقىلاۋىي ھاكىمىيەتنى ۋە قوراللىق قىسمىنى قۇرۇپ، جاھانگىرلىك ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى ئەكسىيەتچىل كۈچلىرىگە مەركەزلىك ھالدا زەربە بېرىپ، پۈتۈن مەملىكەتنى ئازات قىلىش ئۇرۇشىغا ماسلىشىپ، مەملىكەت بويىچە ئىنقىلاپ تېز سۈرئەت بىلەن راۋاجلىنىۋاتقان ۋەزىيەتتە شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئازات بولۇشىغا تۇرتكە بولغان.

"ۋەتەن سۈيۈش ئىمانىنىڭ جۇملىسىدىندۇر". جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇپ، ۋەتەننى گۈللەندۇرۇش، فېئودالىزىمغا قارشى تۇرۇش، جاھانگىرلىكنىڭ كېڭەيمىچىلىگى ۋە تاجاۋۇزچىلىغىغا قارشى تۇرۇش شەرەپلىك تارىخىي ئەنئەنىمىز، ھەر بىر مۇسۇلمانىنىڭ ئوتەشكە تېگىشلىك بۇرچى دەپ ھىساپلايدۇ.

جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ئاسىيا-ئافرىقىدىكى ھەرقايسى ئەل مۇسۇلمانلىرى بىلەن تارىختا چوڭقۇر دوستلۇق ئورناتقان، شەرق بىلەن غەرپ ئوتتۇرىسىدا مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ۋە سودا ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش جەھەتلىرىدە جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىمۇ، چەتئەل مۇسۇلمانلىرىمۇ پائال توھپىلەرنى قوشقان.

قەدىمقى جۇڭگو بىلەن ئەرەپ ئەللىرى ئوتتۇرىسىدىكى قاتناش مۇناسىۋىتى ئۇستىدە ماقالىنىڭ بىرىنچى قىسمىدا توختىلىپ ئوتتۇق: قۇرۇقلۇق يولى ئالەمگە مەشھۇر "يىپەك يولى" ئىدى؛ 7-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن 15-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە جۇڭگونىڭ دېڭىز بويلىرىدىكى پورتلار ۋە دېڭىز پورتلىرىغا يېقىن جايلار، مەسىلەن، گۇاڭجۇ، چۈەنجۇ، فۇجۇ، مىڭجۇ ۋە ياڭجۇ قاتارلىق جايلار ھەرقايسى ئەللەردىن دېڭىز يولى بىلەن كەلگەن مۇسۇلمانلار ۋە ئاز سانىدىكى ئىسلام ئالىملىرى، سایاھەتچىلىرىنى دائىم قوبۇل قىلىپ تۇرغان. سودا ئىشلىرى تازا گۈللەنگەن چاغلاردا، بىر پورتقا نەچچە مىڭ ھەتتا نەچچە 10 مىڭ چەتئەللىك مۇسۇلمان سودىگەرلەر توپلانغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جۇڭگو سودىگەرلىرى جۇملىدىن جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىمۇ شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيادىكى ۋە ھىندى ئوكيان بويلىرىدىكى ھەرقايسى جايلارغا بېرىپ سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. مىلادى 8-، 9-ئەسىرلەردە، باغدادتا مەخسۇس يىپەك ۋە فار-فۇر قاچا-قۇچىغا ئوخشاش جۇڭگو تاۋارلىرى سېتىلىدىغان "جۇڭگو بازىرى" بارلىقا كەلگەن. شۇنىڭدەك، جۇڭگونىڭ چاڭئەن، گۇاڭجۇ ۋە ياڭجۇغا ئوخشاش جايلىرىدىمۇ مەخسۇس ئەرەپ ۋە پارسىيە تاۋارلىرى سېتىلىدىغان بازارلار بارلىقا كەلگەن. 14-ئەسىردە ئوتكەن ئەرەپلەرنىڭ ئۇلۇغ سایاھەتچىسى ئىبنى بەتۇتە ئەرەپلەرنىڭ گۇاڭجۇدىكى ئەھۋالىنى بايان قىلغاندا، گۇاڭجۇنى "دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ شەھەر"، "دۇنيا بويىچە ھەممىدىن ئاۋات بازارلىرى بار شەھەر" دەپ

يازغان. ئۇ چۈەنجۈنى زىيارەت قىلغاندىن كېيىن، چۈەنجۈنى "دۇنيانىڭ سودا مەركىزى" دەپ ئاتىغان. ئۇ يەنە، ئەرەپلەر گۇاڭجۇ ۋە چۈەنجۇلاردىن فار-فۇر قاچا-قۇچىلار ۋە ياقۇتلارنى ھىندىستان، يەمەنلەرگە توشۇپ ئاپىراتتى، دەپ يازغان. ئۇزۇنغا سوزۇلغان 8-9 ئەسىر داۋامىدا، چەتئەللەردىن جۇڭگوغا توشۇپ كېلىپ سېتىلغان مالالار خۇشپۇراق ماتېرىياللىرى، دورا ماتېرىيال-لىرى، قومۇش شېكىرى، پىل چىشى، ياغاچپاختا، كەركىدان مۈڭگۈزى، مارجان، مەرۋايىت ۋە كەھرىۋالاردىن ئىبارەت بولغان. جۇڭگودىن چەتئەللەرگە توشۇپ سېتىلغان مالالار مەشۇت، كىمخاپ، تەتىللا، شايى ۋە باشقا يىپەك توقۇلما بۇيۇملار، چاي، فار-فۇر قاچا-قۇچىلار، سىرلانغان ئەسۋاپ-جابدۇقلار، ئالتۇن-كۈمۈشتىن ياسالغان ئەسۋاپلار، ئىپار ۋە دورا ماتېرىيال-لىرى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولغان. جۇڭگولۇقلارنىڭ مۇھىم كەشپىياتلىرى جۇملىدىن قەغەز ياساش تېخنىكىسى، كومپاس ۋە مىلىتق دورىسىمۇ مۇسۇلمانلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ياۋروپادىكى ھەرقايسى ئەللەرگە تارقالغان.

ئەرەپ سايا‌ھەتچىلىرى ئىچىدە جۇڭگونى زىيارەت قىلغان ۋە سايا‌ھەت خاتىرىسى يازغانلار ئاز ئەمەس. مىلادى 9-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا سۇلايمان ئىسىملىك بىر ئەرەپ سودىگىرى پېرسىيە قولتۇغىدىن پاراخوت بىلەن شەرقە قاراپ مېڭىپ، ھىندىستان، بېنگال ۋە پاكىستاندىن ئىبارەت ئىككىنچى چوڭ قۇرۇقلۇق ئارقىلىق كېلىپ جۇڭگونى زىيارەت قىلىپ قايتقاندىن كېيىن، «تارىخلار زەنجىرى» دېگەن تېمىدا سايا‌ھەت خاتىرىسى يېزىشقا كىرىشىپ، ئۇنى مىلادى 851-يىلى پۈتتۈرگەن. ئۇنىڭدىن ئازراق ۋاقىت ئوتكەندىن كېيىن، ئەبۇزەيد ھەسەن ئىسىملىك يەنە بىر كىشى ئۇنىڭ كىتابىنى تولۇقلىغان. بۇ ئەرەپلەر ئوزلىرىنىڭ كورگەن-بىلگەنلىرىگە ئاساسەن جۇڭگو ئەھۋالى ئۇستىدە يېزىپ چىققان ھەممىدىن بۇرۇنقى بىر سايا‌ھەت خاتىرىسىدۇر. 14-ئەسىردە ئەرەپ سايا‌ھەتچىسى ئىبنى بەتۇتە شىمالىي ئافرىقىدىن جۇڭگوغا كەلگەن. جۇڭگودا ئۇ بېيجىڭ، چۈەنجۇ، گۇاڭجۇ قاتارلىق جايلارنى زىيارەت قىلىپ، بارغانلىكى يېرى ئۇستىدە خاتىرە قالدۇرغان. ئۇ ئوزىنىڭ سايا‌ھەت خاتىرىسىدە جۇڭگودا نۇرغۇن ئافرىقىلىق مۇسۇلمان سودىگەر-لەرنى كورگەنلىگى ئۇستىدە توختالغان؛ ئەينى زامانىدىكى جۇڭگونىڭ ئىجتىمائى، ئىقتىسادىي ئەھۋالى، تەبىي شارائىتى، ئادەملىرى، سودا ئىشلىرى، ھۇنەر-سەنئىتى، تاغ-دەريالىرى ۋە جۇغراپىيىۋى ئەھۋالى ئۇستىدە بەزىبىر بايانلارنى يازغان.

بۇ يەردە، "يەتتە قېتىم غەرپكە سەپەر قىلىپ"، دۇنياغا داڭقى كەتكەن جۇڭگونىڭ مۇسۇلمان دېڭىزچىسى جېڭ خې ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ ئوتۇشكە ئەرزىيدۇ. ئۇ يۇننەنلىك خۇيزۇ بولۇپ، ئەسلى پامىلىسى ما، ئۇنىڭ بوۋىسى ۋە دادىسى مەككىگە بېرىپ ھەج قىلغان. مىلادى 1405-يىلى، ئۇ مىڭ سۇلالىسى ھوكۈمىتىنىڭ بۇيرۇغىغا ئاساسەن، ھەر بىرىنىڭ ئۇزۇنلۇغى 44 جاڭ، كەڭلىگى 18 جاڭ كېلىدىغان 62 كېمە ۋە 27 مىڭ 800 كىشىدىن تەركىپ تاپقان كاتتا سايا‌ھەتچىلەر قوشۇننىڭ باشلاپ، ئەرەپ ئەللىرىگە بارغان. ئۇنىڭدىن كېيىن، ئۇ يەنە ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ بىرقانچە قېتىم دېڭىز سەپىرى قىلغان، 1405-يىلدىن 1433-يىلغىچە بولغان 28 يىل ئىچىدە 7 قېتىم دېڭىز سەپىرى قىلىپ، ئاسىيا-ئافرىقىدا 35 دولەتنى سايا‌ھەت قىلغان. جېڭ خې دېڭىز بىلەن ئافرىقىنىڭ ئېكۋاتورنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان شەرقىي دېڭىز قىرغاقلىرىغا تۇنجى قېتىم بارغان كىشى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ، ئۇنىڭ دېڭىز سەپىرىگە ياۋروپالىق كولۇمبو ۋە داگاما قاتارلىق كىشىلەرنىڭ دېڭىز

سەپەرىدىن يېرىم ئەسىردىن كوپرەك ۋاقىت ئىلگىرى چىقىقان بولۇپ، ئۇنىڭ ساياھەتچىلەر قوشۇنى كولىمىنىڭ زورلۇغى جەھەتتىلا ئەمەس، كېمىلىرىنىڭ كوپلۇگى جەھەتتىمۇ غەرپ دېگىز-چىلىرىنىڭكىدىن 20 ھەسسە ئېشىپ چۈشىدۇ، ئۇنىڭ قىلىغان دېگىز سەپىرى دۇنيا دېگىزچىلىق ئىشلىرى تارىخىدا مىسلى كورۈلۈپ باقمىغان بىر ئۇلۇغ ھەرىكەتتۇر.

جەڭ خېنىڭ ساياھەتچىلەر قوشۇنى نۇرغۇن مۇسۇلمان ئەللىرى ۋە رايونلىرىنى، مەسىلەن، مالايا، ھىندونېزىيە تاقىم ئاراللىرى، ھىندىستان، بېنگال ۋە پاكىستاندىن ئىبارەت ئىككىنچى چوڭ قۇرۇقلۇق، ئىران، مالدىۋې تاقىم ئاراللىرى، ئەرەپ يېرىم ئارىلىدىكى زۇفەر، ئادېن، جىددە ۋە مەككىلەرنى زىيارەت قىلغان ھەمدە ئومان قولتۇغىدىكى ھورمۇز بوغىزى ئارقىلىق شەرقىي ئافرىقا دېگىز بويلىرىدىكى بۇراۋا، جۇيوب، مۇقدىشو ۋە مالىن قاتارلىق جايلارغا بارغان. شۇنداقلا، 7-قېتىملىق دېگىز سەپىرىدە مەككىگە ھەج قىلىشقا ئادەم ئەۋەتكەن. دېمەك، جەڭ خې ئاشۇنداق قىلىشلار ئارقىلىق ئېلىمىز بىلەن ئاسىيا-ئافرىقا ئەللىرى خەلقى ۋە مۇسۇلمانلىرى ئوتتۇرىسىدىكى دوستانە مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىپ، ئىقتىسات ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى ۋە جۇڭگو بىلەن چەتئەللەر ئوتتۇرىسىدىكى قاتناش تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن. جەڭ خېنىڭ ھەمرالىرى ماخۇەن، فېي شىن ۋە گۇڭ جېنلار ئوزلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرىگە ئاساسەن، ئايرىم-ئايرىم ھالدا «دۇنيا ساياھىتىدىن خاتىرىلەر»، «دېگىز ساياھىتىدىن خاتىرىلەر» ۋە «چەت مەملىكەتلەر تەزكىرىسى» دېگەن كىتاپلارنى يازغان. ئۇلارنىڭ بۇ ئەسەرلىرى ئەينى زامانىدىكى ئاسىيا-ئافرىقا ئەللىرىنى ۋە جۇڭگو بىلەن ئاسىيا-ئافرىقا ئەللىرىنىڭ دوستانە مۇناسىۋەت تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم ماتېرىيال بولۇپ قالدى.

جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى بىلەن ھەرقايسى ئەل مۇسۇلمانلىرى ئوتتۇرىسىدىكى دوستانە بېرىش-كېلىشلەر غەرپ مۇستەملىكىچىلىرى ۋە جاھانگىرلىگىنىڭ شەرقتە تاجاۋۇز قىلىشى ئارقىسىدا توسقۇنلۇققا ئۇچرىغان بولسىمۇ، لېكىن پەقەت ئۇزۇلۇپ قالمىدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئاسىيا-ئافرىقىدىكى بىرمۇنچە ئەللەرنىڭ ئارقا-ئارقىدىن مۇستەقىل بولۇشى ئارقىسىدا، بۇنداق ئەنئەنىۋى دوستلۇق يەنە ئەسلىگە كەلدى ۋە يېڭىدىن تەرەققى قىلدى. 1953-يىلى جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتىنى قۇردى ھەمدە ھەج قىلىش ئومەكلىرىنى ئارقا-ئارقىدىن تەشكىللەپ مەككىگە ھەجگە ئەۋەتتى، بۇ ھەج قىلىش ئومەكلىرى سەئۇدى ئەرەبىستانى ھوكۇمىتى ۋە خەلقىنىڭ دوستلارچە كۈتۈۋېلىشىغا ئېرىشتى. ئۇلار ھەر نوۋەت ھەج پەرزىنى ئادا قىلىپ بولغاندىن كېيىن، يەنە جۇڭگو خەلقى ۋە مۇسۇلمانلىرىنىڭ چوڭقۇر دوستلۇغىنى ئېلىپ، 30 غا يېقىن ئىسلام دۆلەتلىرى مۇسۇلمانلىرىنى زىيارەت قىلدى ھەمدە بىرمۇنچە ئەللەرنىڭ ئىسلام دىنى ۋەكىللەر ئومىگىنى ۋە ئىسلام دىنى ساھەسىدىكى مەشھۇر زاتلىرىنى جۇڭگونى زىيارەت قىلىشقا دائىم تەكلىپ قىلىپ تۇردى ۋە كەلگەنلەرنى كۈتۈۋالدى. بۇ يەردە شۇنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ ئوتۇش لازىمكى، ئېلىمىز خەلقى ۋە مۇسۇلمانلىرى بىلەن ئالجىرىيە خەلقى ۋە مۇسۇلمانلىرى ئوتتۇرىسىدا ئەنئەنىۋى دوستلۇق مەۋجۇت. ئورتاق تەقدىر ۋە ئورتاق كۈرەش-قۇرۇلۇش ۋەزىپىلىرى بىزنى تېخىمۇ يېقىن قىلىپ بىرلەشتۈردى. خۇسۇسەن، بىز ئارقا-ئارقىدىن مۇستەقىللىققا ۋە ئازاتلىققا ئېرىشكەندىن كېيىن،

ئېلىمىزنىڭ زۇڭلىسى جۇ ئېنلەي بىلەن ئالجىرىيە زۇڭتۇڭى بۇمەيدىن ئوزئارا زىيارەت قىلىشىپ، بىز ئىككى مەملىكەت خەلقى ۋە مۇسۇلمانلىرىنىڭ دوستانە مۇناسىۋىتىنىڭ تەرەققىياتىنى يەنىمۇ ئىلگىرى سۇردى. بىز بۇنداق ئەنئەنىۋى دوستلۇقنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن جەزمەن يەنىمۇ راۋاجلىنىدىغانلىغىغا ئىشىنىمىز. مەن مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ھەرقايسى قېرىنداشلار ۋە دوستلارغا جۇڭگو ئىسلام جەمىيىتىنىڭ پات يېقىندا يەنە ھەج قىلىش ئومىگىنى تەشكىللەپ، بۇ يىلقى ھەج قىلىش پائالىيىتىگە قاتناشتۇرۇش ئۈچۈن مەككىگە ئەۋەتمەكچى بولۇۋاتقانلىغىنى خوشاللىق بىلەن ئۇقتۇرۇپ قويماقچىمەن ھەمدە ھەرقايسى ئەل مۇسۇلمانلىرىغا جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ دوستانە سالىمىنى ۋە ئەنئەنىۋى دوستلۇغىنى يەتكۈزۈپ قويماقچىمەن.

قېرىنداشلار، دوستلار!

بىز ھەرقايسى قېرىنداشلار ۋە دوستلاردىن ئۈگىنىمىز دېگەن قىزغىن ئۈمىت بىلەن سىلەرنىڭ ئاراڭلارغا كېلىپ بۇ مۇھاكىمە يىغىنىغا قاتناشتۇق. ئارىمىزدىكى چۈشىنىش ۋە دوستلۇقنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش مەقسىدىدە، مەن بۇ مۇنبەردىن پايدىلىنىپ، ئولتۇرغانلارغا جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ بەزىبىر تارىخىي ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ ئوتتۇم، مېنىڭ تونۇشتۇرغانلىرىم ئەتراپلىق بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ تارىخىدا مۇھىم توھپىلەرنى ياراتقانلىغىنى، ئۇلارنىڭ ئېلىمىزدىكى خەنزۇ مىللىتى ۋە باشقا قېرىنداش مىللەتلەرگە ئوخشاشلا جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ شانلىق تارىخىنىڭ ئورتاق ياراتقۇچىلىرى ئىكەنلىگىنى يەنىلا ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

كەلگۈسىگە نەزەر سالغىنىمىزدا ئىستىقبالىمىزنىڭ تېخىمۇ پارلاق ئىكەنلىگىنى كۆرىمىز. خۇددى ھەرقايسى قېرىنداشلار ۋە دوستلارغا مەلۇم بولغىنىدەك، بىز مەملىكىتىمىزدە سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت يېڭى ئۇزۇن سەپەرنى باشلىۋەتتۇق. جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ئېلىمىزنىڭ ھەر مىللەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە، ۋەتىنىمىزنىڭ ئىقتىسات، مەدەنىيەت، ئىلىم-پەن ۋە مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش يولىدا ئوزلىرىنىڭ كۈچىنى تەقدىم قىلماقتا. ئېلىمىزنىڭ ئاساسىي قانۇنىدا بەلگىلەنگەن مىللىي باراۋەرلىك ۋە دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياستىنىڭ كاپالىتى ئاستىدا، جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ئىلىم تەتقىقاتى ساھەسىدە نى-نى ئىشلارنى قىلىدۇ. ئۇلار داۋاملىق تۇردە قۇرئان كېرىم، ھەدىس شېرىپ، فىقھە ۋە ئىسلام پەلسەپىلىرىنى چوڭقۇر ئۆگىنىدۇ ۋە تەتقىق قىلىدۇ؛ ھەرقايسى مۇسۇلمان مىللەتلەرنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتىنى، جۇڭگودىكى ئىسلام دىنىنىڭ تارىخىنى، دۇنيا ئىسلام دىنىنىڭ تارىخى ۋە ئىسلام ئىدىيىسىنىڭ يېڭى تەرەققىياتىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تەتقىق قىلىدۇ؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ جەھەتتىكى ئىختىساسلىق كىشىلەرنى يېتىشتۇرۇشكىمۇ ئەھمىيەت بېرىدۇ. بولۇپمۇ ئېلىمىزنىڭ ئاسىيا-ئافرىقا ئەللىرى خەلقى ۋە مۇسۇلمانلىرى بىلەن بولغان كۈندىن-كۈنگە راۋاجلىنىپ بېرىۋاتقان دوستانە بېرىش-كېلىش ئىشلىرىدا، جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ھەرقايسى ئەل مۇسۇلمانلىرى بىلەن بولغان دوستلۇقنى ۋە ئىلىم-مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن ئوز تىرىشچانلىقلىرىنى كورسىتىپ، يېڭى توھپىلەرنى قوشىدۇ.

ھەرقايسىڭىزلارغا رەخمەت!

ئىسلام ئەللىرىدىكى مەسچىتلەر ھەققىدە ئومۇمى بايان

سەي شېڅـفا

مەسچىت دېگەن ئىسمنىڭ كېلىپ چىقىشى

"مەسچىت" دېگەن ئىسىم ئەرەپچە "مسجد" (مەسجىد) دېگەن سۆزدىن كەلگەن بولۇپ، بۇ سۆز ئەرەپ تىلى گىراماتىكىسىدا "ئىسمى ماكان" دەپ ئاتىلىپ، "سەجدە قىلىدىغان جاي" دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. "مەسچىت" دېگەن ئاتالغۇ قۇرئان كېرىمدە 29 يەردە تىلغا ئېلىنغان.① مۇپەسسىرلەر (قۇرئانغا مەنە ئېيتقۇچىلار)نىڭ يېشىشچە، "مەسچىت" دېگەن سۆز "سجد" (سەجد) دېگەن سۆزدىن كەلگەن بولۇپ، باش ئېگىپ سەجدە قىلىش دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ، باش ئېگىپ سەجدە قىلىش بولسا نامازنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ ھەرىكەتلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئاللاغا چەكسىز ېھتىرام بىلدۈرىدۇ. قۇرئان كېرىمدە، "سەن ئاللاغا سەجدە قىل ۋە ېھتىرام بول" (96-سۈرە، 19-ئايەت) دېيىلگەن، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىدىمۇ "ئادەم سەجدە قىلغاندا، ئاللاغا ھەممىدىن بەك ېھتىرام بار.② "مەسچىت" دېگەن سۆز مەخسۇس بىر ئاتالغۇغا ئايلىنىپ قالغاچقا، "مەركەز" (تازىم قىلىدىغان جاي دېگەن مەنىدە) دېگەن سۆز قوللىنىلمىغان؛ ئۇنىڭدىن تاشقىرى، باشقا دىنلاردىن پەرقلەنىدۇرۇش ئۈچۈن، "مەئابىد" (ئىبادەتخانا دېگەنگە ئوخشاش مەنىدە) دېگەن ئىسىممۇ قوللىنىلمىغان.

جۈملىدىن "مەسچىت" دېگەن ئىسىم يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرى ۋە مىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدىن باشلاپ تەرجىمە قىلىپ ئىشلىتىلگەن. تاڭ سۇلالىسى زامانىسىدىكى يازما يادىكارلىقلاردا نامаз ئوقۇيدىغان جايىنىڭ "زال"③ دەپ ئاتالغانلىقىغا دائىر خاتىرىلەر بار؛ كېيىنكى چاغلاردا، "مەسچىت" دېگەن مەخسۇس ئىسىم بارا-بارا شەكىللەنگەن.

مەسچىتلەرنىڭ تارىخىي تەرەققىيات جەريانى

ئىسلام دىنى رىۋايەتلىرىدىكى ئەڭ قەدىمىي مەسچىت مەككىدىكى "كەئبە" ھىساپلىنىدۇ، قۇرئان كېرىمدە "ئادەملەرگە (ئىبادەت ئۈچۈن) ئەڭ ئاۋال تەيىن ئېتىلگەن جاي مەككىدىكى مۇبارەك ئوي (كەئبە)دۇر، ئۇ جاھان ئەھلىنى ھىدايەتكە باشلىغۇچىدۇر" (قۇرئان كېرىم 3-سۈرە، 96-ئايەت) دېيىلگەن. مەككىدىكى كەئبە سەئۇدى ئەرەبىستانى مەككە شەھىرىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان بولۇپ، ئۇ تاشتىن ياسالغان

---

① قۇرئان كېرىمدىكى 24-سۈرىنىڭ 36-ئايىتىدە مەسچىت يەنە "بەيت" دەپمۇ ئاتالغان، ئۇ ئوي دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

② «تاج ھەدىسلەر توپلىمى»، 1-جىلد، 202-بەت، مىسىر نەشرى.

③ بەي شۇيى: "ئىسلام دىنىنىڭ جۇڭگودىكى قىسقىچە تارىخى"، 14-بەت، جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتى تەرىپىدىن بېسىلغان.

بىر ئوي، رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئۇنى قەدىمقى پەيغەمبەرلەردىن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بىلەن ئوغلى ئىسمايىل ئەلەيھىسسالام سالغان (قۇرئان كېرىم 2 ـ سۈرە، 127 ـ ئايەتكە قارالسۇن)، كەئبە ئەرەپلەرنىڭ قەدىمقى زامانىدىن قېپقالغان مۇھىم تارىخىي مۇقەددەس جايى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. بىراق، كەئبەنىڭ ئىسلام دىنىدىكىلەر يۈز كەلتۈرىدىغان مۇقەددەس جايىغا (قىبلىگە) ئايلىنىشى بولسا مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام دىن تارقاتقاندىن كېيىن قۇرئان كېرىم (2 ـ سۈرە، 150 ـ ئايەت) دىكى ۋەھىيگە ئاساسەن بەلگىلەنگەن.

پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام دىن تارقاتقان دەسلەپكى مەزگىللەردە مەسچىت ياسالمىغان، نامازغا ئوقۇيدىغان چاغدا، سەجدە قىلغۇدەك پاكىز بىر جاي بولسىلا كۇپايە قىلاتتى. بۇنداق جايلار "مەسچىت" دەپ ئاتىلاتتى. ئىسلام دىنىنىڭ ئۇزلۇكسىز تارقىلىشىغا ئەگىشىپ، بولۇپمۇ دىنىي ئەقىدىلەر تەدرىجى مۇكەممەللىشىپ بارغان ئەھۋال ئاستىدا، دىنىي پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان بىر مەركەزنىڭ بولۇشى تولىمۇ زورۇر بولۇپ قالدى. شۇ ۋەجىدىن، مىلادى 622 ـ يىلى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مەككىدىن مەدىنىگە ھىجرەت قىلىپ، غەلبىنى قولغا كەلتۈرۈش ئالدىدا تۇرغان مەزگىلدە، مەسچىت سېلىش مەسىلىسى گەۋدىلىنىپ چىقىشقا باشلىدى. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام دىن تارقاتقاندىن كېيىنكى تۇنجى مەسچىت مىلادى 622 ـ يىل 9 ـ ئايدا مەدىنىنىڭ شەرقىي جەنۇپ تەرىپىدىن 3 كىلومېتر يىراقلىقتىكى قۇبائدا ياسالغان.① بۇ، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مەككىدىن مەدىنىگە ھىجرەت قىلغان چاغدا ۋاقتىلىق سالغان ئاددىغىنا مەسچىت ئىدى. مەسچىتنى سالغاندا مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مەسچىت سېلىش ئەمگىگىگە بەۋاستە قاتناشقان ھەمدە مەسچىتنى 4 كۇندىلا پۈتكۈزگەندىن كېيىن ساھابىلارنى باشلاپ بۇ مەسچىتتە نامازغا ئوقۇغان. قۇرئان كېرىمدە بۇ مەسچىت توغرىسىدا مۇنداق دىيىلگەن: "بىرىنچى كۇندىن باشلاپلا تەقۋالار ئۈچۈن بىنا قىلىنغان مەسچىت ھەقىقەتەن سېنىڭ نامازغا ئوقۇشۇڭغا ئەرزىيدۇ، ئۇنىڭدا ناھايىتى پاكلىقنى خالايدىغان نۇرغۇن ئادەملەر بار، ئاللا زىيادە پاك بولغۇچىلارنى دوست تۇتىدۇ" (9 ـ سۈرە، 108 ـ ئايەت).

مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مەدىنىگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، شەھەر خەلقى ئۇنىڭ ئۇز ئويلىرىگە بېرىپ تۇرۇشىنى ئارقا ـ ئارقىدىن تەلەپ قىلىشقان، بىراق ئۇ ئۇزى مىنىپ كەلگەن توگىنىڭ چۇلۇۋرىنى قويۇۋېتىپ، توگىنى ئۇز خاھىشىغا قويۇپ بەرگەن، توگە مېڭىپ ـ مېڭىپ ئاخىرى بىر ھويلىنىڭ ئالدىدا توختىغان، بۇنىڭ بىلەن، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام توگە توختىغان يەرگە بىر مەسچىت سالغان، كېيىنكى چاغلاردا ھەممە يەرگە مەشھۇر بولغان مەدىنىدىكى پەيغەمبەر مەسچىتى ئەنە شۇ. گەرچە بۇ مەسچىت قۇبائتكى مەسچىتتىن كېيىن سېلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ تۇنجى ئورنى ۋە ئۇيىنايدىغان رولى جەھەتتە دىن تارىخىدا بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ.② بۇ مەسچىت ئەينى ۋاقىتتا سىياسى، دىنىي پائالىيەتلەرنىڭ مەركىزى بولغان، لېكىن ناھايىتى ئاددى سېلىنغان. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مۇنداق دىگەن: "ئاللاتائالا مېنى مەسچىتنى بەكمۇ

---

① مۇھەممەت خۇدرى: «پەيغەمبەرلەر تۇغقانچە سىنىڭ قىسقىچە تارىخى»، 79 ـ بەت، قاھىرە نەشرى.

② پەيغەمبەر مەسچىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام رەسمىي سالدۇرغان تۇنجى مەسچىت بولۇشى كېرەك.

هەشەمەتىلىك سېلىشقا بۇيرىغىنى يوق".①
پەيغەمبەر مەسچىتى دەسلەپتە كىسەكتىن سېلىنغان، مەسچىتنىڭ ئۇستى خورما دەرىخىنىڭ شاخلىرى بىلەن يېپىلغان، لېكىن ۋە تۇۋرۇكلىرىگە خورما ياغىچى ئىشلىتىلگەن. ھىجرىيە 1-ئەسىردە ئەرەپ ئەللىرىدە سېلىنغان چوڭ مەسچىتلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئاشۇ قېلىپتا ئاددىي. پۇختا ۋە كوركەم ياسالغان بولۇپ، مەسچىتنى بۇنداق سېلىش ئەينى چاغلاردا مەسچىت سېلىشتا ئۇلگە ۋە ئوبدان ئەنئەنە بولۇپ قالغان.

ئىسلام دىنىنىڭ ئەرەپ يېرىم ئارىلىدىن سىرتقا كېڭىيىشى ئارقىسىدا، بوي سۇندۇرۇلغان رايونلاردا مەسچىت سېلىش تۈپ خاراكتېرلىق بىر تەدبىر بولۇپ قالغان. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامدىن كېيىنكى 2-خەلىپە ئومەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مىلادىنىڭ 637-يىلى يېراقتا يۇرۇش قىلغان سەركەردىلەرگە مەلۇم بىر جايىنى ئىشغال قىلىپ ۋەزىيەتنى كونتۇرۇل قىلغاندىن كېيىن، شۇ يەردە يىلتىز تارتىپ ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىپ، غەلبە مۇبارىسىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، بىر تەرەپتىن يېڭا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ چىڭ تۇتۇش، يەنە بىر تەرەپتىن مەسچىت سېلىش توغرىسىدا ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ بىرقانچە قېتىم يازما بۇيرۇق چۈشۈرگەن.② ھەزرىتى ئومەرنىڭ بۇيرۇغى بويىچە، ئىسلام دىنى تارقالغان جايلاردا ھەممىدىن ئاۋال مەسچىت سالدۇرغان ئادەم ئۇتبە ئىبنى قەزۋان بولغان. ئۇ مىلادىنىڭ 637-ياكى 638-يىلى قىشلىق ھەربىي قارارگاھ جايلاشقان جاي — بەسرە شەھىرىدە تۇنجى قارارگاھ مەسچىتىنى سالدۇرغان؛ ئۇنىڭدىن قالسا، ئىراقنىڭ بوي سۇندۇرغان سەركەردە سەئىد ئىبنى ئەبى ۋەققاس 638-ياكى 639-يىلى كۇفە شەھىرىدە مەسچىت ياساتقان؛ مىلادى 642-يىلى ئەمر ئىبنى ئاس مىسىرنىڭ فۇستات شەھىرى (كونا قاھىرە شەھىرى)دە ئافرىقا چوڭ قۇرۇقلۇغى تارىخىدىكى تۇنجى مەسچىتنى سالدۇرغان؛ ئۇنىڭدىن قالسا، ئۇقبەبىننى نافىئ مىلادى 670-يىلىدىن 675-يىلغىچە تۇنىستا قەيرۇۋان مەسچىتىنى سالدۇرغان.③ شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، مەسچىت سالدۇرۇش مۇسۇلمانلارنىڭ ئادا قىلمىسا بولمايدىغان بۇرچىغا ئايلانغان-دە، قەيەردە مۇسۇلمانلار بولسا، شۇ يەردە مەسچىت بارلىققا كەلگەن. ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ئوتتۇرا شەرقتە يەنە تۇۋەندىكىدەك مەشھۇر مەسچىتلەر سېلىنغان: قۇددۇس شېرىپتىكى ئەقسا مەسچىتى ۋە سەخرە مەسچىتى. ئەقسا مەسچىتى ئاتاقلىق مەسچىت بولۇپ، بىرقەدەر كونا مەسچىت ھېسابلىنىدۇ، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنى ئىسلام دىنى دۇنياغا كېلىشتىن ئىلگىرىكى پەيغەمبەرلەردىن سۇلايمان ئەلەيھىسسالام سالدۇرغان ئىكەن؛ ئىسلام دىنى گۈللەنگەندىن كېيىن، بۇ مەسچىت مىلادى 705-يىلى يېڭىۋاشتىن رېمونت قىلىنغان. سەخرە مەسچىتى يەنە گۈمبەزلىك مەسچىت دەپمۇ ئاتىلىدۇ، ئۇنى خەلىپە ئابدۇلمەلىك مىلادى 685—691-يىللىرى رېئايەتلەردىكى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مىئراجىغا چىققان يەرنى قوغداش مەقسىدىدە سالدۇرغان. بۇ ئىككى مەسچىت مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ مىئراجىغا چىققانلىغى توغرىسىدىكى رېئايەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئۇ پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ قەلبىدە چېقىلغىلى بولمايدى-

---

① «تاج ھەدىسلەر توپلىمى»، 1-جىلد، 259-بەت.

② «ئەلئىسمان» ژورنىلىنىڭ مەسچىتلەرنىڭ ۋەزىپىسى توغرىسىدىكى مەخسۇس سانى، 1975-يىل مەككە نەشرى.

③ فىلىپ. ك. ھىتتى: «ئەرەپلەرنىڭ ئۇمۇمى تارىخى»، ماجىيەن تەرجىمىسى، 302-بەت.

غان مۇقەددەس مەسچىت ھىساپلىنىدۇ. ئۇلار-
دىن باشقا، يەنە دەمەشقتىكى ئۇمەۋىيە مەسچىتى
مىلادى 705-يىلى سېلىنغان، يەنە بىر گەپچە
708-يىلى سېلىنغان؛ قاھىرىدىكى ئەھمەد ئىبنى
تۇلۇن مەسچىتى 879-يىلى سېلىنغان، ماراكەش-
نىڭ فاس شەھىرىدىكى قەرۋىيىن مەسچىتى
859-يىلدىن باشلاپ سېلىنىغان؛ كوردوۋادىكى
مەسچىت 785-يىلدىن باشلاپ سېلىنغان.

مەسچىتنىڭ رولى ۋە قۇرۇلۇشى

مەسچىت — مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي پائالىيەت
مەركىزى. مەسچىت، ئاساسەن، دىنىغا ئېتىقات
قىلغۇچىلار نامازئوقۇيدىغان، ئاندىن قالسا
دىنىي تەربىيە ئىشلىرىنى ئېلىپ بارىدىغان ۋە
دىنىي ئىشلارنى بېجىرىدىغان جاي. ئىسلام
دىنىدىكى 5 پەرزنىڭ بىرى بولغان نامازئا-
دەتتە ھەر كۈنى 5 ۋاخ (بامدات، پېشىن،
ئەسر، نامازشام، خۇپتەن) ئوقۇلىدۇ؛ ھەر جۇمە
كۈنىدە يىغىلىپ جۇمە نامىزى ئوقۇلىدۇ؛ ھەر
يىلى روزى ھېيت ۋە قۇربان ھېيتىتا ھېيت
نامىزى ئوقۇلىدۇ. جۇمە نامىزى ۋە ھېيت
نامىزىنى مۇسۇلمانلارنىڭ مەسچىتكە بېرىپ
جامائەت بىلەن ئوقۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ،
ئادەتتىكى 5 ۋاخ نامازنى بولسا مەسچىتكە بار-
ماي، ئوي ياكى باشقا جايدا—خالىغان يەردە
ئوقۇسىمۇ بولىدۇ، خۇددى مۇھەممەت ئەلەيھىس-
سالام ئېيتقانىدەك "پۇتكۇل جاھانىنى نامازئو
قۇيدىغان جاي قىلىشىڭ مۇمكىن، مەيلى
قانداق جايدا بولمىغىن، نامازۋاقتى بولغان
ھامان نامازئوقۇساڭ بولۇۋېرىدۇ."①

مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدە،
مەسچىتتە پەقەت نامازئوقۇش، دىن تارقىتىش،
ئەمر-مەرۇپ قىلىش، ئىچكى-تاشقى ئىشلارنى
بىر تەرەپ قىلىش ۋە دىنىي تەربىيە ئېلىپ
بېرىش پائالىيەتلىرىلا ئېلىپ بېرىلاتتى. مىلادى
7-ئەسىرلەردە ئالدى بىلەن مەسچىتلەردە
قۇرئاننى قىرائەت قىلىش دەرسى ئوتۇلىدىغان
بولدى؛ ئۇمەۋىيە سۇلالىسى دەۋرىدە (مىلادى
661—750) ھەرقايسى جايلاردىكى مەسچىتلەردە
قوشۇمچە مەكتەپلەر ئېچىلدى؛ ئاببباسلار
(مىلادى 750—1517-يىلى) دەۋرى ئىسلام
دىنىنىڭ تازا گۈللەنگەن دەۋرى ئىدى.
ئۇ چاغلاردا مەسچىتلەر پۇتكۇل يېزا-قىشلاقلارغا
تارقالغان بولۇپ، ھەر بىر مەسچىتتە بىردىن
مەكتەپ ئېچىلدى؛ "مەسچىت" دېگەن سوز
"مەدرىس" بىلەن، "جامە" دېگەن سوز "جامىئە"
(دارىلفۇنۇن) بىلەن تەڭ مەنىدە ئىشلىتىلىدى-
غان بولدى. مىسىردىكى ئاناقلىق ئەزھەر
دارىلفۇنۇنى، تۇنىستىكى زەيتۇنە دارىلفۇنۇنى
ۋە ماراكەشتىكى قەرۋىيىن دارىلفۇنۇنى شۇ
نامىلىق مەسچىتلەرنىڭ ئوزىدۇر. بۇ بىلىم
يۇرتلىرى مەسچىت تەربىيىسى يولغا قويۇلىدى-
غان جايلاردىن تەرەققى قىلىپ زامانىۋى
ئوقۇتۇش ئىشلىرى يولغا قويۇلىدىغان جايغا
ئايلاندى، ئۇلاردا يېتىشىپ چىققان مۇنەۋۋەر
مۇسۇلمان ئالىملار دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلە-
رىغا تارقالدى. ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە قوشۇمچە
داۋالاش ئورنى ۋە كۇتۇپخانا قىلىنغان مەسچىت-
لەرمۇ بار، مەسلەن، مىلادى 7-ئەسىرلەردە
سېلىنغان يەمەننىڭ سەنئا شەھىرىدىكى مەسچىت-
نىڭ كۇتۇپخانىسى ئەڭ دۇنياسىدا ئاتاقلىق
كۇتۇپخانىلارنىڭ بىرى ھىساپلىنىدۇ. بۇ كۇتۇپ-
خانىدا ساقلانغان بەزى ئەتىۋارلىق كىتابلار ۋە
قولىيازمىلار ئىسلام دۇنياسىدا ئاز ئۇچرايدىغان
قىممەتلىك مەدەنىي يادىكارلىق ھىساپلىنىدۇ.②

---

① «تاج ھەدىسلەر توپلىمى»، 1-جىلد، 242-
بەت.

② «ئەڭ يېڭى ئارىلى»، بېيجىڭ داشۇي
شەرق تىلى پاكۇلتېتى تەرجىمىسى، 178-
بەت.

مەسچىتلەر دەسلەپكى چاغلاردا چوڭ-كىچىك دەپ ئايرىلمايتتى، ھەرقانداق مەسچىتتە ھەر كۈنى بەش ۋاخ نامازدىن باشقا، يەنە جۈمە نامزىمۇ ئوقۇلاتتى. ئىسلام دىنىدىكى تۇنجى قېتىملىق جۈمە نامىزى ۋە خۇتبەنى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مىلادى 622-يىل 9-ئايدا، قۇبائىدا مەسچىت سېلىنغاندىن كېيىن مەدىنىگە كېتىۋېتىپ سالىم ۋادىسىدا ئوقۇغان.① مىسىرنىڭ قازىسى ھەسەن ئابدۇلۋەھھاب مىلادى 785-يىلى جۈمە نامىزىنى بىر شەھەردە بىر مەسچىتكە توپلىشىپ ئوقۇشنى ئالدى بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇپ، قاھىرىدە جۈمە نامىزىنى ۋۇستاتتىكى ئەمر جامەسىدە ئوقۇشنى داۋام-لاشتۇردى؛ كېيىن فەزلى ئىبنى سالىھ مىلادى 847-يىلى مەشھۇر قارارگاھ جامەسىنى سالدۇ-رۇپ، ئادەتتىنى بۇزغان ھالدا بۇ جامەدە جۈمە نامىزىنى ئوقۇدى. مىلادى 878-يىلى ئەھمەد ئىبنى تۇلۇن قاھىرىدە تۇلۇن مەسچىتىنى سالدۇرغاندىن كېيىن، يەنە قارارگاھ جامەسىدە جۈمە نامىزى ئوقۇشقا رۇخسەت قىلماي، پەقەت تۇلۇن مەسچىتى ۋە ئەمر جامەسىدىلا جۈمە نامىزى ئوقۇشقا رۇخسەت قىلدى. مىلادى 971-يىلى جەۋھەر ئەزھەر جامەسىنى سالدۇر-غاندىن كېيىن، قاھىرىدە جۈمە نامىزىنى پەقەت ئەمر جامەسى، تۇلۇن مەسچىتى ۋە ئەزھەر جامەسىدىلا ئوقۇشقا بولىدىغان بولۇپ قالدى.② شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، بىرمۇنچە ئىسلام ئەللىرى ئادەتتىكى مەسچىتلەردىن باشقا، يەنە شەھەرلەردە مەخسۇس جۈمە نامىزى ئوقۇيدى-غان جامەلەرنى سالدۇردى.

مەسچىتلەرنىڭ ياسىلىشى ئالاھىدىلىگى ۋە تۈزۈلۈشى

مەسچىتلەرنىڭ ياسىلىشى ئۇمۇمەن ئىگىز، ھەيۋەتلىك، ئاددى ۋە كۆركەم بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە. خۇددى يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئوتكەنىدەك، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدە، مەسچىتلەر بەكمۇ ئاددى ياسىلاتتى، بۇنداق ئۇسلۇپ (چوڭ ۋە ئوتتۇرا تىپتىكى شەھەرلەردىكى بەزى مەسچىت-جامەلەرنى ھىسابقا ئالمىغاندا) داۋاملىشىپ كەلگەن؛ مىلادى 8-ئەسىردىن كېيىن، ئىسلام دىنىنىڭ تارقىلىشى ئارقىسىدا، مەسچىتلەرنىڭ ياسىلىشىدىمۇ بەزى يېڭى ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. ئىسلام دىنى يېڭىدىن تارقالغان بەزى جايلاردا مەسچىتلەر ئەسلىدىكى كونا قۇرۇلۇشلاردىن پايدىلىنىپ ياسالدى، شۇ سەۋەپتىن، ئوخشاش بولمىغان ئەللەرنىڭ يەر شارائىتىغا ۋە چەتنىڭ قالدۇر-غان تەسىرىگە ئاساسەن، مەسچىت ياساش جەھەتتە ئەرەپ ئەللىرىگە خاس بولغان بىر تۈرلۈك ئىسلام بىناكارلىق سەنئىتى، يەنى مەش-ھۇر ئەرەپ سەنئىتى پەيدىن-پەي شەكىل-لەندى.

مەسچىتنىڭ مەركىزى قىسمى ناماز ئوقۇي-دىغان چوڭ خانىقادىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇ مەككىدىكى مۇقەددەس جاي—كەئبە (پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرى خۇداغا سەجدە قىلىشتا نىشان قىلىدىغان جاي)گە قارىتىپ سېلىنىدۇ. مەسچىتنىڭ خانىقاسى ئۇمۇمەن "凸" شەكلىدە سېلىنىدۇ، ئۇنىڭ ئىچكى قىسمىنىڭ ئورۇنلاش-تۇرۇلۇشى بىرقەدەر ئاددى بولۇپ، ئادەتتە خانىقانىڭ ئاستى تاختايلىق بولىدۇ، توت تەرەپتىكى تام ئاددى ھەم نەپىس بولۇپ، بۇ تاملارغا ھەرگىز جاندارلارنىڭ سۈرىتى سىزىل-

---

① ناجۇك: «ئىسلام ئەللىرىنىڭ مەدەنىيىتى تارىخى»، 36-بەت.

② «ئەلئىمان» ژورنىلى، 14-بەت.

مايدۇ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئەرەپ يېزىغىدا بەزى هوسنىخەتلەر (سۈرىلەر ۋە ئايەتلەر) يېزىلىدۇ ۋە گېئومېتىرىك ئاساستا سىزىلغان نەقىشلەر چۈشۈرۈلىدۇ، بەزى مەسچىتلەرنىڭ تاملىرىغا ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن رەڭلىك نەقىشلەر چۈشۈرۈلىدۇ، بەزى مەسچىتلەرگە تاش ياتقۇزۇپ نەقىش ئويۇلىدۇ، دىمەك، بۇنداق سەنئەت ئالاھىدە ئۇسلۇپقا ئىگە. خانىقانىڭ ئاستىغا ئومۇمەن گىلەم، كىگىز سېلىنىدۇ، خانىقانىڭ كىرىشتىن ئاۋال كىشىلەر پاكىزلىكنى ساقلاش ئۈچۈن ئاياقلىرىنى سېلىۋېتىدۇ (غەيرى مۇسۇلمانلارنىڭ كىرىشىگە يول قويۇلمايدۇ). خانىقانىڭ ئۇدۇل تەرەپتىن كورۇنۇپ تۇرىدىغان تېمى (كەئبەگە قارىتىپ سېلىنىدۇ)نىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا ئادەتتە يېرىم ئايلانما شەكىلدىكى ئويۇقچا ئويۇلغان بولۇپ، بۇ ئويۇقچا مىھراپ دەپ ئاتىلىدۇ. مىھراپنى چىقىرىشتىن مەقسەت قىبلە تەرەپنى بىلۈۋېلىشقا ئاسانلىق تۇغدۇرۇش. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدە قىبلىنىڭ بەلگىسى قىلىپ تاختاي قويۇپ قويۇلاتتى. ھىجرىيە 1-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى (مىلادى 8-ئەسىرنىڭ باشلىرى) مەدىنە ھاكىمى ئومەر ئىبنى ئابدۇلئەزىز مەدىنە مەسچىتىنىڭ قىبلە تەرىپىگە دەسلەپتە بىر ئوڭكۇر چىقارغان. كېيىن كىشىلەر مىھراپ ياساش جەھەتتە ئوز ھۈنەرلىرىنى تېخىمۇ كورسىتىپ، سىر بېرىلگەن مەرمەر تاشلار ياكى نەپىس فار-فۇر خىشلار ۋە ياكى ئۇستىلىق بىلەن ئىشلەنگەن ياغاچ ئويمىلار ئارقىلىق مىھراپنى باشقىچە ئۇسلۇپ بىلەن كوركەم، ھەشەمەتلىك بېزەيدىغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە يەنە قۇرئان ئايەتلىرىنى چىرايلىق قىلىپ ئويۇپ قويىدىغان بولغان. يىغىلىپ ناماز ئوقۇغاندا، ئىمام مىھراپنىڭ ئۇدۇلىدا تۇرىدۇ، جامائەت ئۇنىڭ ئارقىسىدا توغرىسىغا سەپ تۈزۈپ، رەسمىيەت بويىچە ئىخلاسمەنلىك بىلەن نامаз ئوقۇيدۇ.

خانىقا ئىچىدە مىھراپنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئىمام ئاخۇنۇم خۇتبە ئوقۇيدىغان مۇنبەر جايلاشقان بولىدۇ، مۇنبەر ئادەتتە بىرنەچچە پايلىك قىلىپ ياغاچتىن ياسىلىدۇ، مۇنبەرنىڭ ئىككى تەرىپى ۋە كەينى تەرىپى رىشاتكىلىق بولىدۇ. ھەر ھەپتىنىڭ جۇمە كۈنى ۋە ھەر يىلى ھېيت نامىزىنى ئوتىگەندە، ئىمام ئاخۇنۇم مۇنبەردە تۇرۇپ خۇتبە ئوقۇيدۇ، دىنىي ئەقىدىلەرنى چۈشەندۈرىدۇ. خۇتبە ئوقۇغاندا بەزى ئىمامىلار قولىغا ھاسا ئېلىۋالىدۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئەينى چاغلاردا خۇتبە ئوقۇغاندا قولىغا دائىم خورما ياغىچىدىن ياسالغان ھاسا ئېلىۋالىدىكەن.

پەشتاق—مۇسۇلمانلارنى نامаз ئوقۇشقا چاقىرىپ ئەزان ئېيتىدىغان ئورۇن، ئۇ يەنە چىراق مۇنارى، مۇنار دەپمۇ ئاتىلىدۇ (شىمالىي ئافرىقا ئەلىرىدە كوپرەك "ئەساسە" دىگەن ئىسىم قوللىنىلىدۇ). مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدە پەشتاق يوق بولۇپ، ئۇ چاغلاردا مۇئەززىن "بىلال" تاك-تاك ئۇرۇش يولى بىلەن كىشىلەرنى نامаз ئوقۇشقا چاقىراتتى، كېيىن ئىگىز يەردە ياكى ئوگزىدە تۇرۇپ يۇقۇرى ئاۋاز بىلەن ئەزان ئېيتىدىغان بولغان. تۇنجى پەشتاق زىياد ئىبنى ئۇبەييە تەرىپىدىن مىلادى 664-، 665-يىللىرى ئىراقنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى بەسرە جامەسىدە ياسالغان؛ ئۇنىڭدىن كېيىن، مۇسلىمە ئىبنى مۇخەللىد مىلادى 672-يىلى مۇئاۋىيەنىڭ بۇيرۇغى بىلەن، مىسىرنىڭ ئەمر جامەسىگە 4 پەشتاق سالدۇرغان. شۇنىڭدىن باشلاپ، دەمەشقىتە، مەدىنىدىكى پەيغەمبەر مەسچىتى ۋە تۇنىستىكى قەيرۇۋان جامەسى قاتارلىق جامەلەردە ئارقا-ئارقىدىن پەشتاق سېلىنغان. ئىران، ھىندىستان ۋە تۇركىيىدىكى بەزى مەسچىتلەردە مىلادى 9-

ئەسەردىن كېيىن پەشتاق سېلىنىشقا باشلىغان.① مەسچىت پەشتاقلىرى مۇسۇلمانلارنى نامازغا ئوقۇشقا چاقىرىش رولىنىلا ئويناپ قالماي، تارىختا ئاسمان ھادىسىلىرىنى كۆزىتىشتەك ئالاھىدە رولنىمۇ ئويناپ كەلگەن. مەسچىتلەرنىڭ پەشتىغى ئومۇمەن كوپ دېگەندە بىرىدىن توتكىچە بولىدۇ، پەقەت تۇركىيىنىڭ ئىستامبول شەھىرىدىكى سۇلتان ئەخمەت جامەسى دۇنيا بويىچە بىرىدىن-بىر 6 پەشتاقلىق جامە ھىساپلىنىدۇ.

ئۇنىڭدىن باشقا، مەسچىت سەيناسىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا ئادەتتە نامازغا ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەرەت ئېلىشى ئۈچۈن كول قېزىلغان بولىدۇ.

ئىسلام ئەللىرىدىكى مەسچىتلەرنىڭ گەۋدىلىك يېرى ئۇنىڭ گۈمبەز شەكىللىك يەنى ئەگمە شەكىللىك ئىمارەت تۈسىنى ئالغانلىغى. خەلىپە ۋەلىدنىڭ زامانىسىدا (مىلادى 708-يىلى) ئاساسلىغى ياغاچ ۋە گەچكە ئوخشاش ماتېرىياللاردىن ياسىلىپ، سىرتىغا بوياق بېرىلگەن ياكى سىرتى باشقا نەرسىلەر بىلەن بىزەلگەن گۈمبەز شەكىللىك ئىمارەتلەر بارلىققا كەلگەن. ۋاقىتنىڭ ئوتۇشى بىلەن، مەسچىت سېلىش سەنئىتىدىمۇ تۈرلۈك ئېقىملار بارلىققا كەلدى:

بىرىنچىسى سۇرىيە-مىسىر ئېقىمى بولۇپ، بۇ ئېقىم ئاساسەن يۇنان-رىم ئىمارەتلىرى ۋە ئوز يەرلىرىدىكى ئۇچلۇق، ئەگمە شەكىللىك ئىمارەتلەرنى نەمۇنە قىلغان؛

ئىككىنچىسى ئىراق-پېرسىيە ئېقىمى بولۇپ، بۇ ئېقىم ساسان نۇسخىسى، قەدىمىي جالىد نۇسخىسى ۋە ئاشۇر نۇسخىسى ئاساسىدىكى ئەگمە شەكىلنى نەمۇنە قىلغان؛

ئۈچىنچىسى ئىسپانىيە-شىمالىي ئافرىقا ئېقىمى بولۇپ، بۇ ئېقىم مەغرىپچە ئوغاق شەكىللىك نۇسخىنى نەمۇنە قىلغان؛

توتىنچىسى ھىندىستان ئېقىمى بولۇپ، بۇ ئېقىم روشەن ھىندى تۇسىنى ئالغان ۋە كوپىنچە گۈمبەز شەكىللىك بولغان نۇسخىنى نەمۇنە قىلغان.

ئوتتۇرا شەرقتىكى مەسچىتلەرنىڭ يېقىنقى ئەھۋالى

مەسچىت مۇسۇلمانلارنىڭ مۇقەددەس جايى، مۇسۇلمانلار ھەمىشە جان-دىلى ۋە پۈتۈن كۈچى بىلەن مەسچىتلەرنىڭ تەرىپىنى قىلىپ، ئۇلارغا ئوز قەلبىدىن بەك يۇقۇرى ئورۇن بېرىشىدۇ. شۇڭلاشقا، ئىسلام ئەللىرى مەسچىتلەرنىڭ تەقدىرىگە بەكمۇ ئېتىۋار بېرىدۇ، مەككىگە جايلاشقان ئىسلام دۇنياسى ئىتتىپاقى مىلادى 1975-يىل 9-ئايىنىڭ 20-كۈنىدىن 23-كۈنىگىچە "مەسچىتلەرنىڭ ۋەزىپىسى" دېگەن تېمىدا مەخسۇس يىغىن چاقىردى، يىغىنغا دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 80 دولەتنىڭ ۋەكىللىرى قاتناشتى. يىغىندا مەسچىتلەرنىڭ ۋەزىپىسى، ئىمامىلىققا ۋارىسلىق قىلىش، جۈمە نامىزىدا ئوقۇلىدىغان خۇتبىنىڭ مەزمۇنى، مەسچىت سېلىش ۋە قۇددۇستىكى ئەقسا مەسچىتىنىڭ ئىسرائىلىيە دائىرىلىرىنىڭ بۇزغۇنچىلىغىغا ئۇچرىغانلىغى قاتارلىق مەسىلەر توغرىسىدا قارار چىقىرىلىپ، مۇسۇلمان قېرىنداشلارغا مۇنداق دەپ چاقىرىق قىلىندى: "مەسچىتلەرنىڭ ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىشتىن ئىبارەت ئەمىلىي ئېھتىياجنى ئېسىگىلاردىن چىقىرىپ قويماڭلارکى، مەسچىتلەر ئىسلام تۇرمۇشىدا خۇددى ئاللانىڭ ئەلچىسى تەقۋالار ئۈچۈن سالغان تۇنجى مەسچىت رول ئوينىغان-

① «باغدات داشۇي گېزىتى»، 1965-يىل، 1-سان، 101-بەت.

دەك رول ئويىنسۇن.①

قۇرئان كېرىمدە مۇنداق دېيىلىدۇ: "ئاللا-تائالاغا ۋە قىيامەت كۈنىگە ئىمان كەلتۈرگەن. ناماز ئوقۇيدىغان، زاكات بېرىدىغان ۋە خۇدا-دىن قورقىدىغان كىشىلا ئاللانىڭ مەسچىتىنى ياسىتىدۇ، بۇنداق ئادەملەر توغرا يولغا ئىگە بولغانلاردۇر" (9-سۈرە، 18-ئايەت). مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامۇ مۇنداق دېگەن: "كىمكى خۇدا يولىدا مەسچىت سالدۇرىدىكەن، خۇدامۇ ئۇ كىشى ئۈچۈن جەننەتتە ئاشۇنىڭغا ئوخشاش بىر ئىمارەت سېلىپ بېرىدۇ".② شۇڭا، مەسچىت ئىسلام ئەللىرىدە خۇددى جەمىيەت ھۈجەيرە-لىرىگە ئوخشاش هەممە ياقنى قاپلىغان. مەس-چىتلەرنىڭ دولەت پۇل چىقىرىپ سالغانلىرىمۇ بار، شەخسلەر پۇل توپلاپ سالغانلىرىمۇ بار. دولەت تەرىپىدىن باشقۇرۇلىدىغان مەسچىتلەر ئادەتتە ھوكۈمەتنىڭ دىنىي فوند مىنىستىرلە-گىگە قارايدۇ. مەسچىت خادىملىرى بىرلا ئىمام-دىن تەركىپ تاپىدۇ، ئىمام مەسچىتە داۋام-لىق تۇرمايدۇ، ناماز ۋاقتىدا كېلىپ ئىماملىق قىلىدۇ، نامازدىن كېيىن ئويىگە قايتىپ كېتىدۇ. مىسرىنىڭ مەسچىتلىرىدە ئۇچىتىن دىنىي خادىم بولىدۇ، ئۇلارنىڭ كوپىنچىسى ئەزھەر دارىلفۇنۇنىنىڭ ئىسلام دىنى ۋە قانۇنشۇناسلىق پاكۇلتېتلىرىنى پۈتتۈرگەن بولىدۇ. بۇنداق مەسچىتلەرنىڭ تولىسى شەھەرلەردىكى كوللېمى بىرقەدەر چوڭ مەسچىتلەردۇر، يېزا مەسچىت-لىرىدە ئادەتتە مەخسۇس خادىم قويۇلمايدۇ؛ خەۋەرلەرگە قارىغاندا، ئىراق تېرىتورىيىسى ئىچىدىكى مەسچىتلەرنىڭ سانى 12 مىڭدىن ئارتۇق ئىكەن، باغدات شەھىرىدىلا 560 نەچچە مەسچىت بار بولۇپ، هەر بىر مەسچىتە 2-3 نەپەر دىنىي خادىم، 2 نەپەر قارا خىزمەتچى بار ئىكەن؛ كۇۋەيت تېرىتورىيىسى ئارىن 17 مىڭ كۇۋادىرات كىلومېتىر، ئاھالە-سى بىر مىليونچە (ئوز دولىتىنىڭ ئاھالىسى ئارىن 50 پىرسەنت) كېلىدىغان دولەت بول-سىمۇ، لېكىن 1971-يىلى ئېلىنغان ئىستاتىستە-كىلىق مەلۇماتقا قارىغاندا، كۇۋەيتنىڭ شەھەر-بازارلىرىدا 69، يېزىلىرىدا 81 مەسچىت بار ئىكەن، ئۇمۇ مەسچىت كوپ دولەت هېساپلە-نىدۇ، فاس شەھىرى (ئاھالىسى 350 مىڭ)نى مىسالغا ئالىدىغان بولساق، بۇ شەھەردە مەش-ھۇر قەيرۇۋان جامەسى ۋە جۇمە نامىزى ئوقۇلە-دىغان 11 مەسچىتنى هېساپقا ئالمىغاندا، ئادەت-تىكى كىچىك مەسچىتلەر 220 گە يېتىدىكەن؛ ئىراندا مەملىكەت بويىچە شەھەردىكى مەسچىت-لەر 5 مىڭ 400 چە بولۇپ، تېھرانىنىڭ ئوزدە-لا مىڭدىن ئارتۇق مەسچىت بار ئىكەن. ئىسلام ئەللىرىدە مەسچىت كوپ بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار شۇنداق بىر ئورتاق ئالاھىدىلىككە ئىگىكى، مەشھۇر مەسچىت-جامەلەردىن باشقا مەسچىتلەر ئومۇمەن بىرقانچە ئويى بار، بىرەر پارچە جايىنامازى سېلىپ قويۇلغان مەسچىتلەر بولۇپ، جامائەت بولۇپ نامىز ئوقۇغىلى بولسىلا مەسچىت هېساپلىنىۋېرىدۇ.

مەسچىت خادىملىرى ئاساسەن مۇسۇلمانلار بېرىدىغان ياكى هوكۈمەت بېرىدىغان ياردەم پۇلغا تايىنىپ كۈن كەچۈرىدۇ، بىراق زور كوپ سانىدىكى مەسچىتلەرنىڭ ۋەخپىسى بولىدۇ، بولۇپمۇ بەزى جامەلەرنىڭ ۋەخپىسى ئىنتايىن كوپ بولىدۇ، مەسىلەن، ئىراندا 1962-يىلى ئېلان قىلىنغان يەرنىڭ مولچەر مىقدارى ئىچىدە، 446 كەنتنىڭ يېرى مەشھەددىكى ئىمام رىزا مەسچىتىگە بەخشەندە قىلىپ بېرىلگەن.③

---

① «ئەلئىمان» ژورنىلى، 154-بەت.

② «تاج ھەدىسلەر توپلىمى»، 243-بەت.

③ قىشەر: «ئىران»، خەنزۇچە نەشرى 288-بەت.

شىنجاڭدىكى ئاخۇن ـ موللىلارنىڭ ئىلغارلىق ئىش ئىزلىرىدىن

تۇرسۇن خەلپەت

تۇرسۇن خەلپەت تۇرپان ناھىيىسى يالقۇن ـ تاغ گۇڭشېسىنىڭ ئاخۇنى، 62 ياش، ئۇيغۇر، ئۇنىڭ دىنىي بىلىمى بىرقەدەر يۇقۇرى، ئامما ئارىسىدا مەلۇم ئىناۋىتى بار. ھازىر ئۇ تۇرپان ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمى كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، ناھىيىلىك سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى دائىمى كومىتېتىنىڭ ئەزاسى.

تۇرسۇن خەلپەت يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ھوكۇمەتكە پائال يارەملىشىپ دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىش، مىللى سىياسەت، دىنىي سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۇرۇش خىزمىتىدە كۈچ چىقىرىپ، توھپە قوشتى.

ئۇ مىللى مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش مەقسىدىدە، ئوسمۇر بالىلارنى مەكتەپكە بېرىپ ئوقۇلارغا مەدەنىيەت ئۆگىتىش توغرىسىدا ئاممىغا تەشۋىق ئېلىپ باردى، ئۇنىڭ تەشۋىق ـ تەربىيە ئېلىپ بېرىشى ئارقىسىدا ئوقۇش يېشىغا توشقان ئوسمۇرلەرنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى ئوستى. قارىلار، خەلپەتلەر قۇرئان ئوقۇۋاتقان ئىپتىدائى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى مەكتەپكە ئاپىرىپ مۇئەللىملەرگە تاپشۇرۇپ بېرىپ، دولەت مائارىپىنىڭ نورمال راۋاجلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلدى.

تۇرسۇن خەلپەت ئاممىغا "5 كە دىققەت قىلىش، 4تە گۈزەل بولۇش"، ئورمان بىلەن قىلىش ـ كوكەرتىش پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىش توغرىسىدا تەشۋىق ۋە سەپەرۋەرلىك ئېلىپ باردى. مىڭدىن ئارتۇق كىشى بار بىر سورۇندا، بۇ پائالىيەتلەرگە قاتنىششىنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتىنى تەشۋىق قىلدى، گۈڭشې تەۋەسىدىكى بارلىق دىنىي زاتلارمۇ بۇ پائالىيەتلەرگە ئاكتىپ قاتناشتى. ئورمان بىلەن قىلىش ـ كوكەرتىش جەھەتتە، ئۇ تۇرۇشلۇق يالقۇنتاغ گۈڭشې سىنىڭ 3 ـ دادۇيىدىكى 6 مىك تۇپ كوچەت تىكىلدى، 14 مىك تۇپتىن ئارتۇق نوتا كومۇلدى ھەمدە 4 مىك تۇپتىن ئارتۇق مۇشۇلىك دەرەخ قويۇلدى، يەنى جەمئى 24 مىك تۇپتىن ئارتۇق كوچەت تىكىلدى.

ئۇ گۈڭشې، دادۇيىنىڭ ئاممىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش جەھەتلەردىكى بەزى قىيىن مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىشقا يارەملەشتى. شۇنىڭ بىلەن سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش، ئاممىنىڭ تۇرمۇشىنى تېچلاندۇرۇش جەھەتتە ئوبدان رول ئويناندى.

1982 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى، 3 ـ دادۇيىنىڭ كاربىزى ئورۇلۇپ چۈشۈپ، گۈڭشېدىن 30 نەپەر ياشىنى رېمونت قىلىشقا ئەۋەتكەنده، ئۇلار خەۋپىتىن قورقۇپ بېرىشقا ئۇنىمىغان، بۇ چاغدا تۇرسۇن خەلپەت ئۇلارغا خىزمەت ئىشلىدى، نەتىجىده ياشلار بېرىپ كاربىزنى رېمونت قىلدى. 1982 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى، گۈڭشېنىڭ كومۇر قۇدۇغى ئورۇلۇپ چۈشكەنده، بەزى ئىشچىلار بىرەر ئىش چىقىپ قالارمىكىن دەپ ئەنسىرەپ، ئىشنى توختىتىپ

قۇدۇققا چۇشۇشكه ئۇنىمىغان ئىدى. تۇرسۇن خەلپەت گۇڭشي مەسئۇللىرى بىلەن بىرلىكتە قۇدۇققا بېرىپ، ئىشچىلارنى سەپەرۋەر قىلىپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۇردى.

1981-يىل 3-ئايىنىڭ 14-كۈنى، 3-دادۇي ئوستەڭدىكى لاتقىلارنى چېپىپ، ئوستەڭگە سۇ قويۇش ئۈچۈن ئاممىنى خالىس ئەمگەككە سەپەرۋەر قىلغاندا، تۇرسۇن خەلپەت بۇ ئىشنى ئاكتىپ قوللاپ، ئاممىغا تەشۋىق قىلدى ھەمدە بىرنەچچە بوۋاينى تەشكىللەپ باشلامچىلىق بىلەن ئىشلىدى، ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتى ئاممىنى تەسىرلەندۈرۈپ، بۇ قېتىمقى خالىس ئەمگەككە 700 دىن ئارتۇق كىشى قاتناشىپ، كوللېكتىپ ئۈچۈن 1 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق چىقىم تېجەپ قىلىندى.

شۇ يىلى 8-ئايدا، قۇرغاقچىلىق تۈپەيلىدىن سۇ قىس بولۇپ قالدى. شۇ سەۋەپتىن گۇڭشي سۇ ئىشلىتىش چارىسىنى تۈزۈپ چىقىپ قاندا، تۇرسۇن خەلپەت ئاممىنى سۇ ئىشلىتىش چارىسىغا ئەمەل قىلىشقا سەپەرۋەر قىلدى، نەتىجىدە ھېچكىم سۇنى قالايمىقان ئىشلەتمەي، يەر سۇغىرىدىغان سۇنىڭ مۇۋاپىق ئىشلىتىلىشىگە كاپالەتلىك قىلىندى.

تۇرسۇن خەلپەت ھوكۇمەتنىڭ دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشىگە يارەملەشىپ، بەزىلەرنىڭ بۇ جەھەتتىكى خاتا تونۇش ۋە ئىپادىلىرىنى تۈزەتتى.

ئۇ يەنە ئاممىنى نەزىر-چىراق، ئولۇم-يېتىم، توي-توكۇن ئىشلىرىدا تېجەشلىك بولۇش، جىنازا نامىزىنى چۈشۈرگەندە پۇل ئالماسلىقا دەۋەت قىلدى؛ ئاممىغا قانۇن-ئىنتىزامغا رىايە قىلىش توغرىسىدا تەربىيە بەردى.

(تۇرپان ناھىيىسىدىن)

ئوسمانشا ئاخۇن

ئوسمانشا ئاخۇن، ئۇيغۇر، 65 ياش، قۇمۇل شەھەر گۇڭشېدىن، قۇمۇل ناھىيىلىك سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزاسى بولغان، 1981-يىلى، ئومۇمى سايلامدا قۇمۇل شەھەرلىك خەلق ۋەكىلى بولۇپ سايلاندى ھەمدە شەھەرلىك سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ سايلاندى. ئۇ كوپ يىللاردىن بېرى خەلق ھوكۇمىتىگە ياردەملىشىپ بىرمۇنچە خىزمەتلەرنى ئىشلىدى، ئۇ دىنىي مەلۇماتى بىرقەدەر يۇقۇرى، ئامما ئارىسىدا خېلى يۇقۇرى ئابرۇيغا ئىگە دىنىي كەسپىي خادىم.

ئوسمانشا ئاخۇن يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ھوكۇمەتكە ياردەملىشىپ دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتىنى ئىزچىل تەشۋىق قىلىش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغىنى قوغداش، شۇنىڭدەك باشقا مەركىزىي خىزمەتلەرنى ئورۇنلاش قاتارلىق جەھەتلەردە ئاكتىپ رول ئويناپ كەلدى. شۇڭا يەرلىك ئالاقىدار تارماقلارنىڭ ۋە كەڭ ئاممىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى.

ئوسمانشا ئاخۇن نورمال دىنىي تۇرمۇشنى قەتئى داۋاملاشتۇرۇپ، دىندىن پايدىلىنىپ نورمال بولمىغان پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بېرىشنى توستى. بىر كۈنى، ئۇ سىرتتىن كەلگەن بىر-سىنىڭ دىنىي نام بىلەن بىر كېسەل ئادەمگە دۇئا ئوقۇپ، ئالدامچىلىق بىلەن پۇل-مال ئالغانلىغىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا تەربىيە بەردى ھەم ئىككىنچى مۇنداق قىلماسلىق توغرىسىدا نەسىھەت قىلدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇنداق خۇراپاتلىقنىڭ ئالدىمغا چۈشمەسلىك توغرىسىدا مۇسۇلمانلارغا تەربىيە بەردى. ئۇ بەزىلەرنىڭ نورمال بولمىغان پائالىيەتلەرنى

ئېلىپ بارغانلىغىنى سەزگەن ھامان توستى ھەمدە مۇناسىۋەتلىك تارماقلارغا مەلۇم قىلدى. ئۇ ھەقانىيەتتە چىڭ تۇرغانلىغى ئۈچۈن، شۇ جايدىكى ياكى سرتتىن كېلىپ قانۇنسىز ھەركەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان بەزى كىشىلەرگە بۇ گۈڭشىدا بازار قالمىدى.

1980 ـ يىلى، يازلىق ۋە كۈزلۈك يىغىم مەزگىللىرىدە، بىر قىسىم گۈڭشې ئەزالىرى دېخانچىلىقنى تاشلاپ، تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، دېخانچىلىق ئەمگىگە قاتناشمىدى، نەتىجىدە خامان تېپىش ئىشى كېچىكىپ كېتىپ، يازلىق بۇغداي بىخ چىقىرىپ كەتتى، كۈزلۈك ئاشلىقنى قار بېسىۋالدى، بۇنىڭ بىلەن كوللېكتىپ زىيانغا ئۇچرىدى. ئوسمانشا ئاخۇن بۇ ئەھۋاللارنى كورۇپ، دادۇي رەھبەرلىگىگە ئاكتىپ يارەملىشىپ، ھەممە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئامىغا تەشۋىق-تەربىيە ئېلىپ باردى ھەمدە ئوزى بىر قىسىم ياشانغانلارنى باشلاپ خامانغا بېرىپ ئەمگەك قىلىپ، ئاشلىقنى پاكىزلەپ ئامبارغا كىرگۈزدى. ئۇنىڭ ھەركىتى ئاممىنى قوزغاپ، ئاممىنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولدى.

ئوسمانشا ئاخۇن ھەممىلا جايدا مىللەتلەر ئارتىپاقلىغىنى، جەمىيەت تەرتىۋىنى قوغدىدى، ئاممىغا كونا ئورۇپ ـ ئادەتلەرنى ئوزگەرتىش، توي ـ توكۇن، ئولۇم ـ يېتىم ئىشلىرىنى تېجەشلىك ئوتكۈزۈش، مەدەنىيەتلىك بولۇش، ئەدەپلىك بولۇش، كونا ئادەتلەرنى ئوزگەرتىش توغرىسىدا تەربىيە بەردى.

كوپ يىللاردىن بېرى، ئۇ مىللى، دىنىي سىياسەتلەرنى نەمۇنىلىك تۇردە ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، ھوكۇمەتكە يارەملىشىپ نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى؛ ئۇ يەرلىك ھوكۇمەت ۋە كەڭ ئاممىغا ئىشىنىدىغان ياخشى ئاخۇن بولۇپ قالدى.

(قۇمۇل ۋىلايەتلىك مەمۇرى مەھكىمە مىللى ـ دىنىي ئىشلار باشقارمىسى)

نامان رەقىپ

نامان رەقىپ، ئۇيغۇر، 76 ياش، ئاخۇن، 1954 ـ يىلى ۋە 1959 ـ يىلى ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ، قۇمۇل ناھىيىلىك سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزاسى ۋە دائىمى ئەزاسى بولۇپ سايلانغان. ئۇنىڭ ئىش ئىز ـ لىرىنى توۋەندىكىچە تونۇشتۇرىمىز:

1. ئەستايىدىل ئۇگىنىدۇ، مىللى، دىنىي سىياسەتلەرنى تەشۋىق قىلىش جەھەتلەردە ئىزچىل ئاكتىپ بولۇپ، مۇسۇلمانلارنىڭ پىكىر ۋە تەلەپلىرىنى دائىم ئىنكاس قىلىپ تۇرىدۇ، ھوكۇمەتكە يارەملىشىپ دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ۋە ئەمەلىيلەشتۇرۇش جەھەتتە، ھوكۇمەت بىلەن دىنغا ئېتىقات قىلغۇچى ئاممىا ئوتتۇرىسىدا كوۋرۇك لۇك رول ئويناپ، تېچ ـ ئىتتىپاق بولۇشنى ئىلگىرى سۇرۇپ، ئاممىنىڭ سوتسىيالىستىك ۋەتىنىمىزگە بولغان قىزغىن مۇھەببىتىنى چىڭىتتى.

2. ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۇزۇمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئۇ ئاممىغا ئىشلەپ ـ چىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۇزۇمىنى يولغا قويۇشنىڭ ئەۋزەللىگىنى ئاكتىپ تەشۋىق قىلىپ، ئاممىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىغىنى ئوستۇرۇپ، بەزدەلەرنىڭ خاتا تەشۋىقاتىغا رەددىيە بەردى.

3. مەدەنىيەتلىك بولۇش، ئەدەپلىك بولۇش ئېھىيى، كۈچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش، ۋەتەننى كوكەرتىش پائالىيەتلىرى باشلانغاندىن بۇيان، ئۇ ئاممىغا ئاكتىپ تەشۋىق

قىلدى، بولۇپمۇ ياشلاردىن 5 كە دىققەت قىلىش، 4 تە گۇزەل بولۇش پائالىيىتىگە ئاكتىپ قاتنىشىش، چوڭلارغا ھورمەت قىلىش، ئۇزۇن چاچ قويماسلىق، تاماكا چەكمەسلىك ھاراق ئىچمەسلىك، سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت بەرپا قىلغۇچى ياش ئەۋلاتلاردىن بولۇشنى تەلەپ قىلدى.

4. ئۇ ئەمگەكچى ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققاچقا، زادىلا ئەمگەكتىن ئايرىلىپ باقمىدى. 1958-يىلى، ناھىيىلىك سىياسى مەكتەپ باغ ۋە سەيلىك بىنا قىلغاندىن كېيىن، ئۇ باشقۇرۇش خىزمىتىگە قاتناشقاندىن تاشقىرى، كوپچىلىك بىلەن بىللە ئەمگەككە قاتناشتى، يېغىۋېلىنغان مەۋە ۋە كوكتاتلارنى سىياسى مەكتەپ ۋە باشقا ئورۇنلارغا يەتكۈزۈپ بەردى. ئۇ يەنە جامائەتنىڭ مال-مۈلكىنى كوز قارچۇغىدەك ئاسرىدى، "مەدەنىيەت زور ئىنقىلاۋى" مەزگىلىدىمۇ، بۇ يەردە ئىشلەپچىقىرىش ئوبدان باشقۇرۇلۇپ، مەھسۇلات زىيانغا ئۇچرىمىدى.

(قۇمۇل ناھىيىلىك سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى)

ئابدۇرىشىت ئاخۇن

ئابدۇرىشىت ئاخۇن، 74 ياش، ئەسلى تۇرپاندىن، 1954-يىلى ئۇرۇمچى شۇيمۇگۇ رايونى لىۇداۋان كومۇركېنىغا كەلگەن، ھازىر كومۇركان مەسچىتىنىڭ ئىمامى.

ئۇ ۋەتەننى قىزغىن سۆيىدۇ، قانۇن-ئىنتىزامغا رايە قىلىدۇ، دولەتنىڭ سىياسەتلىرىنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلىدۇ. ئۇ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش، ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش، جەمىيەت تەرتىۋىنى تېچلاندۇرۇش، كېيىنكى ئەۋلاتلارنى تەربىيەلەش قاتارلىق جەھەتلەردە ھوكۇمەتكە ياردەملىشىپ كوپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، يەرلىك ئالاقىدار تارماقلارنىڭ ۋە كەڭ ئامما-

مىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. تۇۋەندە ئۇنىڭ ئاساسلىق ئىش ئىزلىرىنى تونۇشتۇرىمىز:

1. ئاممىغا تەشۋىق قىلىپ، ئاممىنى تەربىيىلىدى. ئۇ دائىم روزى ھېيت، قۇربان ھېيت نامازلىرىدىن پايدىلىنىپ، ھوكۇمەتنىڭ سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىپ، ئاممىنى تەربىيىلىدى. مەسىلەن، 1981-يىلى قۇربان ھېيت نامىزىدا ئاممىغا دولەتنىڭ قانۇن-پەرمانلىرىغا رايە قىلىش؛ ھارام نەرسىلەرنى ئالماسلىق؛ چوڭلارغا ھورمەت قىلىش-كىچىكلارنى ئاسراش؛ زاۋۇت-كانىنىڭ قائىدە-تۈزۈملىرىگە رايە قىلىش، ئىش ۋاقتىدا، بولۇپمۇ قۇدۇققا چۈشكەندە ھاراق ئىچمەسلىك، 8 سائەت تولۇق ئىشلەش قاتارلىق 11 مەسىلىنى قويدى. بۇ، ئاز سانلىق كىشىلەرنىڭ ھاراق ئىچىپ چاتاق چىقىرىش، ئوغرىلىق قىلىش قاتارلىق قىلمىشلىرىنى توسۇشتا مەلۇم تەربىيەۋى رول ئويناندى.

2. تەشكىلگە ماسلىشىپ، نىكا قانۇنىنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلدى. بەزىلەر توي قىلغاندا ئۇنى نىكا ئوقۇپ قويۇشقا تەكلىپ قىلغاندا، ئۇ ھەمىشە ئاۋال پەتتە ئالغان-ئالمىغانلىغىغا قارايدۇ. لىۇ داۋان كومۇر كېنىنىڭ كادىرى توختى ھېلىم توي قىلغاندا نىكا قەغىزىنى ئويدە ئۇنتۇپ قالغان، شۇ مەيداندىكىلەر ئۇنىڭ راستلا پەتتە ئالغانلىغىغا گۇۋالىق قىلىسمۇ، ئابدۇرىشىت ئاخۇن يەنىلا نىكا قەغىزىنى كورۇشنى ئېيتقان، ئاخىر ئادەم ئەۋەتىپ نىكا قەغىزىنى ئەكەلدۈرگەندىن كېيىن، ئاندىن نىكا قىلىپ قويغان.

3. تېجەشلىك بىلەن ئىش قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. ئىلگىرى نەزىر قىلغاندا ئومۇمى يۇزلۈك پۇل قويىدىغان، سوغا ئالىدىغان ئادەت بار ئىدى. ئابدۇرىشىت ئاخۇن دىنىي ئەقىدىلەردىن نەقىل كەلتۈرۈپ، نەزىرده پۇل

قويماسلىق، سوغا ئالماسلىق توغرىسىدىكى قائىدىلەرنى چۈشەندۈرۈپ، ئاممىنى نەزىر قىلىغاندا پۈل قويماسلىققا، سوغا ئالماسلىققا دالالەت قىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئاممىنىڭ سېلىغى يەڭگىللەپ، ئۇنىڭ تەشەببۇسى قارشى ئېلىنىدى.

4. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغىنى قوغدىدى. كومۇركاندىكى مەسچىتنىڭ بىر ئەگمىسىنى بىر خەنزۇ يولداش ياساپ بەرگەن ئىدى. بەزىلەر مەسچىتنى رېمونت قىلىشقا خەنزۇ قاتناشماسلىغى كېرەك دەپ قارىدى. ئابدۇرىشىت ئاخۇن، خەنزۇمۇ بىزگە ئوخشاش ئادەم، ئۇ بىزگە ياردەم قىلىشنى خالىغان ئىكەن، ئۇنىڭ ئەمگىگە ھورمەت قىلىشىمىز، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىشىپ ھەمكارلىشىشىمىز، سوتسىيالىستىك ۋەتىنىمىزنى بىرلىكتە گۈللەندۈرۈشىمىز كېرەك، دېدى.

بۇنىڭدىن باشقا، ئۇ سرتتىن كەلگەن ئاخۇنلارنىڭ مەسچىتكە كېلىپ كەلسە-كەلمەس سوزلەرنى قىلىشقا يول قويمىدى، بۇنداقلاردىن يۈرتىغا قايتىپ كېتىشى تەس بولغانلارغا ئاممىنى قوزغاپ يول كىراسىنى ھەل قىلىپ، يولغا سېلىپ قويدى.

(ئۇرۇمچى شەھىرى شۇيمۇگۇ رايونىدىن)

توختى ئاخۇن

توختى ئاخۇن توخسۇن ناھىيىلىك سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ دائىمى ئەزاسى، توتەي گۈڭشېسىدىكى دىنىي زاتلار ئۈگىنىش گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى، قاراسۇ مەسچىتىنىڭ ئىمامى.

ئۇ ئىزچىل تۇردە ھوكۇمەتنى ھىمايە قىلىپ، رەھبىرى ئورۇنلارغا ئاممىنىڭ پىكىرلىرىنى ئاكتىپ ئىنكاس قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاساسىي قاتلاملاردىكى ئاممىغا مۇناسىۋەتلىك سىياسەتلەرنى تەشۋىق قىلىپ كەلدى. ئۇ مۇسۇلمانلارغا ۋەز ئېيتقانلىرىدا، كىشىلەرنى دولەتكە ئاشلىق سېتىپ بېرىشكە، تېرە، ئۇچەيلەرنى دولەتكە سېتىپ بېرىشكە ئىلھاملاندۇرۇپ كەلدى؛ نىكا قانۇنىنى تەشۋىق قىلدى، مەدەنىيەت ئۆگىنىش، بانكىغا ئاكتىپلىق بىلەن پۇل ئامانەت قويۇش، كوچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىشقا ئىلھاملاندۇردى.

ئۇ ئاغزىدا تەشۋىق قىلىپلا قالماستىن، تەشۋىق قىلغاننى ئوز ئەملىيىتىدە كورسىتىپ، نەمۇنىلىك-باشلامچىلىق رول ئويناندى. بولۇپمۇ كوچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش جەھەتتە بىرقەدەر زور نەتىجە يارىتتى: 1980-يىلدىن 1982-يىلغىچە بولغان 3 يىل ئىچىدە، ئۇ شىرىپچان دامۇللا بىلەن بىرلىكتە بىر چوڭ ئوستەڭ ئىچىدىكى زەيكەش ئورۇننى تاللاپ تۇزلەپ، مۇداپىە توغانلىرىنى ياساپ، 30 مودەك يەرنى ئوزلەشتۇرۇپ، 38 مىڭ تۇپ ھەر خىل كوچەتلەرنى تىكتى ھەمدە 6 قېتىم كەڭ كولەملىك ئورمان ئاسراش پائالىيىتىنى ئېلىپ باردى. ئۇنىڭ باشلامچىلىق قىلىشى ۋە ئىلھاملاندۇرۇشى ئارقىسىدا، باشقا گۈڭشېلاردىكى دىنىي زاتلار 1982-يىلى كوچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش مەزگىلىدە 35 مىڭ تۇپ كوچەت تىكتى. توختى ئاخۇن يەنە مەسچىتنىڭ ئەتراپىدىكى 3 مودىن ئارتۇق يەرگە باغ بىنا قىلدى، يەنە دۇيىنىڭ ماقۇلۇغنى ئېلىپ، يول بويلىرىغا 2 مىڭ تۇپتىن كوپ جىرىم قويۇپ، ۋەتەنىنى كوكەرتىشكە توھپە قوشتى.

بۇنىڭدىن باشقا، ئۇ مۇسۇلمانلارنىڭ تۇرمۇشىغا كۆڭۈل بولۇپ، ئاممىنىڭ ئارىسىدىكى ماجىرالارنى ياراشتۇرۇپ، رەھبەرلىكىنىڭ ۋە ئاممىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى.

(توخسۇن ناھىيىسىدىن)

دىنىي سىياسەت نىگىشيادا يېگىنىۋاشتىن نۇر چاچماقتا

نىگىشيا خۇيزۇ ئاپتونوم رايونىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ھوكۇمەتلىرى دىنىي ئېتىقات ئەركىنلىگى سياستىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۇردى. ئاپتونوم رايونلۇق ئىسلام جەمئىيىتى 1979 - يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن ۋە ئىش باشلىغاندىن بۇيان، ئاپتونوم رايون بويىچە كەينى-كەينىدىن 1 مىڭدىن ئارتۇق مەسچىت ئېچىلدى، ئىمامىلىققا ئاخۇنلار تەكلىپ قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەرقايسى مەسچىتلەردە ئىمامىلارغا ياردەملىشىپ، ئاممە-نىڭ دىنىي ئېتىشلىرىنى باشقۇرۇشۇپ بېرىدىغان مەسچىت باشقۇرۇش ھەيئىتى سايلاپ چىقىلدى، شۇنىڭ بىلەن، مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي تۇرمۇش ئېھتىياجى قاندۇرۇلۇپ، دىنىي پائالىيەتلەر پەيدىن-پەي نورماللاشتۇرۇلدى.

نىگىشيا خۇيزۇ ئاپتونوم رايونى ـ ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان 1 مىليون خۇيزۇ توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايون. ئازاتلىقتىن بۇيان، يەرلىك ھوكۇمەتلەر مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي ئېتىقادىغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەرگەنلىگى ۋە ھورمەت قىلغانلىغى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ نورمال دىنىي تۇرمۇشى كاپالەتلەندۇرۇلگەن ئىدى.

لېكىن "10 يىللىق ئىچكى مالىمانچىلىق" مەزگىلىدە، مىللىي، دىنىي خىزمەتلەر ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي تۇرمۇشى مەنئى قىلىندى، مەسچىتلەر بۇزۇپ تاشلاندى، قۇرئانلار كويدۇرۇپ تاشلاندى، بۇنداق ئەھۋال ئادەتتىكى بىر ئىشقا ئايلىنىپ قالدى، نۇرغۇنلىغان دىنىي زاتلارغا "ئەكسىيەتچى ئاخۇن"، "جىن ـ شەيتان" دېگەن قالپاقلار كىيدۇرۇلۇپ، نۇرغۇن ناھەق، يالغان، خاتا ئەنزىلەر پەيدا قىلىندى، ھەتتا بەزىلەر زىيانكەشلىك بىلەن ئولتۇرۇلدى. دىنىي ئېتىقات ۋە ئەركىنلىك قانۇن كاپالىتىدىن مەھرۇم بولغاچقا، نۇرغۇن جايلاردىكى مۇسۇلمانلار يا نائىلاج دىنىي پائالىيىتىنى توختاتتى، يا بولمىسا دىنىي پائالىيىتىنى يوشۇرۇن ئېلىپ بارىدى، بەزى ياشانغانلار ھەتتا سياسەت ئۇزگۈرۈپتۇ، دىنىمىز تۇگىشىپتۇ دەپ زار قاخشاپ يىغلىدى.

"4 كىشىلىك گۇرۇھ" تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، خەلق ھوكۇمىتى مىللىي، دىنىي سىياسەتلەرنى ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈش خىزمىتىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ، دىنىي ساھەدىكى ناھەق، يالغان، خاتا ئەنزىلەرنى كەينى-كەينىدىن ئاقلىدى ھەمدە دىنىي زاتلارنى سىياسى جەھەتتە مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇردى، تۇرمۇش جەھەتتە ئۇلارغا مۇۋاپىق ئېتىۋار بەردى. 1980 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق تۇرمۇش قىيىنچىلىغى بار دىنىي خادىملارغا بەرگەن ياردەم پۇلى 80 نەچچە مىڭ يۈەنگە يەتتى. بۇ ئىشلار دىنىي ساھەدىكى زاتلارنىڭ ۋە كەڭ مۇسۇلمانلارنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ۋە سەممى ماختىشىغا سازاۋەر بولدى.

خەلق ھوكۇمىتى دىنىي سىياسەتنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، دىنىي خىزمەتلەرگە ئەھمىيەت بەرگەچكە، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان دىنىي ھېيت بايرام-

(ئاخىرى 39 - بەتتە)

جۇڭگو ئىسلام جەمئىيتى 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 3 - سانلىق دائىمى ھەيئەتلەر يىغىنىنىڭ يىغىن مەيدانى.
(سۈرەتنى چېن جىنخۇي تارتقان)

شنجاڭلىق دائىمى ھەيئەتلەر يىغىندا دوكلات ئاڭلىماقتا.
(سۈرەتنى چېن جىنخۇي تارتقان)

شنجاڭلىق دائىمى ھەيئەتلەر گۇرۇپپا يىغىندا.
(سۈرەتنى چېن جىنخۇي تارتقان)

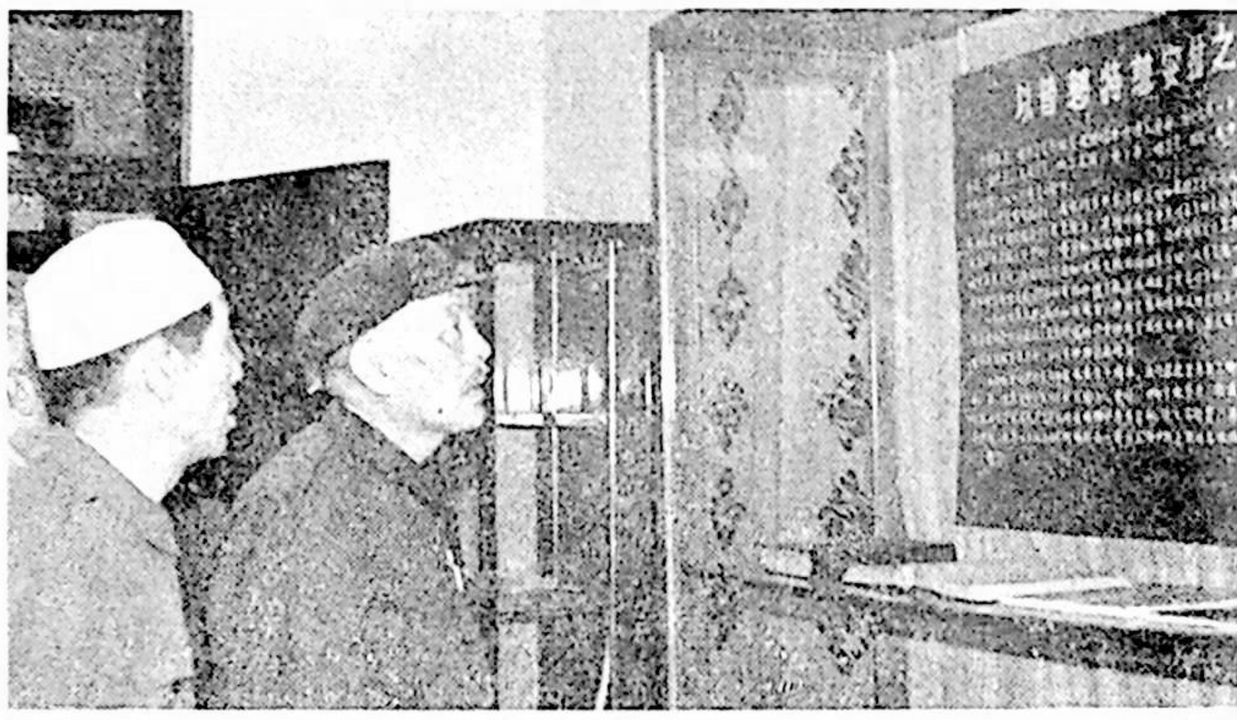

جۇڭگو ئىسلام جەمئىيتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ما تېڭئەي قاتارلىقلار ئىسلام جەمئىيتىدە دىنىي كىتاپلار كورگەزمىسىنى كورمەكتە.
(سۈرەتنى يۇي كەيفېڭ تارتقان)

中共中央统战部长杨静仁同志接见新疆伊斯兰教宗教人员参观团全体团员留念

مەركىزىي كومىتېت بىرلىك سەپ بولۇمىنىڭ باشلىغى يولداش ياڭ جىڭرېن شنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئىسلام دىنى كەسپىي خادىملىرى ئېكسكۇرسىيە ئومىگىنىڭ ئەزالىرىنى قوبۇل قىلدى.

«شىنجاڭنىڭ 50 يىلى» نەشردىن چىقىش ئالدىدا تۇرماقتا

«خەلق» گېزىتىنىڭ 1983 - يىل 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىكى سانىدا خەۋەر قىلىنىشىچە: بۇرھان شەھىدى يازغان «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى» دېگەن كىتاپ مەدەنىيەت - تارىخ ماتېرىياللىرى نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىش ئالدىدا تۇرماقتا. بۇرھان شەھىدى 30 - يىللاردا ئىنقىلاپقا قاتنىشىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىگىنى قوغداش ۋە شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئازاتلىققا چىقىرىش يولىدا ئىجابى تۇھپە قوشقان پىشقەدەم يولداش. ئۇ «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى»دا، شىنجاڭنىڭ 50 يىلدىن بۇيانقى ھەر بىر مۇھىم تارىخىي باسقۇچلاردىكى سىياسى ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى ئوزىنىڭ بىۋاستە كەچۈرمىشلىرى ئارقىلىق ئەتراپلىق ۋە كونكرېت ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى. كىتاپتا بىرنەچچە قىممەتلىك تارىخىي سۈرەت بېرىلدى. يولداش ۋاڭ جېن بۇ كىتاپ ئۈچۈن كىرىش سوز يېزىپ بەردى.

بۇ ژورنالىنىڭ تەرجىمە - تەھرىرلىگىنى خوجائابدۇللا ئوسمان، ئوسمان موللەك، تۇرغۇنجان سۇلتان، ماشىگېن ئىشلىدى

جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى (2 - سان)

中国穆斯林（维吾尔文版）第2期（总13期）

نەشر قىلغۇچى: جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى تەھرىر بولۇمى
(بېيجىڭ شەھەرلىك غەربىي نەنخېگجېي كوچىسى 103 - قورا)

باسقۇچى: مىللەتلەر باسما زاۋۇدى

تارقاتقۇچى ۋە مۇشتېرى قوبۇل قىلغۇچى: بېيجىڭ ئىسلام دىنى كىتاپ - لىرىنى سېتىش ئورنى
(بېيجىڭ شەھەرلىك غەربىي نەنخېگجېي كوچىسى 103 - قورا)

出版：中国穆斯林编辑部
地址：北京宣武区南横西街103号

印刷：民族印刷厂

制版：北京市制版厂

订购发行：北京伊斯兰教经书流通处
地址：北京宣武区南横西街103号

北京市期刊登记证第837号

• 公开发行 •

每册定价：0.30元